

СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ
СЕНАТА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА 3

БЕОГРАД 1934 ГОДИНЕ

КЊИГА II

XVII РЕДОВЊИ САСТАНАК

СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРЖАН 24 МАРТА 1934 ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

ПРЕТСЕДАВАЛИ:

Претседник

ДР. ЉУБОМИР ТОМАШИЋ

и

Потпретседници

ДР. МИРОСЛАВ ПЛОЈ

ДР. УРОШ КРУЉ

Секретар

АСИМ АЛИБЕГОВИЋ

Присутни су г. г. Министри: Претседник Министарског савета Никола Т. Узуновић, Министар просвете др. Илија Шуменковић, Министар правде Божидар Максимовић, Министар војске и морнарице, армијски генерал Драгомир Ж. Стојановић, Министар финансија др. Милорад Ђорђевић.

ПОЧЕТАК У 9,05 ЧАСОВА

САДРЖАЈ:

1 — Читање и усвојење записника XVI редовног састанка;

2 — Дневни ред: Претрес у појединостима предлога буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансијског закона за годину 1934/35.

— Примљени су буџети: Врховне државне управе, Пензије и инвалидске потпоре, Државни дугови, буџет Министарства финансија, Буџетски резервни кредити, Буџет државних прихода, буџет Министарства правде и буџет Министарства просвете.

Говорници: Министар финансија др. Милорад Ђорђевић, др. Бењамин Шуперина, Петар Ђирлић, др. Густав Грегорин, Стјепан Јанковић, др. Отон Франгеш, Министар правде Божидар Максимовић, др. Јосип Шиловић, Министар просвете др. Илија Шуменковић, Светозар Томић, др. Сава Улмански, Милутин Драговић, Драгослав Ђорђевић, др. Васо Глушац, Јеремија Живановић, др. Георг Грасл, др. Валентин Рожић.

Претседник др. Љубомир Томашић: Господе сенатори, отварам XVII редовни састанак Сената. — Молим г. секретара да прочита записник задњег нашег састанка.

Секретар Асим Алибеговић чита записник XVI редовног састанка.

Претседник др. Љубомир Томашић: Има ли, господе, каква приговора овом и овако састављеном записнику? (Нема). Приговора нема, објављујем да је записник прихваћен и оверовљен.

Прелазимо на дневни ред: претрес у појединостима предлога буџета државних расхода и прихода са предлогом Финансијског закона за годину 1934/35. Расправљаћемо о првом разделу — Врховна државна управа. Реч има г. Министар финансија.

Министар финансија др. Милорад Ђорђевић: Господе сенатори, буџетски раздео: Врховна државна управа, предвиђен је у предлогу буџета за 1934/35 год. са укупном сумом од 149,781.613.— дин. Та сума је мања по новом предлогу него што је за исте потребе било предвиђено у буџету за 1933/34 годину. У овоме буџету, који сада важи,

предвиђено је за исте потребе 151,553.223.— динара; предвиђено је дакле мање за нову буџетску годину 1,771.610.— динара. Овај раздео буџетски иначе обухвата расходе ових установа: Круне, Народног претставништва, Претседништва Министарског савета, Државног савета, Главне контроле, цивилне куће Његовог Величанства Краља, Канцеларије Краљевих ордена и суму од 27.866.328.— динара на име општих расхода која обухвата у главном разлику на курсу.

Расходи садржани у овом буџетском разделу такве су природе, господо, да се они нигде у другим земљама и не дискутују приликом одобравања државног буџета. Они су најтипичнији облигаторни расходи који улазе аутоматски у државне буџете. Уз то, о овим расходима и нема се шта нарочито рећи. Рекао сам већ да оно што се и у овоме буџетскоме разделу могло редуцирати, да би се на целој линији спровела штедња у буџету за 1934/35 годину, то је учињено. Даље се није могло ићи, — па зато молим Сенат да овај буџетски раздео усвоји онако како је изишао из Скупштине.

Претседник др. Љубомир Томашић: За реч се јавио сенатор г. др. Фран Новак. (Гласови: Није присутан). Како г. др. Фран Новак није присутан, има реч г. др. Бењамин Шуперина.

Dr. Benjamin Šuperina: Gospodo senatori, pošto je u ovaj razdeo, koji je na dnevnom redu, uneta i partija koja se odnosi na Pretsjedništvo Kraljevske vlade, to mi dozvolite da se ovom prilikom osvrnem na odgovor koji je Pretsjednik Kraljevske vlade dao na moj govor u načelnoj budžetskoj debati.

Gospodin Pretsjednik Vlade rekao je: »Iz fakata da se ovih dana na nekom kraju, u nekom delu naše Kraljevine, pravi neka željeznica ili neki put, izvoditi neku političku prevlast i hegemoniju i cifarski istraživati nekakvu nesrazmeru u trošenju državnih prihoda a izgubiti iz vida osnovnu činjenicu da smo mi jedan narod, jedinstvena država i Kraljevina, koja treba svoja raspoloživa sredstva da bratski raspoređuje, tako da onom priteče na prvom redu u pomoć, gde se za tu pomoć najviše vapije, — onda to nije bratstvo, to nije jednakost i solidarnost!«

Na ovo prije svega odgovaram, da ja u svom govoru nisam ni jednom riječi spominjao put ili puteve pa je zato bez svakog temelja dalina argumentacija. g. Pretsjednika Vlade, koja se odnosi na diskusiju u ranijim Narodnim skupštinama a tiče se upoređenja puteva u Dravskoj banovini sa onima u Sandžaku i Južnoj Srbiji. — Putevi su razmerno premalen objekat za generalnu budžetsku debatu. Ja sam govorio samo o željeznicama, te odnosni pasus mog govora glasi ovako: »vidimo, da se na pr. u Srbiji na sve strane grade željeznice, dok za regulaciju Save i Drave a ni za isušenje hercegovačkih i dalmatinskih blata nema sredstava, mada bi se sa ovim radovima povratilo kulturi preko 100.000 katastralnih jutara najplodnije zemlje, a sve to ne bi koštalo ni peti dio sume, koja će se utrošiti na ove željeznice. Ja nisam protiv gradnje ovih željeznica, jer je sasvim opravdano, da se posveti pažnja krajevima, koji su bili do sada kulturno i ekonomski zanemareni, ali nije pravo, da se investicije vrše samo u jednom dijelu države i da se državni prihodi u to ime troše tako rekući isključivo u krajevima, koji su poreski najslabije opterećeni te razmerno državi donose najmanje prihoda, a krajevi, koji državi daju najviše prihoda ne dobivaju

od nje tako rekuć ništa, već ako hoće da se održe, upućuje se na nove ogromne banovinske prireze i takse. Jasno je da ovakova politika ni malo ne odgovara adresi, koju smo svojevremeno izglasali kao odgovor na Prestonu Besedu, u kojoj smo zajamčili jednakost i ravnopravnost svih djelova naroda iz svih krajeva države.«

Ovo je blaga, vrlo blaga kritika investicione politike Kraljevske vlade. Da li je ta kritika opravdana, o tome može biti diskusije, no da se o toj kritici kaže da to nije bratstvo, da to nije jednakost i solidarnost te da ova kritika vodi razjedinjenju a ne ujedinjenju duhova, to je takva beztemeljna tvrdnja, da moram protiv nje najodlučnije protestovati. Ta ja sam izričito kazao da nisam protiv izgradnje onih željeznica, jer da je sasvim opravdano da se posveti pažnja krajevima koji su do sada bili kulturno i ekonomski zanemareni, ali tražim da se nešto uradi i za druge krajeve, na primer da se regulira Sava i Drava te isuše hercegovačka i dalmatinska blata, što ne bi koštalo ni petinu onoga što će koštati željeznice. A te željeznice koštaće, kako smo čuli u sporu između biv. Ministra saobraćaja g. Andre Stanića i današnjeg Ministra saobraćaja, zajedno sa prugom Bihać—Knin 1915 miliona dinara. Ako g. Pretsjednik Ministarskog savjeta misli da ja nemam ovlaštenja da kritikujem rad Vlade, onda on zadire u moja prava kao člana Narodnog pretstavnitva. On je u Narodnoj skupštini sa velikim interesom slušao reči g. Andre Stanića, koji je i to kazao, da nije ni trebalo početi sa gradnjom onih železnica ako nismo imali novaca, a slično je ovih dana ovde u ovom visokom domu govorio i senator g. Simonović. Toj gospodi članovima Jugoslovenske nacionalne stranke nije g. Pretsjednik Ministarskog savjeta ni malo prigovorio, bolje rekuć g. Staniću je čisto stvarno prigovorio, a kada ja vršim kritiku, onda me g. Pretsjednik Ministarskog savjeta obasipa mirisnim cvećem, da to nije bratstvo, da to nije jednakost i solidarnost te da to vodi razjedinjenju a ne ujedinjenju.

G. Pretsjednik Vlade kazao je i ovo: »Čuo sam i ovu frazu: Kriza je zbog toga, što se kod nas pravilno ne shvata hrvatski problem i hrvatsko pitanje, da se odmah iza toga kaže: Mi smo jedna nacija. Pa, gospodo, ako smo mi jedna nacija, onda nismo podeļjeni, onda nema hrvatskog problema, a kamo li da je on uzrok krizi. Kriza je i u drugim stranama gde ne samo da nema hrvatskog problema, nego gde nema ni Hrvata, a krize ima«. — Međutim g. Pretsjednik Vlade očito je pogrešno čuo što sam ja kazao. Ja sam naime doslovno kazao ovo: »Ekonomska kriza je teška, ali ovo strahovito nezadovoljstvo jest u najvećem dijelu i posledica teške političke krize radi neshvaćanja hrvatskog pitanja«. Nigde dakle ja ne kažem da je ekonomska kriza posledica neshvaćanja hrvatskog pitanja. Sada g. Pretsjednik vlade može reći da po njegovom shvaćanju nema ni političke krize ni nezadovoljstva. To je njegovo pravo, ali ne može meni imputirati ono što ja nisam rekao.

G. Pretsjednik Vlade je nadalje rekao: »Kaže se, zatvori su puni Hrvata. To ne stoji, gospodo. Zatvori su puni, u koliko su puni — samo delikventata, onih, koji se ogriješe o državne interese i o zakone. Zakoni i sudije ne smeju da pitaju da li je onaj koji se ogriješio o državne zakone i interese, Hrvat, Slovenac ili Srbin, nego da li je on kriv, pa da se prema njemu po zakonu postupa.

Ovde g. Pretsjednik Ministarskog savjeta imade

bezuovjetno pravo, kad kaže, da zakoni i sudije ne smiju da pitaju, je li neko Hrvat, Slovenac ili Srbin, nego da li je on kriv, i to kvitiram sa najvećim zadovoljstvom, pa nakon ovakve izjave neću ni da istražujem jesu li ili nisu krivi baš svi, koji su u zatvorima. Ljudska pravda nije Božija, pa je bilo i biti će grešaka. — Nu ja ono što sam kazao, nisam govorio ni kao sudija, ni kao policajac. Ja sam to govorio sa više perspektive, kao član Narodnog predstavništva i kao političar, pa sam svoje razlaganje završio riječima: »da je krajnje vrijeme, da se sastanu pravi i istinski otadžbenici te da stvore u državi konačni unutrašnji mir«.

Jer, gospodo, može biti i loših zakona i loših uredbi i naredjenja, pa i loše administracije, što sve može biti uzročnikom nereda. Te stvari ne riješavaju ni policija ni sud, već političari i državnici koji moraju i na to misliti, da zatvori ne budu puni ni običnih ni političkih delikvenata.

Gospodin Pretsjednik Vlade prigovorio mi je i to, što sam se dotakao bolnih događaja u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji. Ja sam o tome govorio samo općenito, nisam naveo ni mjesta, ni djela, ni imena. To su učinili narodni poslanik dr. Kožul Marko i drugi u Narodnoj skupštini. Napose je g. Kožul tačno opisao djela, mjesta, imena i prezimena. To sve znade Kraljevska vlada a ima o tom i posebni memorandum.

Nu g. Pretsjednik Vlade, izjašnjujući se o tom djelu mog govora, aludirao je i na jedan mučni sudski proces, u kojemu će se suditi o pokušaju napada na najviše naše državne interese. Neka mi dozvoli g. Pretsjednik Vlade pripomenu, da mislim, da on to nije trebao učiniti, jer on nesumnjivo znade, da su nama svima ti najviši državni interesi jednako sveti, a naš drug dr. Majstrović dobro je kazao, da ilegalne akcije ne mogu biti predmet naših rasprava, već da one spadaju u sud. — Ni ja nisam govorio o tim ilegalnim akcijama, već sam govorio o prestupima naše administracije, policajaca i žandarima, o predostrožnostima, koje bi Vlada imala preduzimati, pa i o osudama na temelju Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi; sve sa one više perspektive, ne kao sudija već kao član Narodnog predstavništva i političar.

Gospodo senatori, ja ću se ovdje, jer je u uzročnoj vezi, osvrnuti još na oznaku, koju mi je dao jedan g. senator, okrstivši me defetistom.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Molim g. govornika, da se drži predmeta rasprave, a to je Vrhovna državna uprava.

Dr. Benjamin Šuperina: Ja vas molim lijepo, Gospodine Pretsjedniče, pošto neću imati prilike da govorim poslije, da kažem samo par riječi.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Samo kratko!

Dr. Benjamin Šuperina: Samo par riječi.

To nije ništa nova, jer Jugoslovenska nacionalna stranka na terenu ovako napada svakoga, koji nije u njenim redovima. Nu pošto ovo okrivljenje imade vrlo prozirnú tendencu, ja tome g. senatoru odgovaram ovo:

Braća Radići i ja, te nekoliko seljaka, bili smo utemeljili Hrvatsku seljačku stranku, u kojoj sam bio i potpretsjednik. Kada je seljačka stranka pred izborima 1920 god. zaključila, da izabrani poslanici ne idu u Ustavotvornu skupštinu u Beograd, ja sam radi toga odbio, da budem kandidiran, jer sam bio protivnog mišljenja. — Ja sam prvi u stranci godine 1924 na javnom zboru u Bjelovaru zagovarao da stranka

napusti republikanstvo. Osam dana prije izbora godine 1925 dala me je ondašnja vlada, u kojoj je bio g. Svetozar Pribičević uapsiti, ja sam sjedio u zatvoru kod onoga istoga suda u Sisku kod kojega sam godinama časno poslovaó, a onda su me žandarmi otpratili sudbenom stolu u Petrinji. Dan prije izbora pušten sam na slobodu, jer sam bio pretsjednik jednoga biračkoga odbora u Sisku, nu tečajem izbora otjerala me policija, jer je znala, da ću izbor zakonito provesti.

Baš ovako me je progonio i ban grof Kuen-Hedervari te sam nevin otsjedio 5 mjeseci u zatvoru sudb. stola u Zagrebu radi politički nemira u proleće godine 1903. — Kada je seljačka stranka nakon izbora godine 1925 došla u Beograd, ja sam svojim govorom od 26 marta 1925 pripremio put za sporazum sa Narodnom Radikalnom Strankom, što možda nije zaboravio ni g. Pretsjednik Vlade. — U godinama 1925, 1926 i 1927 dostojno sam ispunjavao dužnost Kraljevskog Ministra, a 6 januar 1929 među prvima sam telegrafski pozdravio, — ja sam djelima dokazao da sam odan svome Vladaru i državi. — Tvrdo sam uvjeren, da je današnja Vlada i da su sve Vlade, koje su došle nakon g. Petra Živkovića, stvarno i ako ne namjerno, usporavale proces duhovnog ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, pa sam zato taj rad podvrgao opravdanoj kritici. Zato mene ovaj proračunati napadaj ništa ne boli, jer je taj napadaj uperen preko mene na milione Hrvata Jugoslovena koji misle jednako kao i ja, i ja zato nisam osamljen.

Kako sam i u generalnoj debati izjavio, ja ću glasnati za budžet Vrhovne državne uprave.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Пошто се нико није јавно за реч, то прелазимо на гласање о првом разделу — буџет Врховне државне управе. Гласаћемо партију по партију, и то седењем и устајањем. Молим г. известиоца да чита партију по партију Раздела I — Врховне државне управе.

Известилац Људевит Гај чита партију I.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Прима ли Сенат партију I Раздела I Врховне државне управе? (Прима): Објављујем да је Сенат примио партију I.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу чл. 102 Устава и § 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео буџет расхода Раздела I. — Врховне државне управе, и то од партије 2 до закључно партије 45.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Објављујем да је Раздео I — буџет Врховне државне управе прихваћен.

Прелазимо на буџет расхода Раздела II. — Пензије и Инвалидске потпоре.

Реч има г. Министар финансија.

Министар финансија др. Милорад Ђорђевић: Господо, о овоме разделу предлога буџета за 1934/35 годину било је и сувише речи у начелној дебати. Не бих према томе имао овога, пута ништа нарочито да подвучем. И у писменом експозеу моме и у начелној дебати објашњено је довољно јасно повећање овога буџетскога раздела, који, као што знате, износи 185,000.000.— динара. Повећање је изазвано у ствари фактичном потребом, т. ј. стварним бројем пензионера и стварном висином њихових припадљености.

У прошлом буџету, односно у буџету за 1933/

34 годину, који данас важи, овај кредит био је нешто мање одмерен због тога што се рачунало на већу суму, која од Државне хипотекарне банке, од чиновничких улога, има да се рефундира. Главној државној بلاгајни, и да служи стварно као повећање буџетске партије. Због тога је било мање прелиминирано, те се у толико више показало потребним ово повећање у предлогу буџета 1934/35.

Молим Сенат да и овај буџетски раздео прихвати онако како га је Народна скупштина усвојила.

Претседник др. Љубомир Томашић: Пошто се нико други није јавио за реч, приступамо гласању. Гласаћемо партију по партију, седењем и устајањем. Молим господина известиоца да изволи читати редом партије Раздела II — Пензије и инвалидске потпоре.

Известилац Људевит Гај чита партију 46.

Претседник др. Љубомир Томашић: Прима ли Сенат партију 46? (Прима). Објављујем да је Сенат примио партију 46.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу чл. 102 Устава и § 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео буџет расхода Раздела II — Пензије и инвалидске потпоре, и то од партије 47 до закључно партије 56.

Претседник др. Љубомир Томашић: Објављујем да је Раздео II — буџет Пензија и инвалидских потпора примљен.

Прелазимо на Раздео III — Државни дугови. Реч има г. Министар финансија.

Министар финансија др. Милорад Ђорђевић: Господо сенатори, за државне дугове предвиђено је у разделу државних дугова за буџетску годину 1934/35 946,431.046 — динара — мање према буџету за 1933/34 годину, за 235.797.774. — динара.

Као што сам објаснио у почетку начелне дебате, код овога буџетског раздела показује се најосетливије смањење у предлогу буџета за 1934/35 годину. То је смањење било омогућено, у главном, склопљеним аранжманима са иностраним повериоцима, којима су, као што је познато, нашој држави дате различите олакшице у погледу плаћања у страним девизама. Иако ти аранжмани нису обухватили и све негажиране дугове, напоје дугове према заједничкој каси у Паризу, која врши плаћања иностраним повериоцима држава наследница по дуговима бивше аустро-угарске монархије, а исто тако ни дугове према друштву Јужних жељезница, према којему има наша држава нарочите обвезе за онај део пруге, који је на нашој државној територији, ипак смо имали могућности, у сагласности баш са овим повериоцима, да код ових дугова према заједничкој каси и према друштву јужних жељезница постигнемо извесне буџетске уштеде, јер смо у предлогу буџета предвидели тачно само онолико колико ће се исплатити у току наредне буџетске године. Писмених аранжмана са овим повериоцима нема никаквих, јер није било могућности склапати такве аранжмане због међународног карактера плаћања, што би писмени аранжмани, који би се склопили са нашом државом, могли послужити као преседан и за друге државе дужнице. Међутим, у току преговора испостављено је и углављено, да ће наша држава ипак плаћати за време мораториума од 3 године — од 14 октобра 1932 до 14 октобра 1935 — само онолико, колико одговара оној

квоти, која се има плаћати по гажираним државним дуговима по склопљеним аранжманима са иностраним повериоцима.

Иако смо, господо сенатори, ове аранжмане склопили, како нам они дају олакшице врло значајне у погледу плаћања у иностраним девизама, у овом предлогу буџета су предвиђене све суме како за амортизацију, тако и за плаћање интереса и интегралне суме на основу првобитних уговора склопљених по тим зајмовима и то како по предатним зајмовима Краљевине Србије тако и по поратним зајмовима Краљевине Југославије. Молим стога Сенат да изволи примити овај раздео онако, како га је примила Народна скупштина.

Претседник др. Љубомир Томашић: Има реч сенатор г. Петар Ђирлић.

Petar Đirlić: Gospodo senatori, propašću austro-ugarske monarhije prečanski krajevi, i to Slovenija, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Medumurje, Bačka, Banat, Baranja, Bosna i Hercegovina pridružili su se zajedničkoj državi sa cca 150 hiljada kv. kilometara teritorija i oko 6 miliona stanovnika i to po svojoj slobodnoj volji. Sa tim teritorijem i sa tim pučanstvom donjeto je u zajednicu: ogromna mreža potpuno uređenih željeznica, odlični putevi, veliki broj državnih i pokrajinskih zgrada, 700 kilometara morske obale sa izgrađenim lukama, stotine kilometara plovinih rijeka i kanala, svakovrsna industrijska i rudna preduzeća, privatna i državna, ogromni kompleksi neiscrpivih šuma, zavidan broj kulturnih i humanitarnih ustanova, velika snaga poreskih obveznika, tako da su ovim aportom znatno podigli prečanski krajevi snagu zajedničke države u kulturnom, političkom i vojničkom pogledu, skoro do velesile. Uz svu ovu aktivu prečanski krajevi došli su u zajednicu sa relativno malim teretima, koji se sastoje od vrjednosnih papira, pokrajinskih zajmova, i obligacija predatih zajmova austro-ugarske monarhije, papira koje se nalaze u rukama naših vlastitih državljana, što može iznositi najviše do 700 miliona zlatnih kruna. — Naprama tome stoje tereti koje je donjela u zajednicu bivša Kraljevina Srbija, koji iznose oko 3 milijarde zlatnih franaka, što dava od prilike ovaj razmjer: 150 hiljada kv. kilometara sa 6 miliona pučanstva prečanskih krajeva ima oko 700 miliona zlatnih kruna dugova, što odgovara protivuvrjednosti oko 7 milijardi dinara, prama 100 hiljada kv. kilometara teritorije sa 6 miliona stanovnika Srbije i Crne Gore sa 3 milijarde zlatnih franaka dugova što odgovara protivuvrjednosti oko 30 milijarda dinara ne uračunavši dio otomanskog duga. Prvo spomenuti dugovi iz prečanskih krajeva nisu nikako regulisani i do sada nije ništa ni priznato ni isplaćeno dok su svi potonji, kako je i pravo, priznati i za ove se plaćaju kuponi i anuiteti.

Prečanski krajevi ne mogu nikako da budu zadovoljni sa načinom kojim su traktirani u ovim materijalnim interesima. Nisu mogli biti zadovoljni ni sa izmjenom novčanica ni sa valorizacijom nekih vrjednosnih papira kao na pr. Vjeresijskog zavoda Kraljevine Dalmacije koji su izmenjeni za 100 zlatnih kruna 25 papirnatih dinara. — Vrijednost prečanskih krajeva, njihova ekonomska i finansijska jakost, može da osposobi državu da podnese jedan teret koji predstavlja četvrtinu tereta koje snosi država iz naslova dugovanja neprečanskih krajeva.

I ovo je jedan od razloga zašto prečanski krajevi hoće i imaju pravo da po principu jednakosti i ravnopravnosti učestvuju srazmjerno u javnoj i držav-

noj upravi. I tek kada bude ovome principu u svim pravcima zadovoljeno i kada prava i tereti budu pravedno podjeljeni zajednica će biti potpuno solidna i jaka. — Nepriznavanje i nevaloriziranje predratnih ušteda pučanstva prečanskih krajeva uz opterećivanje predratnim, ratnim i poratnim dugovima, ima za posljedicu slabljenje i gotovo upropaštavanje prečanske ekonomske snage. Usljed toga je pučanstvo osiromašilo i bilo prisiljeno zaduživati se tako da je danas što Hipotekarnoj banci a što Agrarnoj banci veliki dio narodne imovine podložen. Kakovi će tereti još pasti uslijed rješavanja agrarne reforme, to će se u skoro vrijeme videti, nu svakako se može predvidjeti da će i time tereti biti pojačani. Zajednica je solidna i jaka samo kada je svakome u toj zajednici dobro i kada vlada ravnopravnost u svakom pogledu.

Ja ovdje prilažem neke podatke iz kojih se vidi koliki su bili autonomni dugovi naših pokrajina sa područja bivše Austro-ugarske i njihov omjer prema cjelokupnom dugu naše države. Ovamo još treba dodati dio duga po obligacijama predratnih dugova monarhije ukoliko se obveznice od početka nalaze u posjedu naših državljana; to sve jedno i drugo može iznositi najviše 700 miliona zlatnih kruna.

Ratni i predratni dugovi Srbije
iznosili su koncem godine 1922 2,860.000.000 zl. fran.

Ratni i predratni dugovi Crne Gore
iznosili su koncem godine 1922 17.000.000 zl. fran

Dugovi Jugoslavije koncem 1922
uračunavši i dio duga koji će otpasti na krajeve bivše A.-U. monarhije iznose oko 4,000.000.000 zl. fran.

Unutrašnji dugovi Jugoslavije koncem 1922
iznosili su 5,500.000.000 pap. din.
od 1922 do svrhe 1933 što letećih dugova a što dugova u formi zajma može se računati da ima oko 15,000.000.000 dinara

Ovomu treba još nadodati i dug koji reprezentiraju obveznice za rešavanje agrarne reforme.

PREDRATNI DUGOVI PREČANSKIH KRAJEVA

A) *Pokrajinski dugovi Hrvatske i Slavonije:*
4 i po odst. regalno odštetni zajam.
iz 1890. ostatak duga 30-VI-1921. Kr. 29,371.700.—
neisplaćeni interes Kr. 3,304.316.—

4 odsto zemljorasteretni dug Hrvatske i Slavonije iz godine 1891.,
ostatak duga 30-VI-1921 Kr. 14,018.200.—
neisplaćeni interesi Kr. 1,401.820.—

Kr. 15,420.020.—
Skupa Kr. 48,096.036.—

B) *Pokrajinski dugovi Bosne i Hercegovine:*
4 od sto zem. zajam od 1895. ostatak duga sa interesom Kr. 21,864.088.—
4 i po od sto zem. želj. zaj. 1898. ost. int. „ 22,386.250.—
4 i po od sto zem. želj. zaj. 1902. ost. int. „ 77,876.193.—
5 od sto zemlj. želj. zaj. 1914 ost. int. „ 34,558.128.—

5 od sto zemlj. želj. zaj. 1914. ost. int. „ 34,558.128.—

Skupa Kr. 191,220.787.—

C) *Pokrajinski dugovi Slovenije:* (Kranjska, Koruška Štajerska).

4 od sto zaj. vojd. Kranjske 1888. ost. duga i int. Kr. 3,162.986.—
4 i po od sto zaj. vojd. Kranjske 1911. (melj. zajam) „ 10,596.729.—
4 i po od sto zaj. vojd. Kranjske 1917. ost. duga i int. „ 4,283.109.50
dugovi po zadužnim pismima, ost. duga i interes „ 6,593.557.74

Skupa Kr. 24,636.557.24

Dug po tek. računima Svajc. fr. 270.575.81
4 od sto dug za Lok. želj. Ljub. —
Kamnik Kr. 1,480.000.—

D) *Pokrajinski dugovi Dalmacije:*

4 od sto zaj. zakl. za polj. pobolj. 1893, ost. duga. Kr. 334.400.—
4 od sto komunal. zaj. Dalm. 1897. ost. duga „ 514.000.—
4 od sto zaj. zakl. II emisije iz 1901. ost. duga „ 360.000.—
4 od sto zaj. zakl. III. emisije iz 1901. ost. duga „ 560.800.—
4 od sto kom. zaj. Dalm. iz 1909. ost. duga „ 961.800.—
6 od sto kom. zaj. zakl. III emisije 1912. ost. duga „ 1,453.000.—
Hipotekarni zajam ostatak duga „ 1,968.597.—

Skupa Kr. 6,152.597.—

REKAPITULACIJA:

A) Hrvatska i Slavonija Kr. 48,096.036.—
B) Bosna i Hercegovina „ 191,220.787.—
C) Slovenija „ 24,636.557.—
Slovenija „ 1,480.000.—
D) Dalmacija „ 6,152.597.—

Svega Kr. 271,585.977.—

Plus Sv. Fr. 270.575. za Sloveniju.

Za Vojvodinu nemam podataka ali po približnom računanju kad se sve zajedno sabere može iznositi kako sam prije rekao najviše do 700 miliona zlatnih kruna.

Pre tri četiri godine bio je spremljen zakonski predlog da se ovo pitanje reguliše, da se porterima obveznica ovih dugova, našim državljanima, ova imovina prizna i odredi isplata kupona i anuiteta. Zakonski predlog nije došao do potrebitog izražaja i tako je ovo pitanje ostalo do sada neriješeno. Vrijeme je da se pristupi jedanput i ovome, da se, kad nije do sada, makar i kasno udovolji načelu jednakosti i ravnopravnosti, koje je dosadanjim postupkom u pitanjima regulisanja obaveza osjetljivo povrijeđeno.

Radi ovih razloga ne mogu glasati za ovaj razdeo budžeta.

Председник др. Љубомир Томашић: Пошто се нико више није јавно за реч, прелазимо на гласање. Молим господина известиоца да чита ре-

дом партије Раздела III — Државни дугови.

Известилац др. Људевит Гај чита партију 57.

Претседник др. Љубомир Томашић: Прима ли Сенат прочитану партију? (Прима). Објављујем да је партија 57 примљена.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу чл. 102 Устава и 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео буџет расхода Раздела III — Државни дугови, и то од партије 58 до закључно партије 61.

Претседник др. Љубомир Томашић: Према томе, објављујем да је Сенат примио Раздео III — буџет Државних дугова. — Прелазимо господо на Раздео VIII — Министарство финансија. Молим господина Министра финансија да изволи узети реч.

Министар финансија др. Милорд Ђорђевић: Господо сенатори, предлог буџета Министарства финансија за 1934/35 годину носи у најпотпунијој мери обележје оних идеја водиља, са којима је рађен цео предлог буџета 1934/35 годину. Тај предлог буџета најосетливије је смањен, релативно узимајући, у односу према свим осталим буџетским разделима. Он износи данас за 1933/34 годину 842,475.170.— динара, а нови предлог износи 802,797.576.— динара. Укупно смањење износи, дакле, 39,677.594.— динара. То смањење расхода у овом разделу спроведено је и у првом делу буџета, који обухвата расходе финансијске администрације и у другом делу буџета, који обухвата расходе привредних предузећа у надлежности Министарства финансија. То су, као што знате, државни монопол, државно добро „Беле“ заједно са „Тополовцем“ и фабрика шећера на Чукарици. Код овог првог дела, код администрације, буџет је смањен за 6,459.238.— динара, а код овог другог дела за 33,218.356.— динара.

Господо, да бисте добили јасну слику о том напору снижавања расхода у овом разделу, довољно би било само да вам кажем, да предлог буџета Министарства финансија за наредну буџетску годину у ствари је испод 50% максималног буџета Министарства финансија за последњих 12 година. Та укупна сума расхода предложених за Министарство финансија дели се на личне и материјалне расходе овако: личних расхода у буџету финансијске администрације има 82.16% — претежни део расхода долази на личне расходе — а на материјалне расходе долази 17.74%. Код привредних предузећа однос је скоро сасвим обрнут: на личне расходе долази 5.55%, а на материјалне 94.45%. Та сума расхода, предвиђених за подмирење потреба у надлежности Министарства финансија за наредну буџетску годину, треба да одговори многоструким задацима, који су у надлежности тога Министарства.

Мислим да није баш потребно нарочито наглашавати изузетни значај, који у државном апарату, у државној администрацији уопште има финансијска администрација. Тај значај је велики сам по себи, а он је нарочито велики због тога, што од пословања овог великог ресурса највећим делом зависи успех у пословању свих осталих грана државне администрације. Рекао сам једном приликом, да се Министарство финансија може сматрати као основни мотор у тој великој и компликованој машини, што се зове држава. Пословање Министарства финансија је не само апсолутно велико по

свом обиму, него је и нарочито велико и нарочито компликовано по разним компетенцијама, које долазе у опсег овог Министарства. Оно обухвата у ствари неколико струка, које истина све служе у крајњој линији једном истом циљу, али ипак свака од њих претставља струку за себе, јер послује по особеним методама, у особеном правцу и на основу особеног законодавства. Те су струке, као што знате, рачуноводно-благајничка, пореска, царинска, катастарска, управа на државним добрима, правобранилачка, управа државних монопола, општа буџетска политика, политика државног кредита и материјални надзор над општом државном администрацијом у опште.

Као материјално Министарство, оно има нарочите погледе и нарочити задатак у погледу организације рачуноводно-благајничке службе у целој држави код свих установа, како оних који долазе у оквир опште државне администрације, тако и оних који се сматрају као државна привредна предузећа, која послују по специјалним принципима, имају своју финансијску аутономију, т. ј. своје приходе искоришћују самостално за покриће својих расхода. Сувише би било, господо, и једне речи утрошити да се нарочито наглашава изузетан значај ове службе. Ни у најобичнијој кући, ни у најмањој радњи или предузећу не може бити успеха, ако се нема јасан преглед финансирања, што ће рећи ако се нема јасан преглед примања и издавања. Државно рачуноводство или државно књиговодство мора бити компас са којим Министар финансија треба да плови у свако време, и онда кад је пучина узбуркана. Без тога компаса не може бити изгледа, не може бити сигурности да Министар финансија државни финансијски брод може сигурно довести у луку.

У току последњих година велики су напори учињени код нас, да се државно рачуноводство и државно књиговодство доведу у ред, да се има тајчан преглед шта се у држави прима и шта се у држави троши. Са постигнутим резултатима у овом правцу пословања Министарства финансија ми можемо бити потпуно задовољни, јер смо чак у извесним пословима постигли рекорд међу европским државама. Ми смо већ до сада поднели Завршне рачуне за 1930/31 и за 1931/32 годину. Готов је у ствари и Завршни рачун за 1932/33 годину, који само није могао бити поднет Народном претставништву. Ми смо прихватили ту праксу да подносимо Завршне рачуне, иако у ствари по Уставу то не бисмо морали да чинимо. Само за дефинитивно подношење потребно је да се и Главна контрола сагласи и да само штампање буде извршено. Ви видите уосталом из прегледа о кретању државних прихода и расхода, који се сваког месеца израђују и објављују, да је државно књиговодство ажурно.

Заиста у трећој десетини свакога месеца код нас су дефинитивно сређени и прокњижени резултати финансирања прошлога месеца, и разуме се, за цео ранији период од почетка буџетске године. У том погледу, као што рекох, наша земља стоји на првом месту међу свима европским државама, и ти резултати нису статистички подаци него књиговодствени, они су се вадиле из књига, дефинитивно су прокњижени на основу докумената признатих и визираних од стране органа Главне контроле. Није било лако доћи до тих резултата, нарочито због тога, што нам за потпуно

завођење реда у нашој државној администрацији недостаје још извесних елемената. Закон о државном рачуноводству и закон о Главној контроли имају извесних недостатака, или можда боље речено, извесних неподударности са приликама које данас владају у државној администрацији. Ти недостаци морали су бити отклоњени административним мерама, али оне нису ефикасне како би требало да пословање буде сасвим, стопроцентно ажурно и експедитивно. Тај недостатак треба да буде отклоњен новим законом о државном рачуноводству. Неку реч о овом важном закону.

Он је у Министарству финансија већ израђен и ових дана се спрема нова коначна редакција. Један од првих послова после доношења буџета требало би да буде — то је моја жеља, а да ли ће она бити испуњена, не зависи од мене, — Закон о државном рачуноводству, поред закона о државном правобраниоштву, који је у Министарству такође коначно израђен.

У много махова говорило се о Закону о државном рачуноводству, говорило се са исправним схватањем о особеном значају тога Закона, али се говори каткад, чак и врло често са недовољно познавања материје. Закон о државном Рачуноводству, који је данас на снази, то је србијански Закон од 1910 године. Учињени су многи приговори, које сам Закон не заслужује. Принципи су добри и у њима се нема шта мењати, само нису до краја спроведени. Овај Закон, и ако рађен доста дуго, са много марљивости 1910 године, под пок. Стојаном Протићем, није употпуњен са многим детаљима који су остављени били правилницима, а правилници или нису били израђени дуго времена или нису били израђени како ваља, и отуда је досадашњи закон подбацио. Ми имамо, прилично искуства са досадашњим законима, и у новом законском предлогу настојали смо да то искористимо и да све недостатке у државном рачуноводству отклонимо.

Моје је мишљење да ће у том погледу са новим законом о државном рачуноводству за 100% бити боље. Закон је заиста израђен на савременој основи. Он је рађен с погледом на данашње стање државне администрације и с погледом на задатке модерне државе, каква је, несумњиво, и наша. У њему се водило рачуна о оном потребном односу између пословања државне администрације и народне привреде. Обрађена је нарочита пажња и одељку о државним набавкама и радovima. Уз то је, разуме се, посвећена велика пажња и контроли о материјалном пословању. Без контроле не може бити успеха у овом раду. Старали смо се да у том новом закону омогућимо ипак еластичније пословање државних установа, да отклонимо ону крутост прописа која се до сада запажала у нашем законодавству о државном рачуноводству. Али смо исто тако марљиво настојавали, да ту потребну еластичност у пословању државних установа доведемо потпуно у склад са потребом контроле. У колико смо у том успели, ви ћете имати да цените. Ја бих само желео да се та прилика да што пре.

У овом реду идеја, док говорим о рачуноводној служби, на месту би било да поменем један велики недостатак, једну велику тешкоћу, са којом се ми боримо свакодневно у нашем благајничком пословању специјално. Та тешкоћа није

из домена организаторних прописа, него из домена фактичне ситуације. Највећи је недостатак за нормално извршавање буџета, за нормално пословање у нашој државној администрацији: недостатак обртног капитала, који ми немамо. И ми смо упућени на скоро немогуће виртуозности да на крају буџетске године саставимо крај с крајем, како бисмо обезбедили, колико је год могуће, уредно и на време подмирење државних потреба. Та тешкоћа се у нашој земљи, при нашој рачуноводној организацији осећа у толико више, што услед наше привредне структуре постоји у ствари нека врста аритмије у кретању буџетских расхода и прихода. Ритам државних расхода не поклапа се никако са ритмом прилива државних прихода. Тако у овим месецима, у којима се сада налазимо, све до жетве, ставке су пасивне у погледу државних прихода: Државни расходи су у овим месецима нарочито повећани. Од априла месеца они се још више повећавају због тога, што се тада у ствари све до краја августа месеца врше расходи по два буџета: по новом буџету, који ступа на снагу, и по старом буџету, који је истекао концем марта месеца, врши се ликвидација свих послова, на темељу кредита старог буџета до конца месеца августа.

Дакле, с једне стране повећање расхода, а с друге стране умањење прихода. Та разлика треба нормално, у земљама, у којима Министар финансија располаже обртним капиталом, да се подмири тим тако званим помоћним благајничким средствима, да би се разлика изједначила у наредним месецима, кад је прилив државних прихода јачи и бољи. Законске могућности за прибављање благајничких средстава има и код нас. Нажалост, тим помоћним благајничким средствима ми не можемо да се користимо, јер би то било штетно. Наше новчано тржиште није у толикој мери развијено, да би се Министар финансија могао послужити емисијом благајничких бонова, да би, у виду позајмице, Главна државна благајна добила потребну готовину, да подмири потребе у тим пасивним месецима. И доста ће времена протећи док се наше новчано тржиште ојача и оспособи у тој мери, да можемо располагати вишком готовине, која би била стављена на расположење, као краткорочна позајмица, путем благајничких бонова и Министру финансија.

И сама држава, и сам Министар финансија мора у том погледу водити врло опрезну политику. Она ликвидна готовина, која се у извесном моменту и јави на нашем новчаном тржишту, треба да служи, у првом реду, за потребе привреде. Извесна периодична стагнација у привреди не треба да послужи као искушење за Министра финансија, да брзо дохвати ту ликвидну готовину, и ако му је могуће, и ако државне финансије у толикој мери уливају поверење публици уопште и приватним новчаним установама напосе, — па да се тим новцем користи држава, излажући привреду ризику, кад привредна ситуација ојача, кад дође до коњунктуре и оживљавања послова, — да она остане без довољно ликвидних средстава.

Господо, ја остајем при ономе што сам раније рекао, да је то велика тешкоћа и велики недостатак, али у свакоме злу има и неко добро. Ако допустите једну личну исповест, ја ћу рећи, да ја нисам очајавао за време ове две и по године.

од како носим терет одговорности, за државне финансије — нисам очајавао што немамо обртног капитала. Обртни капитал је насушна потреба за успешно вођење државних финансија, али само онда кад је буџет у потпуној, у реалној равнотежи, — а кад буџет није у равнотежи, онда је обртни капитал једна опасност, јер подстиче на трошење, а умањује напоре и жељу да се редукцијом расхода постигне буџетска равнотежа.

Као што сам рекао у начелној дебати, ми можемо сматрати да ће нас буџет за 1934/35 годину, скоро у потпуности, приближити том жељеном циљу буџетске равнотеже. Највећа брига Министра финансија мора бити да се побрине за остварење потребног обртног капитала.

Та ствар је од нарочитог значаја и у вези са политиком државног кредита, која се мора водити. И кад постигнемо буџетску стопроцентну равнотежу, не можемо — по моме мишљењу — рефлектирати на приватно новчано тржиште и на тој страни тражити начина, да отклонимо овај недостатак у нашим државним финансијама. Уосталом немамо за то ни потребе.

Министар финансија има законски обезбеђен један обртни капитал од 600 милиона динара код Народне банке. То је онај т.зв. рачун привремених аванса. Нажалост 1931 године, кад смо изгубили репарациона примања и кад смо прилично олако ушли у снај посао око финансирања жетве, цео тај обртни капитал Министра финансија је исцрпен. Тај кредит од 600 милиона динара је данас замрзнут и досада није било могуће да се он открави. Кад смо приступили извршењу буџета за 1932/33 годину, онда је од тога обртног капитала Министру финансија остало само 19 милиона динара. Са тим смо ми ушли у ту велику битку за буџетску равнотежу.

Међутим по новим аранжманима, које имамо са иностранним портерима, створила се извесна могућност, и то потпуно реална могућност, да се тај обртни капитал васпостави. Уштеде које остају блокиране на рачун ануитета код Народне банке, пошто претходно буду искоришћене за извесне потребе, које су предвиђене самим аранжманима, моћи ће бити искоришћене и за деблокирање, за раскрављивање оног замрзнутог кредита од 600 милиона динара.

Према томе и према калкулацијама које се за сада могу вршити, по темпу тога деблокирања, можемо рачунати, да ћемо у току ове године, најдаље коњцем године, тај кредит од 600 милиона динара имати поново васпостављен, да ће Министар финансија поново располагати тим тако потребним обртним капиталом, и да свакако наредни тешки период, т.ј. период пролетњих месеци, период ниских вода, како се он зове у стручној терминологији, — дочекати са тим прилично замашним обртним капиталом од 600 милиона динара.

Ако би дао Бог, да дотле и сви напори за успостављање буџетске равнотеже буду крунисани успехом, онда можемо сматрати, да ћемо у том периоду имати сасвим нормалну, сасвим здраву и срећену финансијску ситуацију.

Међутим у равнотежи обезбеђени обртни капитал за редовно финансирање, чак и у најтежим месецима, кад приходи нагло падају и расходи на-

гло расту, — то значи мир и спокојство за Министра финансија, мир и спокојство за државу.

Господо, при овом прегледу послова и делова компетенције Министарства финансија, сад би било место да речем нешто о нашој монетарној политици.

Што о њој мислим, није нарочито потребно да истичем. Моје вјерују у монетарној политици већ је прилично познато. Не сматрам да је моја чврста вера у томе погледу допринела много, да се данас и на другим странама не мисли много друкчије него што ја мислим. Али ми је ипак пријатно да подвучем факат, да се и у нашој јавности и у Народном претставништву све мање и мање наглашује тенденција, која би била у супротности са том званичном монетарном политиком, политиком стабилности народног новца. О инфлацији се све мање и мање говори. Изгледа ми да се је ипак извршио један психолошки преокрет и да су широке масе у нашем народу дошле до сазнања о свима оним кобним последицама, које би инфлација донела за државне финансије, а тиме и за саму државу и за народну привреду, узету у целини.

Истина, постоји још увек некакав извор, неко огњиште тенденциозних гласова, које се разбукти с времена на време и подржава оно неповерљиво које гласови о инфлацији увек собом носе. Ја морам, по дужности, и овога пута са овога места изјавити, да ништа од нас није даље, него свака помисао на ма какву промену у нашој монетарној политици. (Одобравање). Ми остајемо на линији, на којој смо се до сада упорно држали, јер верујемо да смо тиме добро служили интересима наших државних финансија (Одобравање), државе и интересима наше народне привреде. (Одобравање и плескање).

Само, ако се не говори о инфлацији, говори се о нечему другом. Хвала Богу, и о томе другом кад се говори обично се почиње са закљичањем да се не жели инфлација. И ја нисам ни мало склон да сумњам у добру веру људи који на тај начин третирају ово питање. Само ми изгледа, да се у свима таквим случајевима чини једна основна погрешка, што се, на име, последице узимају за узрок и што се у тој пометњи занемарује у потпуности значај психолошког фактора у питању ове врсте. Да се изјасним конкретније.

Вели се: „не инфлација, али наша народна привреда треба више сретстава!“. Опереше се и са другим аргументима, квази аргументима по мом мишљењу, другим начином изражавања у опште, што је све, *mutatis mutandis*, у крајњој линији једно исто. Јуче сам чуо и реч „криза оптицаја“ као објашњење тешкоћа од којих наша привреда пати.

Ја не мислим тако, господо. Криза оптицаја не постоји. Постоји криза послова, постоји умањење интензитета привреднога промета. Новац није капитал; новац је сретство размене и ништа није природније и логичније, него да новца буде потребно мање онда, када је добара мање, када је промета мање. До најбољих закључака у питањима те врсте долази се онда ако се она разматрају са оловком у руци и са цифрама.

Закључци на основу чисте емпирије, у овој области, обично нису исправни. Што показују цифре, што показују позитивни одређени елементи,

од којих зависи закључак о овом крупном и деликатном питању нашег привредног и финансијског живота? Вели се: нема довољно средстава у оптицају, привреда отуда пати. Међутим, и данас има сретстава у оптицају, скоро толико исто колико их је било на дан законске стабилизације динара: Законска стабилизација динара изведена је 28 јуна 1931 године и волумен новчаног оптицаја је тада износио 4 милијарде 570 милиона динара: Данас, међутим, волумен нашега папирнога новчаничног оптицаја износи 4 милијарде 320 милиона динара. Међутим од 1931 године до данас пуштено је у оптицај пуних 1 милијарда сребрнога новца, који иако теоријски има ограничену либеративну моћ, у ствари га је моћ неограничена, јер чак и државне новчане установе примају у неограниченој количини сребрни новац. Према томе наш стварни волумен платажних сретстава новчаница и сребрног новца износи данас више него што је износио у половини 1931 године. Чак износи више него што је износио у половини 1930 године, јер је тада, као што знате, од кованог новца било само 140 милиона динара и то новца од 2, 1 и $\frac{1}{2}$ динара. Каква је конјunktura била 1930 године, колики је обим послова био, колико је интензитет привреднога промета био већи него данас, када се цела привредна ситуација обележава као пословна стагнација и период ниских цена. Сасвим је јасно и очигледно, да данас за један привредни посао треба често два или три пута мање средстава да се обави него што је то било потребно пре 2—3 године.

То су све чињенице, господо, које нико не може оборити. Међутим, коректив ради закључка у другом правцу, супротном оном, с којег ја полазим, налази се у појави тезауризације. Да се вратим на мисао од малочас: тешко је говорити о тој појави, ако се не може и не да приказати цифарски. Тачних података, сигурних цифара о том колико има тезаурисаног новца код нас, не може нико дати; то нико не зна.

Нико не зна, такође, шта је у ствари тезаурирани новцац. Не може се сматрати да је тезауриран новац, ако је он и повучен из новчаних завода, па се налази у каси једног приватног пословног човека, трговца, који се тим новцем служи директно за своја пословна плаћања, у место да се служи вирманима и дизањем чекова преко новчаних завода. Сме ли се сматрати да је тезауриран новац, ако се он налази у трезорима појединих банака, на жиро-рачуну код Народне банке, у виду пласмана у благајничке записе Народне банке ит.д.? — не зато што се неко нечега плаши, што неко жели, попут оног простог света, да снава на својим парама, него зато што новац нема могућности корисног пласмана?

Господо, с обзиром на те чињенице, тај коректив који се извлачи из појаве тезауризације у нашој земљи, тешко је уопште узимати у обзир. Он се не да приказати као један одређен и поуздан елемент. Ако се ту ослоњемо на емпириско посматрање, онда збиља ни на тај начин човек не може да дође до сигурног закључка. Поставља се питање, ако се оставе по страни пословни људи и новчани заводи, где се може налазити тај тезаурирани новац? Да ли код сељака? Па можда, господо, у извесној мери, али не у већој мери него што се је налазио тезаурирани новац код сељака и у време-

ну, када није било ових тешкоћа, када није било ни кризе поверења и када се о »кризи оптицаја«, о несташици новчаних сретстава уопште није говорило. То је једна урођена особина нашег сељака да је неповерљив, да свој новац чува код себе. А он га је чувао и пре 4—5 година; држао је извесну количину ликвидног новца код себе и није га пласирао у новчане заводе, јер је неповерљив, јер је конзервативан и јер није можда у довољној мери ни просвећен. И тога новца за нас не може бити више него што га има увек у свима приликама. Али и ако има тезаурираног новца, ипак, водећи рачуна о пословној стагнацији, о смањеном волумену послова, о паду цена главних земаљских артикала с једне стране, а с друге стране о стварној висини оптицаја онако како се та висина показује у статистикама Народне банке, не може се рећи да постоји несташица новца, а најмање се може рећи, или бар, још мање се може рећи, да би се појачањем платажних средстава допринело нешто оживљавању послова, или ублажењу или отклањању кризе.

Данас су већ наши новчани заводи у несравњено бољем положају него пре годину и по и две године дана. Данас се већ за водеће људе код већине новчаних завода поставља као највећи проблем: како упослити готовину која им лежи на врату, за коју плаћају интерес, и како отклонити ту опасност да им тај новац који имају у касама, не поједе сам интерес. Сваки пословни човек ће вам рећи, да могућности сигурних пласмана нема и да је ту разлог што је стање овакво какво је данас. Сваки ће вам признати, ако је способен да се у посматрању овог проблема издигне изнад својих личних интереса, да се за појачањем оптицаја стварно не осећа никаква потреба. Новца има, али нема послова. Можемо још рећи да нема довољно поверења. Али не губимо из вида никад да поверење није материјална категорија, да се поверење никада не да наметати и набити никаквим материјалним, техничким или механичким мерама. Поверење може резултирати само из систематског, постепеног и смишљеног рада у свим правцима државног и привредног живота. Само се тако даду отклонити узроци, који стварају неповерење и који уз неповерење изазивају све друге недаће, од којих пати данашњица. Отклањање узрока, а не сузбијање последица! Последице ће аутоматски отпасти саме по себи.

Ја бих сада прешао на питања из домена наше пореске политике, која је, као што знате, данас најактуелнија грана у пословању Министарства финансија. И у том реду идеја ја бих се опет задржао на првом месту на стварном оптерећењу код нас. Кад се говори о стварном оптерећењу, ми смо, по већ устаљеној традицији, узимали увек у обзир и посредно и непосредно оптерећење. Међутим, гледајући на ствари не само рачунски него и психолошки, морамо направити извесно двојство, извесну дистинкцију. Није исто посредно фискално оптерећење што и непосредно. Код већине појединачних оптерећења по основу посредних дажбина, дажбина се тако слила са самом материјалном вредношћу артикла, који је изложен тој дажбини, да се обично у животу и не прави разлика између материјалне вредности артикла и саме дажбине. Зар, господо, ко од нас, кад запали цигарету „вардар“, помисли да он у исто време

плаћа држави ваља 39 пара пореза? То нико не мисли. Ко од нас мисли, кад заслађује своју шољу чаја са 4 комада шећера, да и ту неку пару пореза плаћа? Друга је ствар код непосредног оптерећења. То непосредно оптерећење код нас приказује се по буџету за наредну годину са укупном цифром од 2 милијарде 280 милиона динара. У односу и према укупном обртну код нас при данашњој коњунктури, при смањеном волумену пословања и према величини националног дохотка, који се уновчава и долази у обзир за плаћање порезе, цифра од 20 милијарди тога чистог дохотка је свакако најпрезидијеза узета и калкулисана чак и по мишљењу крајњих песимиста. Међутим наши непосредни порези износе 2 милијарде 280 милиона, рачунајући у то и порез на пословни промет, који је само по законској терминологији уведен у категорију непосредних пореза, а по својој суштини, он је више посредни порез. Ако се одбије тих 495 милиона, колико је предвиђено на име порезе на пословни промет, или рецимо 500 милиона, онда нам остаје цифра од нешто преко 1 милијарде 700 милиона, као чисто непосредно оптерећење на укупни национални доходак од 20 милијарди. То оптерећење у најмању руку није претерано, није велико, оно је много мање него што је ма где у свету. Постоји само нешто друго, постоји неравномерни распоред тих терета, и то је проблем којим се морамо позабавити, проблем коме морамо посветити пуну пажњу.

Тај проблем ће се код нас врло тешко решити законодавним мерама. Ми смо се баш инспирисали том жељом и том тежњом, да распоред јавног намета буде што праведнији, што равномернији кад смо недавно донели у Народном претставништву законски предлог о изменама и допунама Закона о непосредној порези. Али смо и тада били начисто, као и данас, да 100 процентни резултат само са законом онаквим како је изгласан, ми не можемо постићи. Извођење тога посла равномернога и праведнога расподељења јавних налога на пореске обвезнике јесте ствар административног пословања, ствар свакодневних континуелних напора, које треба да чини добра и срећна пореска администрација. То је посао са живим људима, и никаквим регулама, никаквим нормама законским ту не можемо постићи потпуну равномерност, ако су људи у стању да на један или други начин избегну својим обавезама, да умање стварну висину свога прихода који треба да буде оптерећен. Ту треба да буде пореска администрација на висини, да би успела да код сваког пореског обвезника утврди праву и тачну висину његовог прихода за оптерећење. Ми смо овим законом за извесне категорије пореских обвезника, — јер смо за то имали нарочитих разлога, — потражили и законске инструменте. Ти законски инструменти потпомоћи ће многе ствари, али они морају бити у рукама добре, савесне и истрајне пореске администрације, да би се отклонио тај недостатак у нашем данашњем фискалном систему. О раду те наше пореске администрације у овоме високом Дому било је мање речи него у Народној скупштини и него што се иначе у нашој јавности чује. Ја бих и ту нагласио на првоме месту, да се код расправљања овога питања често и врло много олако генералише. Казао

сам, у Финансијском одбору Сенатском, кад је реч о методи рада наше пореске администрације, да бих на сваки поједини случај погрешног поступања појединих органа, могао увек да наведем читав низ примера обрнутог значења: где поједини порески органи раде увиђавно и савесно, где извршују своје дужности према држави, не штетећи при том ниуколико пореске обвезнике. Таквих случајева, молим Вас да ми верујете, има у нашој пореској администрацији доста, хвала Богу, и сваком даном има их све више и више. Напори који су уложени да буде у пореској администрацији рада и реда, да порески органи буду на својој висини, да познају своју службу, почиње постепено двати резултате, и мени се често пута најављује, да се то чак у врло осетној мери примећује и на самом терену. Ми можемо казати да од укупног броја пореских управа 75% су у раду разрезивања свршавали на време свој посао и порески обвезници су у стању да у свако доба знају колико је њихово задужење.

Има још једно питање из овога реда идеја, о коме је потребно казати неку реч. Наша пореска политика иде за тим — и то је наглашено у своје време и у том погледу чули смо сугестије од стране господe говорника из опозиције — да тежиште оптерећења треба постепено преносити са посредних на непосредне дажбине. Наша политика томе тежи. Да то илуструјемо само са неколико цифара.

Ми смо у години 1932/33 у буџету имали предвиђено од непосредних пореза 1.670.000.000 динара, а у буџету за 1933/34 год. 1.808.000.000 динара, у овоме буџетском предлогу, имамо 2.280.000.000 динара. Насупрот томе, од посредних пореза имамо смањења и то у предлогу буџета за 1934/35 год. суме посредних пореза стрикто сензу т. ј. од трошарине, такса и царина која износи 2.850.000.000 поклапа се са сумом која се очекује од непосредних пореза. Истина, ту долази још 1.550 милиона дин. од монопола те укупан износ чини 4 милијарде у округлој цифри. Овај износ још увек већи од оног код непосредних пореза, али је однос нормалнији и потпуно је у складу са тим настојањем да се тежиште оптерећења постепено пренесе на непосредне порезе. Та политика се код нас мора продужити. Она се мора продужити из разлога социјално-политичких, јер су непосредни порези праведнији, пошто су пропорционални и прогресивни, а на другој страни и из чисто финансијских разлога: јер непосредни порези претстављају за државу, за Министра финансија, много већи стабилетет. Они су у руци Министра финансија, док код посредних пореза то није никада случај.

Дозволите ми, господо, само још неколико речи, да бих онда после прешао на једну материју, која се свакако са нестрпљењем очекује. Казаћу неколико речи о катастарском пословању, које је такође, као што знате, у надлежности Министарства финансија. Ми смо, господо, после рата остали били без икакве организације катастарске службе. И 1923 год., кад се у ствари почело радити на организацији катастра за крајеве у којима није било катастра пре рата, почело се са нулом; нити је било закона, нити правилника, није било никаквих организаторних прописа, ни персонала, ни инструмената. Од тога времена израдило се врло много. Изшколовано је о трошку Министарства финансија преко 2000 младих људи, који данас на

томе послу скоро са војничком организацијом раде врло вредно и марљиво. Резултати премере и триангулације, који посао је лепо изведен на терену у Јужној Србији и Црној Гори, су такви да скоро задивљују. Док смо до године 1931 имали премерено нешто преко 600.000 хектара, ми смо у потоњим годинама, т. ј. у години 1931, 1932 и 1933 стално сваке године повећали површине које су премераване, тако да ћемо у току 1934 године имати премерено 631.000 хектара, онолико, колико је било укупно премерено од године 1923 до 1931. Врло је значајан резултат још и у погледу коштања тих радова. Позната је ствар, да су катастарски радови уопште скупи. Пре рата се рачунало да је нормално коштање 100 златних франака за премеравање једног хектара. Ми смо, разумном и умешном добром организацијом — морам то рећи без икакве личне претензије за себе, — успели да нам трошкови коштања по хектару не буде већи од 53 динара. У Италији, нпр., трошкови коштања премеравања износе од прилике 100 лира по хектару, т. ј. 400 динара, док код нас износи трошак коштања, како рекох, 53 динара. Надамо се да ћемо тај велики и значајан државни посао моћи у складу са прописима закона о катастру свршити до законског рока, т. ј. 1938 године. Истина, прошле и претпрошле године била је спроведена редукација кредита и у буџету за катастарске послове, и тај посао је био у неколико успорен. Ми се надамо, ако до краја 1938 године не буде посао сасвим завршен, да ће свакако у буџету за годину 1938/39 последњи срезови бити премерени и свршени.

Долазим сад на питање монопола, на рад Управе државних монопола и специјално на њену дуванску политику. (Жагор и веселост).

Господо, од како ова установа постоји, она је увек, више ваљада него и једна друга државна установа, била предмет критике, па и напада. И ако релативно млад човек, ја се сећам неких од таквих напада из времена пре рата у Србији, и после рата стално је, приликом претреса буџета Министарства финансија, Управа државних монопола била предмет најжучијих дискусија и највећих напада. Критика има увек свога смисла и свога оправдања. Она је потребна. И та критика, и кад је била најжучија, сигурно да је нешто користила, сигурно да је допринела да је пословање Управе државних монопола постајало боље и да је то пословање било више у складу са потребама и интересима народа, као и са потребама и интересима државе.

Такве критике мора бити и у будуће; она је корисна и пожељна. Међутим, нису увек критике биле такве. Било је врло често и неоправданих и необјективних напада. Критиковало се и оно што није било за критику. Кад се по нека ствар у пословању Управе државних монопола регистровала као неповољна, — неповољна и по мишљењу самих оних оних људи који воде Управу државних монопола — онда се није водило рачуна о томе, да се до тога резултата дошло потпуно независно од воље људи, који установом управљају, већ стицајем прилика и околности. Од такве критике може бити само штете. И ја сам, пратећи начелну дебат о буџету Министарства финансија — и у једном и у другом дому, зажалио у више махова због таквих појава, јер њима збиља није било места.

Шта се приговара Управи државних монопо-

ла? Приговара се да не допушта довољну садњу дувана; да дуван плаћа по сувише ниским ценама; да нема увиђавности за мале и ситне продуценте; да је сувише груба у сузбијању кријумчарења, и да финансијски судови — надлежни по законима за те ствари — одмеравају несразмерне и драконске казне за прекршај монополских прописа.

Господо, у великом броју случајева код таквог тврђења посматрала се ствар са уског локалног становишта интересената, ако није већ и са становишта чисто личног интереса, — а није се водило рачуна о положају управе државних монопола, о њеном комерцијалном карактеру с једне и фискалном с друге стране.

Имао сам каткада утисак, господо, да се на Управу монопола гледа помало као на добротворно друштво или на неку социјално-политичку институцију. Она, господо, није ни једно ни друго. Она је предузеће, и као предузеће мора да води рачуна до извесне мере о чисто комерцијалним обзирима за њено пословање, а с друге стране она је фискална државна институција, која постоји зато да држави даје приход. Управа државних монопола не сме да губи из вида ни један ни други од та два момента.

И кад би Управа државних монопола пословала по чисто комерцијалним принципима, кад би заборавила, да је државна установа, онда би она скоро имала потпуно право, да уопште више не декретује садњу, јер је Управа државних монопола, на дан првога октобра 1933 године, имала на залихама тридесет и један и по милион килограма дувана. Берба 1933 године изнела је око шест и по милиона килограма дувана, т. ј. 6,524.000 килограма, — изузетно је била слабија берба, јер су климатске прилике биле такве. Она дакле има преко тридесет седам и по милиона килограма дувана после ове бербе. Међутим, годишња потрошња код нас једва досеже седам и по милиона килограма. Она дакле има залиха за четири, па ако би потрошња попустила и у наредним годинама, и за пуних пет година.

Људи, којима је поверено вођење Управе државних монопола, не могу сасвим индиферентно гледати на те огромне залихе, на те магацине пуне дувана, без бојазни нарочито да то једнога дана не буде морало да се запали, да то једнога дана не постане роба без вредности. То је био разлог, због кога је Управа монопола морала у извесној мери да смањује садњу, да упоредо са смањивањем садње смањује и цене — жалећи то и сама.

Истина, ове године, по објави за садњу за 1934 годину, дато је да се сади нешто више. На 818 милиона струкова, колико је било одобрено за 1933 годину, одобрено је за 1934 годину 861 милион, укупно четрдесет и три милиона и четрдесет две хиљаде струкова више.

Њена експортна политика је нарочито била предмет критике, и Управи монопола се замерало, да није способна, да нема потребне умешности и окретности, да развије извоз. При томе се упоређивао наш извоз са извозом околних земаља.

Господо, ја сам једанпут већ говорио о том деликатном и тешком проблему. Не зависи тај извоз само од нас; зависи од купаца. Управа монопола је настојала и ранијих година, и прошле

године највише, да би се наш извоз у земље, у које нисмо досада извозили, што више развијао. Услови тога пословања, међутим, су ванредно тешки.

Не треба губити из вида, да укупна потрошња т.зв. оријенталских дувана у Европи износи данас мање, него што је квантум, који могу да понуде за продају само Бугарска, Грчка и Турска као произвођачке земље, и то као земље које од ранијег времена, пре него ми, имају свој обезбеђени реноме на страни. Поред свега уверења кога имамо да су наши јужно-србијански и херцеговачки дувани првокласни, морамо рачунати при томе и са расположењем, са уверењем оних купаца који знају за турски дуван, за оријентални дуван, а знају га као дуван грчке, бугарске и турске провенијенције. (Спира Хаџи Ристић: Ми смо извозили дуван из Јужне Србије још за време Турака). И данас Турци извозе. (Спира Хаџи Ристић: Купци су за наш дуван знали као за македонски дуван). Рат је допринео да смо ми изгубили тржиште.

Господо, не треба изгубити из вида да ми нисмо имали дувана уопште до 1925 и 1926 године, да смо и ми каткада куповали дувана, да бисмо давали боље и финије прерађевине. За све време од рата па до тада нисмо се на страним тржиштима појављивали и ми смо изгубили ту сретну конјуктуру, кад се дуван можда под бољим а и лакшим условима могао продати. Данас је то врло тешко. Врло је тешко из два разлога у главном, што пада потрошња у свим потрошачким земљама, што се потрошачки дувански прерађевина оријентишу све више према јевтиниим дуванима и што је тај аутархијски бес, ако ми допустите тако да кажем, захватио у многим земљама и ову производњу.

Једна од земаља, која највише апсорбује наш дуван, Чехословачка, и то путем компензација, не за готов новац, одмах после рата није произвођила ваљда ни један килограм дувана, а данас она са својом домаћом производњом подмирује 60% своје потрошње. Врло је слична ситуација у Пољској а слична је такође и у Немачкој. Околне земље, Бугарска, Грчка и Турска успевале су у протеклим годинама из разлога што су извозиле и продавале у земљама са којима су биле у савезничким односима за све време светског рата, што су имале јаку производњу, што су ту производњу форсирале и фаворизирале још одмах у току првих година после рата и освојиле тржишта пре нас, а ви знате како је тешко освојити тржишта, а још теже истиснути некога са тржишта на коме се он усталио. Сами при томе видите, ово неколико цифара, из којих ћете констатовати да стање ни код тих држава није баш тако сјајно.

Бугарска је, рецимо, 1930 године имала бербу од 28,835.000 килограма дувана а већ у 1933 години она је добила мање дувана, јер је мање саднила због деконјунктуре, тешкоћа прође, све мање потрошње у земљи, па је те године добила свега 17,200.000 килограма. Исто тако у Грчкој од 64,125.000 килограма у 1930 години, 1932 године берба је спала на 27,550.000 килограма. У Турској од 47,210.000 килограма берба је спала на 21 милион килограма. У томе погледу ситуација је још знатно гора, релативно узимајући, него код нас.

У сличној размери је падао и извоз из тих земаља. Али ту код нашег света специјално

постоји једна велика заблуда, када упоређује наш извоз са Бугарском, Турском и Грчком, јер се свака количина, која пређе преко границе у иностранство, узима као количина стварно продана. Не, то није познато свима људима који се баве овим питањем, да и Бугарска и Грчка и Турска имају у иностранству своје нарочите депое, где се дуван ускладиштава. Према томе свака количина која се у регистрима бележи као извезена, не претставља у ствари извезену нити продату робу. Из Бугарске је на тај начин у години 1931 извезено 24 милиона 587 хиљада килограма, што је великим делом само смештено у складишта, у години 1932 на тај начин је извезено и ускладиштено 20 милиона 191 хиљада, у 1933 години за првих 9 месеци 17,237.000 килограма.

У Грчкој је сличан однос. У 1931 години извезено је 43,000.000, у 1932 години 35,000.000, у 1933 години 22,000.000. У Турској — 22,000.00 у 1931 години, 28,000.000 у 1932 години и 16,000.000 у 1933 години. Дакле, деконјунктура пољопривредних артикала свих без разлике захватила је и овај артикал. И нашој Монополској управи би сада претстојао готово несавладив задатак, да успе да за нас обезбеди боље шансе за извоз и продају нашега дувана, него што је било пре могуће, кад је конјунктура била знатно боља. Таковом задатку наша Монополска управа није могла досада да одговори. Успело се 1933 године да се извезе у Чехословачку 3,495.000, у Пољску 741.000, а у Египат 16.250 килограма, укупно 4,253.467 килограма дувана.

Велика се неправда чини и самој установи и Министарству финансија, ако се сматра, да се овом великом питању не посвећује никаква или чак и довољна пажња. За пропаганду наших дувана Управа монопола је ангажовала врло знатна средства и то у овај мах на Лајпцишком сајму постоји један нарочити павиљон Управе монопола.

Неколико њезиних људи обилазе све интересенте и фабриканте у Немачкој, нуде им услове до крајњих граница повољне, чак јевтиније цене за стари дуван него што нуде суседне конкурентске земље, али ипак су тешкоће велике. Но ми се ипак надамо, да ћемо специјално у Немачкој можда успети да нешто пласирамо. Ја сам код г. Министра трговине и индустрије предузео нарочите корак и сада пригодом преговора између наше државе и Немачке за склапање трговинског уговора, да се обезбеди изврстан контингент за продају нашега дувана, али се не може унапред рећи, да ли ће такав наш захтев наићи на повољан пријем.

Господо сенатори, ја бих тим завршио са овим и ако можда дугим али ипак у основи само сумарним прегледом пословања у најважнијим грама Министарства финансија. Остало би само да се, бар са две до три речи, осврнем на једну сугестију добронамерну, без сваке сумње, коју сам ја јуче овде чуо, наиме о потреби израде нашега државнога финансијскога програма. По мало је наша манија, да предлажемо програме и онда кад програми постоје.

Ако се предлаже неки нов државни финансијски програм, онда је допуштена и логична дедукција, да ми до сада нисмо имали и да немамо државни финансијски програм. Међутим, ако би неко то тврдио, учинио би нам неправду. Наш

финансијски програм је добро познат. Он је толико пута наглашен и понављан, да га ми данас третирамо као неку врсту лозинке исписане на нашој застави. Тај програм је за нас скоро аксиомски постулат. Ми га се држимо и ми га консеквентно спроводимо. Наш је програм једноставан и одређен. Он се састоји у чувању буџетске равнотеже, у чувању стабилности народног новца, у чувању и неговању државног кредита, у одржавању реда у државној администрацији. Преко тога програма ми не тражимо ништа више и мислимо да нема ни разлога да тражимо ишта више. (Одобравање, плесак и узвици: Живео!).

Потпредседник др. Мирослав Плој: Реч има сенатор г. др. Густав Грегорин.

Dr. Gustav Gregorin: Gospodo senatori! Teškoće, proti kojih se već od druge polovine 1931 godine naše državne finansije i naše državno gazdinstvo, a s njima naše banovinske i opštinske uprave, moraju da bore, proističu, što je svakome jasno, u prvom redu iz opšte privredne krize, koja je zahvatila ceo svet i s njime i našu privredu. Prema tome, ako hoćemo da lečimo i po mogućnosti da izlečimo naše državne i samoupravne finansije, moramo da svojski i sa žrtvama sa svih strana započnemo posao oko lečenja naše privrede, koja stenje pod opštom krizom te koju povećavaju sem toga već nepodnosivi državni, banovinski i opštinski porezi, nameti te svakojaki socijalni doprinosi i druge dažbine, koje sve, umesto da bi se snizivale srazmerno sa padanjem poreznog potencialiteta oporezovanih subjekata, idu upravo suprotnim putem, čime se postojeća kriza samo povećava. No, nažalost, države i razna samoupravna tela te kojekakve privredne i socijalne institucije primorane su, da idu tim putem, pošto bi inače njima bilo nemoguće, da vrše svoje zadatke. Prema tome moraju u svojim ekonomskim prilikama usled privredne krize oslabljeni porezovnici, umesto da se njima srazmerno snize, podnositi još više javne terete, no što su njima bili propisivani za vremena povoljnijih privrednih konjunktura. Kako da se tome nepodnosivom stanju, barem u granicama mogućnosti, pomogne odnosno kako da se to stanje, u koliko je moguće ublaži, da se ukloni neizbežna katastrofa, koja inače preti našoj privredi, našim državnim finansijama te našem državnome gazdinstvu?

Pre no što bih kušao, da se bavim tim pitanjem, neka mi je dozvoljeno, da se malo zabavim pitanjem, je li te u koliko bilo neophodno, da privredna kriza kod nas zauzme takve dimenzije, kako ih je zauzela, te koji je faktor prvenstveno bio pozvan, da sa svoje strane poduzme potrebne korake, da bi se privredna kriza, koja se je pojavila u septembru 1931 godine, barem bila ublažila. Ako naglasim, da je opštu privrednu krizu tada pojačala istovremena novčana kriza, nameće nam se pitanje je li ona institucija, koja ima da se stara o novcu, to jest Narodna banka, poduzela tada sve što bi po zakonu i po svojim sredstvima morala i mogla da poduzme, te da bi pre svega očuvala vrednost dinara? Umesto odgovora na to pitanje, neka mi je dozvoljeno, gospodo senatori, da skrenem vašu pažnju na sledeće konstatacije:

U drugoj polovini 1931 godine, posle pada zlatnog standarda u Engleskoj, naši su novčani zavodi doživljavali teške dane. Tada je ulagače preuzela nervoznost, koja se je stupnjevala do prave navale — runa — na naše novčane zavode. Najžešću i tako reći prvu navalu uprizzorili su ulagači na naš najjači,

te može se reći, najsigurniji novčani zavod, na Prvu Hrvatsku štedionicu. To je bilo sasvim prirodno, ako se pomisli, da taj zavod stoji na prvom mestu, što se tiče uloženog novca i broja ulagača. U tim po Prvu Hrvatsku štedionicu i sledstveno po sve druge više ili manje jake novčane zavode sudbonosnim momentima pravom se je moglo očekivati, da bi Narodna banka bez oklevanja pomogla taj zavod, bud vlastitim sredstvima bud garancijom, u cilju da bi se bilo stalo na kraj najezdi ulagača. Zato bi u prvim danima navale, u koliko se daje prosuditi, moglo biti dovoljno 200—300 miliona dinara, datih na raspolaganje pomenutoj štedionici, pošto bi njeni ulagači, kad bi se uverili, da su njima njihovi uložci na raspolaganje, ne samo prestali dizanjem uložaka, nego bi, šta više, počeli vraćati već podignute uloške. Posledica dejstva, da je Narodna banka tome najjačemu zavodu odrekla svoju hitnu pomoć, bila je te morala je neminovno da bude, da je nepoverenje prema novčanim zavodima uopšte preuzelo ulagače i drugih najjačih novčanih zavoda i to tako, da je sledstveno nastala opšta kriza našeg novčarstva. Tu je krizu još pooštrio zaključak Narodne banke, kojim je ukinula sve kontingentirane kredite; u svoje vreme podeljene novčanim zavodima, do one visine, do koje su bili donde upotrebljeni. Tim je najsolidnijim zavodima bila iznenađena oduzeta još ona kukavna likvidnostna rezerva, koju su do tada uživali kod Narodne banke, i to baš u vreme, kad je nastupio slučaj da bi se imali njome služiti. Takvim postupkom bili su restringirani odnosno reducirani krediti baš najsolidnijim i kredita vrednim novčanim zavodima, dok su ostali neokrtniji krediti većim delom manje solidnim zavodima, koji su, kad novčana kriza uopšte nije ni postojala, sasvim iscrpili svoje kontingente, upotrebiv ih najviše za nelikvidne kreditne poslove.

Kad su se pokazale sudbonosne posledice pomenutog zaključka i njegova izvođenja, Narodna je banka počela, da koliko toliko pomaže novčane zavode, no ta je pomoć već bila zadocnila, a sem toga i nedovoljna.

Osvrnimo se na to, što je u ono vreme uradila Nemačka, da je u roku od nekoliko sedmica stala na kraj navali ulagača na svoje novčane zavode. Kada su bila ukinuta ograničenja u pogledu isplata uloga, Reichsbanka dala je novčanim zavodima neograničenu mogućnost eskontiranja sigurnih menica, no uz kamatnjak od 15%. Kada su ulagači videli, da mogu dizati svoje uloge kada hoće, nikome više nije padalo na pamet da diže uloge, ako njih u istini nije trebao. Danas su prilike u Nemačkoj tako konsolidovane, da je Reichsbanka opet snizila diskont na 4%. Kod toga treba da se pomisli, da pomenuti naponi nemačke Reichsbanke nisu bili izazvani toliko dizanjem uloga, koliko velikim gubicima nemačkih novčanih zavoda na kreditima industriji. Da smo i mi pošli ovim jedino ispravnim putem, imali bi danas potpuno normalne kreditne prilike, a što je najvažnije, ne bi bilo ni došlo do daljnjeg pooštrenja krize.

Tom prilikom mora da se istakne ponovni zahtev naših privrednih krugova za ukidanjem kontingentskog sistema kod podeljivanja kredita Narodne banke. Skrajnje je vreme, da se Narodna banka prilagodi u sistemu podeljivanja kredita prilikama, koje vladaju u današnjem privrednom životu. Samo slobodnim eskontom menica moguće je dirigitirati kredite onamo, gde su najbolje potrebni.

Da je Narodna banka tako postupila, kako je po-

stupila Nemačka, ne bi bilo došlo do apsurdna, da je u počecima krize bio uskraćen putem kontingentiranja već dozvoljen, no još neupotrebljen kredit, upravo najsolidnijim novčanim zavodima, makar da su mogli pružiti na eskontiranje prvoklasne kratkoročne menice, dok su manje solidni zavodi, koji su iscrpli sve njima, isto putem kontingentiranja, dozvoljene kredite, upotrebljiv ih u manje sigurne i ponajviše dugoročne menice, došli u povoljniji položaj.

Pomanjkanje svake inicijativnosti i elasticiteta te neodvažnost Narodne banke u pomenutim sudbonosnim danima t. j. u počecima novčane krize, nije malo doprinelo tome, da se je pooštrila novčana i time i opšta privredna kriza, pod kojom još danas stenje sav naš privredni život i s njime naše državne i samoupravne finansije.

Valja takođe naglasiti, da dizanje uloga i tezuriranje novca kod nas nisu bili toliko posledica nepoverenja u novčane zavode u pogledu sigurnosti, koliko bojazni ulagača, da neće moći razpolagati uloženi novcem, kada bi ga trebali. U dokaz tome neka služi, da oni zavodi, koji su se zatekli pod zaštitu zakona i koji moraju na svaki zahtev da isplate uloge, danas takoreći preobiluju ulozima, koje pako ne mogu korisno upotrebljavati ni za eskontiranje sigurnih kratkoročnih menica, pošto za njihovo reeskontiranje ne nadu oslonu kod Narodne banke. Svi apeli na uvidavnost ulagača i sve neizvedive i neizvedene kaznene sankcije moraju ostati bezuspešne, dok ne bude pravilnom kreditnom politikom Narodne banke data mogućnost solidnim novčanim zavodima, da će moći neograničeno isplaćivati njima poverene uloge, koji su sada kod njih tezurirani te za kojih ukamačivanje su primorani služiti se blagajničkim zapisima Narodne banke. Time smo došli od nevidne tezuracije do vidne tezuracije novca. Stoji, da je Narodna banka od 28 juna do kraja 1931 godine povisila mienične i zajmove na hartije za 759,208.672.94 dinara, no to je išlo većim delom na teret obaveza po videnju, koje su se tada snizile za celih 594,380.588.18 din., tako da je ušlo u privredu od strane Narodne banke za to vreme samo 159,828.083.76 din., premda joj je tadašnja podloga omogućavala, da alimentira našu privredu sa nadaljnjih punih 400 milijuna dinara. No i tu pomoć, koju je u tom razdoblju pružila našoj privredi, davala je Narodna banka tek posle suviše oklevanja i kad je bilo već dockan; sem toga davala je tu pomoć u malenim, da se tako izrazim apotekarskim dozama, koje nisu više bile kadre, da bi ublažile, kamo li da bi izlečile našu novčanu krizu, koja je u to vreme dostigla hroničan karakter. »Bis dat, qui cito, dat« veli latinska poslovice ili po našem: »Dvostruko daje, ko brzo daje«. To vredi i u našem slučaju.

No dok je Narodna banka s jedne strane tako rigorozno postupila protiv solidnih i jakih novčanih zavoda, vidimo, da je s druge strane davala velike zajmove za dugoročne i neproduktivne kredite, takve naime, koji nisu imali nikakvih veza sa produkcijom te sa robnim prometom, i to manje solidnim odnosno manje jakim zavodima, usled čega je došlo do toga, da je morala Narodna banka u svojim poslednjim bilansima otpisivati kao sumnjiva potraživanja goleme sume i to za 1931 godinu Din 11,342.172.25, za 1932 godinu Din 50,813.302.57 i za 1933 godinu, šta više, Din 63,868.302.57, prema tome u toku tri godine Din 125,224.316.82, t.j. preko dve trećine akcionog kapitala, dok je od godine 1920 t. j. od dana

svog osnivanja kao Narodna banka proširene naše države do kraja 1930 godine, dakle pre stabilizacije dinara, otpisala iz istog naslova svega Din 41,181.793.85 prema tome na godinu po preko samo 3,743.791.26 Din!

Prelazim na pitanje tečaja našeg dinara te na uzroke tog pada.

Prvi je bio tome uzrok, da su se nesavesni spekulantili koristili liberalnom deviznom politikom Narodne banke, uzakonjenom Zakonom o novcu od 11 maja 1931 godine, te izneli iz naše države devize, koliko su mogli, čime su rušili naš dinar. Kada se je htelo, da se stane na put takvim mahinacijama putem ograničavanja prometa sa devizama i putem klirinških ugovora, po uzoru drugih država, nagomilala su se potraživanja inostranaca u našoj državi sa posledicom ponuda njihovih vezanih dinarskih potraživanja na berzama u velikim iznosima. Odsudno po tečaj dinara bilo je pak rešenje, koje je oslobodilo na korist talijanskih poverilaca okolo 200 milijuna njihovih vezanih potraživanja u našoj državi. Tada je počela upravo divlja ofanziva protiv dinara od strane imalaca oslobodenih dinara na talijanskim oficijelnim i neoficijelnim berzama, u prvom redu u Trstu, a i u Zürichu, tako da je pao dinar od stabilizacionog kursa od 9.126 na 7 švajc. fr. za sto din., što znači da je švajcarski franak prema dinaru poskupio za 28.5%.

Narodna banka mogla je da u jesen 1931 godine, kad je naime dinar počeo da pada na strani, uzdržavati njegov tečaj na pomenutoj stabilizacionoj visini time, da bi bila intervenisala u prvom redu u Zürichu kupujući svaku količinu dinara, koja bi se tamo pojavljivala. Sretstva za to nisu joj nedostajala pošto je glasom sedmičnog iskaza od 30 septembra 1931 godine imala na raspolaganje u devizama, koje su ulazile u podlogu Din 433,786.756.89, a u devizama koje nisu ulazile u podlogu Din 113,968.305.85, prema tome svega u devizama Din 547,755.062.74, tako da je marža do 35% pokrila tada dozvoljavala odvođenje 126 milijuna dinara deviza koja bi suma bila više nego dovoljna da bi se bilo moglo zaustaviti ponudu lira i drugih deviza ispod stabilizacione relacije dinara prema šv. franku. Čim bi se naime bila pojavila Narodna banka u Zürichu kao kupac deviza, u prvom redu lira, koje su vodile kolo besiste protiv dinara, povukli bi se besiste te sigurno ne bi trebalo za postignuće toga cilja da se upotrebi pomenuta suma od 125 milijuna dinara. U isto vreme sa kupovanjem dinara na stranim berzama optičaj novčanica Narodne banke srazmerno bi se snizio, t.j. za sumu intervencijom povučenih dinarskih novčanica. U smislu čl. 2 Zakona od 17 juna 1931 godine Narodna banka imala je, šta više, dužnost da održi stabilnost i sigurnost novca svim tehničkim sredstvima, kako glasi pomenuti član. Tehnička sredstva za održavanje stabilnosti dinara Narodna banka je u pomenutoj kritično doba imala. Zašto to nije učinila, ne može da se razume, ako se ne pretpostavlja, da je Narodna banka u sporazumu sa Ministrima finansija te trgovine i industrije naročito dozvolila, da se tečaj dinara postepeno sroza na 7 šv. franaka, da bi se time pospešio naš izvoz. S druge strane čini mi se to neverovatnim, ako pomislim, da su predašnji Pretsednik Ministarskog saveta i sadašnji Ministar finansija opetovano izjavili, da će dinar najdignije do budžeta 1932 godine postići svoj stabilizacioni tečaj. Ako je pak u istini postojala takva namera, znači da su prilike bile jače od takve volje te da je Narodna banka, koja nije

u pravo vreme podržavala tečaj dinara, došla u položaj, da se je morala izmiriti sa tečajem od 7 šv. franaka, koji, kako pomenuto, odgovara primu od 28.5%.

Po toj relaciji morala bi talijanska lira da notira okruglo 3.80 Din. no u našim novčanim zavodima nemoguće je kupiti liru ispod 4 Din, šta više, mora se za nju da plati do 4.10 Din, u koliko devizni propisi dozvoljavaju odnosnu kupnju. Crna pak berza, kojoj kod današnjeg deviznog režima upravo cvatu ruže, prodava talijanske lire od 4.20 do 4.30 Din. što znači doplatu na stabilizacioni tečaj ne od 28.5%, nego od 45%, tako da se dinar može obradovati trojakim tečajem u relaciji sa talijanskom lirom. Isto vredi u pogledu nemačke marke, francuskog franka, engleske funte, dolara itd. — Prim od 28.5% plati samo onaj, koji postigne dozvolu od strane Ministra finansija za kupnju deviza na šalterima Narodne banke.

Krajnje je prema tome vreme, da se takvom po svu našu privredu štetnom stanju stane na kraj, koje stanje unosi poremećaj u naš promet sa inostranstvom, onemogućujući svaku sigurnu kalkulaciju cena za uvozne i izvozne predmete. Izmiriti se nama je sa činjenicom, da se dinar neće moći više popeti na stabilizacioni tečaj od 9.126 šv. fr. Sem toga bi pokušaj dizanja na taj tečaj morao izazvati ponovni poremećaj ne samo u našim prometnim odnosima sa inostranstvom, nego i u našim domaćim privrednim odnosima. Dizanje dinara na stabilizacionu relaciju ne bi bilo uputno već radi toga, što su engleska funta i dolar pali ispod 28.5% svoje vrednosti te što je češko-slovačka kruna devalvirana za 16%, dok nije isključeno da će još druge države u interesu svojih izvoznih mogućnosti slediti tim primerima. Glavna je stvar po našu privredu i po naše privatno gazdinstvo bezuslovna stabilnost dinara, iako na tečaju nižem od onoga, koji je bio stabiliziran zakonom od 11 maja 1931 godine. U tom cilju nama ne treba drugo, nego da pristupimo zakonskoj devalvaciji faktično već devalviranog dinara, te da dinar na tom nižem tečaju, koji odgovara ciriškoj notaciji od 7 švic. franaka, Narodna banka bezuslovno podržava.

Pošto podloga Narodne banke na dan 15 marta ove godine iznosi Din 1.846,380.472.42, bi uz tečaj od 7 švic. franaka Narodna banka imala za kreditiranje na raspolaganje maržu od 1500 milijuna dinara, odnosno za intervencije na berzama u prilog pridržavanja tečaja dinara takozvanu »masse de manœuvre« u iznosu od okruglo 430 milijuna dinara t. j. 35% od pomenutih 1500 milijuna dinara, koliko iznosi relacija podloge prema mogućem opticaju novčanica.

No time nije rečeno, da bi smela Narodna banka da taj takvom devalvacijom povećani stok svojih raspoloživih sredstava razbacava u investicione ili čak neplodne odnosno dugoročne kredite. Suprotno, strogo bi imala da daje iz tako povećanih raspoloživih sredstava zajmove isključno na sigurne, kratkoročne menice.

Mi se nalazimo u povoljnom položaju, da imamo samo da zakonom utvrdimo već preko dve godine postojeću faktičnu devalvaciju dinara, kojoj su se postepeno već prilagodile cene domaćih i stranih proizvoda, dok su u državama koje su u zadnje vreme devalvirale svoju valutu, morali to uraditi veštačkim putem te poduzimati posebne mere u pogledu cena domaćih i stranih proizvoda. Devalvacija, kako si ju zamišljam, prema tome ne bi značila nikakvu inflaciju te ne bi imala dejstva na cene naših domaćih te izvezenih i uvezenih proizvoda.

No glavno dejstvo takve devalvacije postojalo bi u tom, što bi pomoću 430 milijuna raspoloživih deviza odnosno zlata Narodna banka bila u stanju, da putem intervencija stalno podržava tečaj dinara na novoj relaciji od 7 švic. franaka. Tako podržavani tečaj dinara bi povukao sa sobom još značajnu korist, da bi dinar svojom nepokolebivom stalnošću postigao takvo poverenje na stranim berzama, da bi mogao uz isti tečaj kupovati zlato i devize na stranim tržištima te tako postepeno jačati svoju zlatnu i deviznu zalihu. Tako radi — uz druge novčanične banke — Italija, koja podržava tečaj lira uprkos svome u velikoj meri pasivnom trgovinskom bilansu i istotako uprkos pasivnom budžetu. Paradoksnog izgleda, da mi, koji imademo u odnosu sa Italijom aktivan trgovinski bilans i koji imademo koliko toliko uravnotežen budžet, moramo platiti u privatnom novčanom prometu sa Italijom do 45% prima na liru, koja ima osim deficitnog budžeta prema nama još i pasivan trgovinski bilans.

Uz zakonsku devalvaciju dinara morala bi Narodna banka da pristupi sniženju svoje diskontne stope.

Baviti se mi je u tom pogledu konačno i sa diskontnom politikom Narodne banke.

Narodna banka podržavala je do 28 maja 1930 godine stalnu diskontnu stopu po 6% na menice i po 8% na hartije od vrednosti, koju je stopu snizila tim danom na 5½% odnosno 7%. No, nakon definitivne stabilizacije dinara, izvršene u bilansu od 28 juna 1931 godine, i to već naslednjim danom to je 29 juna iste godine povisila je Narodna banka diskontnu stopu na 7% odnosno 8% te već 30 jula iste godine na 7½% odnosno 9%. Tek od 9 februara ove godine snizila je Narodna banka eskontnu stopu na 7% odnosno 8% to jest na istu stopu, koja je važila od 29 juna do 30 jula 1931 godine. To je sniženje upravo nezatno, ako se pomisli, da iznosi diskont u Sjedinjenim Državama Amerike 1.5%, u Engleskoj i Švicarskoj 2%, u Holandiji i Švedskoj 2.5%, u Francuskoj i Italiji 3%, u Belgiji, Norveškoj i Čehoslovačkoj 3.5%, u Nemačkoj 4%, u Estoniji, Finskoj i Mađarskoj 4.5%, u Austriji i Poljskoj 5%, u Portugalu 5.5%, u Rumunskoj, Španskoj, Litvi i Letonskoj 6%. Samo Bugarska i Grčka imadu danas s nama diskontnu stopu od 7%, iznad koje stoji još jedino Albanija sa stopom od 7½%.

Ne može se razumeti, zašto naša Narodna banka podržava tako visoku diskontnu stopu, dok su njeni akcionari na svoje akcije uplaćene po 2000 Din primili od 1920 godine do 31 decembra 1930 godine preko na godinu dividendu po 15%, a od poslednje godine dalje na akcije u valorizacijom povodom stabilizacije dinara povišenoj vrednosti od 3000 Din. dividendu po 10%. Nije dakle čudo, ako se je pogledom na tako visoke dividende kurs akcija Narodne banke popeo pre stabilizacije dinara na preko 8000 Din, a posle stabilizacije dinara od 3000 na 4200—4300 Din. — Tako visoke dividende ne isplaćuje ni jedna novčanična banka.

Kada se pomisli, da dizanje i snižavanje diskontne stope Narodne banke nisu imali ni najmanjeg dejstva na regulisanje privatnog diskonta i to naime pogledom na nedovoljna sredstva Narodne banke za kreditiranje industrije i trgovine — dok Narodna banka, ako se odbije predašnji državni dug, nije disponirala te i danas ne disponira sa više od 2 milijarde dinara u te svrhe, a novčani zavodi okolo sa 2 milijarde —, postati mora jasno svakome, da dizanje diskonta Narodne banke nije imalo te nije moglo da ima

drugi učinak, nego povišenje svakogodišnje dividende akcionarima, koje se je povisivanje ispoljavalo u skakanju kurseva akcija, kako pomenuto, pre stabilizacije dinara od 2000 do preko 8000, a posle stabilizacije u toku od dve godine i tri meseca od 3000 na 4200 do 4300, koji kurs bi mogao, poskočiti opet na 8000 do 10.000 dinara, kada bi se dividenda popela na 20%. Takvu dividendu bi na podlozi člana 37 poslednjeg Zakona o Narodnoj banci njeni akcionari bili postigli već na kraj prošle godine, da se je otpisalo u mesto 63 miliona samo 10 miliona dinara sumnjivih potraživanja. Povlasticama, koje daje Zakon Narodne banke, te podržavanje tako visoke diskontne stope, koja, kao rečeno, tek je 9 februara ove godine snižena za siromašno pola procenta, postale su akcije Narodne banke spekulativna hartija prvoga reda, dok su akcije privatnih novčanih zavoda i državne obligacije znatno spale ispod nominalne.

Sada dozvolite mi još, gospodo senatori, malo računa, koliko su zaradili akcionari Narodne banke od 1920 godine do kraja 1933 godine sem normalnih 6%.

Od 1920 godine do kraja 1930 godine primili su, kao već rečeno, po preko 15% dividendu, prema tome po 9% godišnje iznad normalnih 6%, a od 1931 do uključno 1933 godine po 10%, prema tome po 4% iznad normalnih 6%.

Ako se priračuna tim godišnjim od ukupnih dividenda odvojenim rentama opet normalnu kamatu po 6%, izlazi dobit od ravno 200% po akciji to je 4000 Din na uplaćeni iznos po 2000 Din. — Dodav tome diferenciju između današnjeg kursa akcija po 4200 te na akciju uplaćenog iznosa 2000 Din i to, šta više, u pet-godišnjim rokovima, imali su deoničari Narodne banke dobit od nadaljnih 2200 Din, tako da iznosi sva dobit akcionara u pomenutom razdoblju celih 6200 Din preko uloženog kapitala i preko normalnih 6%.

Pogledom na sve to nije preteran zahtev naših privrednih krugova, da bi morala Narodna banka da snizi diskontnu stopu za menice do 5% te na hartije od vrednosti na 6%.

Prema tome nije neopravdan apel na deoničare Narodne banke, odnosno na njihovu upravu, da snizi diskontnu stopu na 5% odnosno 6% te da podnesu deoničari Narodne banke i od svoje strane potrebne, sem toga privremene žrtve, ako se o žrtvama, pogledom na sve, što sam izneo, može da govori — za izlečenje naših privrednih prilika, u očigled teškim žrtvama, koje podnose već preko 2 godine naši seljaci, naši industrijalci, naši trgovci, naši akcionari i ulagači privatnih novčanih zavoda i sva nezaposlena čeljad.

Koristi predložene stabilizacije dinara na faktično postojećoj nižoj relaciji prema šv. franku i predloženog sniženog diskonta Narodne banke bile bi tako velike, da bi se moglo, po mom skromnom mišljenju, svim pravom očekivati ožvljenje te postepeno izlečenje naših novčanih i srazmerno privrednih prilika i time i naših državnih i samoupravnih finansija.

Na čvrste i neoborive temelje postavljena stabilizacija dinara, koja ne bi više dopuštala mahinacije valutarnih spekulacija i postojanje crne berze, naterala bi domaće imaoce tezauriranog novca, i one, koji su se u bojazni glade padanja vrednosti dinara te iz spekulativnih razloga zatekli u devize i u inostrane valute, da dodu na dan sa svojim skrivenim dinarima te u inostranstvu nakupljenim i tamo naloženim devizama i valutama.

Srazmerno te u vezi sa uredbama o maksimiranju

kamate snizio bi se privatni kamatnjak za našu industriju i trgovinu, što bi joj dalo potstreka za obnovljenu delatnost.

Snizio bi se hipotekarni kamatnjak, što bi imalo za posledicu povećanu građevinsku delatnost, time i polakšanje nezaposlice, kao i sniženje kirija, od čega bi imali koristi u prvom redu naši slabo plaćeni činovnici.

Povisili bi se tečajji naših privatnih i državnih vrednostnih hartija, što bi popravilo naš poljuljani privatni i državni kredit na strani.

Omogućilo bi se za naše državno i samoupravno gazdinstvo potrebno povišenje i redoviti prtok javnih dažbina.

Zaključujem:

Samo odrešitom pozitivnom aktivnošću biti ćemo u stanju da odolimo svim poteškoćama, kojima se bore protiv novčane krize i naša privreda i naše finansije, te da se privede i našu privredu na put postepenog izlečenja. Same restriktivne mere neće spasiti našu novčanu krizu. Restriktivne mere u danim prilikama znače isto kao da bi hteo lečnik da leči anemičnog, slabokrvnog bolesnika time, da mu oduzima još ono malo krvi, koju ima u sebi, umesto da ga leči dovođanjem krvnih substancija i time reaktiviranjem poremećene krvne cirkulacije.

Molim vas, gospodo senatori, da me izvinite, ako sam vas suviše zamario svojim govorom.

No Gospodu Ministra finansija i Ministra trgovine i industrije molim, da sve svoje sile i sav svoj autoritet ulože u to, da se skloni nova uprava Narodne banke u vidu reformiranja njene dosadašnje valutarne, kreditne i diskontne politike.

Svakako mislim, da se mogu nadati, da će pomenuta gospoda Ministri, ako ne drugo, u mojim stvarnim konstatacijama i predlozima, koje sam podneo u najboljoj nameri, naići na po koje zrno, koje bi, posijano, moglo da urodi zdravim plodom.

U nađi, da će budući državni budžeti biti raspravljani u boljim privrednim i finansijskim prilikama, no što su današnje, glasao sam za predloženi budžet u načelu te glasaću i za budžet Ministarstva finansija kao i za budžet uopšte. (Pljeskanje i živo odobravanje).

Potpredsednik dr. Miroslav Ploj: Ima reč senator g. Stjepan Janković.

Stjepan Janković: Gospodo senatori! Hoću samo da svratim Vašu pažnju i pažnju našeg Gospodina Ministra finansija na jednu nemilu činjenicu.

Radi se o našoj nesretnoi Hercegovini i njezinom glavnom produktu: duhanu. Poznato je, da je hercegovački duhan osobite kvalitete i upravo radi toga imao je za vrijeme prijašnjih vlada u Bosni i Hercegovini — može se reći — svjetski glas. On je bio tražen ne samo u Srednjoj i Zapadnoj Evropi, nego i u Egiptu i susednim zemljama i eksportirao se na veliko u sve te zemlje. Danas na žalost ne izvozi se nikud, ne samo hercegovački, nego ne izvozi se gotovo ništa ni duhan iz drugih naših zemalja. Što je tome razlog, teško je reći, ali bi Uprava državnih monopola ipak mogla da nam kaže, zašto na pr. naš hercegovački duhan, koji je do 1918 godine uživao u svijetu tako odličan glas, sada na jedanput izgubio sve simpatije stranoga svijeta, pa ga niko neće da uzima? Karakteristično je, da na pr. — prema jednom izvještaju, kojeg sam čitao, — naša susjeda Bugarska izvozi godišnje 25 milijuna kgr. duhana, druga naša susjeda Grčka izvozi godišnje 30 milijuna, a Turska izvozi

dapače i 40 milijuna kilograma, a mi na suprot ne izvozimo gotovo ništa, ma da i mi imamo odlične vrste duhana.

Posljedica toga za nas je svakako rdava, jer nam onda mnogo duhana kroz dugo ležanje u magacinima propada, pošto ga ne možemo sami svega potrošiti. Ili ako ga mi sami hoćemo svega da potrošimo, onda se mora smanjiti njegova produkcija. U prvom slučaju trpi štetu državna kasa, jer plaća producentu duhan, kojeg ne može prodati, ili potrošač, koji skupo puši, ili producent, kojemu država jevtino otkupljuje duhan; u drugom slučaju trpi štetu producent, jer mora manje producirati, ili ako se produkcija ne smanji, onda mu se cijena duhanu snizi. A pošto država neće da gubi, to onda ona taj gubitak prevalljuje na potrošača, koji mora duhan skupo da plaća i producenta, koji onda radi u bescijenje ili mora manje producirati. Nu dok potrošač ne mora da puši, producent jadni mora da producira bud zašto, osobito u Hercegovini, gdje zemlja nije za drugo osim za duhan.

Naša Monopolska uprava čini tako našoj Hercegovini dvostruko zlo, jer ne samo što joj produkciju duhana iz godine u godinu smanjuje već joj i svake godine snizuje neprestano cijenu duhana. Posljedica je toga za Hercegovinu užasna: 1) strašno osiromašenje naroda i to ne samo seljaka već i trgovca i obrtnika, koji lih od seljaka živi; 2) nezapamćeno krijumčarenje ili švercovanje poradi kojega bivaju ljudi ako ne ubijeni od financa, a ono kažnjeni i globljeni strašnim globama. Uslijed toga jadni hercegovački seljak ne zna šta da počne. On gleda pred sobom propast svoju i svoje obitelji, bilo da duhan preda državi, bilo da ga proda švercerima ili sam švercuje. Ako ga proda državi kao što bi morao, onda za sav prodani duhan ne dobije ništa ili skoro ništa, a valja mu od tog sa obitelji živjeti cjelu godinu, a kako će to sam Bog zna; ili ga mora švercovati, a onda ga čega zatvor i globa ili smrt.

Da se bolje razumjemo reći ću vam, da se kilogram duhana plaća u Hercegovini po procjenbenoj komisiji po 2 do 4 dinara. Pri isplati odbije se sadiocu duhana: 12% za fermentaciju, 30 para od svakog kilograma za komisijske troškove, onda sav porez državni i banovinski, a za općinski ga već čeka egzекutor kod kase Otkupnog ureda, zatim paušalni ulog za obavezno osiguranje od grada i napokon razni predujmovi, koje gotovo svaki podigne, jer inače ne bi mogao duhana obraditi.

Evo nekoliko primjera sa procjene duhana u decembru prošle godine.

Jedan sadioc duhana donio je pred procjenbenu komisiju 77 kg. duhana i procjenjeno je sa dinara 309 od čega mu se odbija za fermentaciju dinara 37,08, za komisiju 20, za porez 16, za osiguranje od grada 20 — za predujam 200. — Na ruke je dobio samo dinara 15,82.

Drugi sadioc duhana donio je pred procjenbenu komisiju 48 kgr. duhana i procjenjeno je sa dinara 228 — od čega mu se odbija: za fermentaciju dinara 27,36 za komisiju dinara 14,40 za porez (ne plaća), za osiguranje od grada 41, za sresku pripomoćnu zakladu 80 dinara, za predujam (nije ga dobio). — Na ruke dobio samo dinara 65,24.

Treći sadioc duhana donio je pred procjenbenu komisiju 48 kg. duhana i procjenjeno mu je dinara 149,50, te mu se odbija: za fermentaciju 17,94, za komisiju 14, za porez 5, za osiguranje od grada 41, za sresku pripomoćnu zakladu 50, za predujam (nije ga

dobio). — Na ruke dobio samo dinara 21,16.

Pitam vas, gospodo senatori, može li od toga dohodka da živi cijelu godinu jedna seljačka obitelj, koja je obično brojna, kad prima na ruke kao u navedenim slučajevima: 15,82 dinara ili 65,24 dinara, ili 21,16 dinara i kad joj je to sav prihod? Ne izgleda li onda zamamno ovako siromašnom seljaku sadiocu da proda svoj duhan švercerima, koji mu plaćaju duhan po 25 i više dinara po kilogramu, ili da reskira svoj život, uzdajući se u sreću, pa ga sam švercuje po 60 do 90 dinara na kilogram? Da li stoga čudo, što je ogroman broj sadilaca duhana iz svih hercegovačkih srezova u kojima se sadi duhan, a osobito iz Ljubuškog i Mostarskog sreza dao svoj duhan u šverc prije nego što su komisije došle na otkup? Ima ih, piše mi jedan prijatelj iz Hercegovine, mnogo, koji nisu donijeli na procjenu ni jedan kilogram duhana, a još je više onih, koji su donijeli daleko manju količinu, nego su morali.

Pa šta radi na to Monopolska uprava? Oduzima onda svima takvim pravu na sadnju duhana i tim im svima njihovim obiteljima oduzima život. Tako Monopolska uprava jadni ovaj svet svojim niskim duhanskim cjenama najprije natjera na šverc, a onda ga ubija oduzimanjem sadnje duhana i tako našu Hercegovinu; kojoj je duhan sve, pretvara u pustoš.

U selima Hercegovine ima danas na hiljade porodica, koje ni ne sole ono jadne hrane, jer nemaju čim da kupe soli, šećer se kupuje za dinar i to samo za lek bolesnoj deci, a u doba predaje duvana na vagu kada je naš hercegovački seljak u prijašnja vremena išao na otkup duhana kao na svečanost, sada kupuje za jedan dinar petroleja. Mjesto veselih i dobrih seskih lica susrećete sada uz vagu ogroman broj veselih financa, koji vrebaju žrtve i nadaju se bogatom plijenu i masnoj nagradi.

Ja bih stoga molio g. Ministra finansija, da svrati pažnju Monopolske uprave na ovaj hercegovački duhanski problem; može biti ipak ima načina da se tim jadnim hercegovačkim sadiocima duhana nekako pomogne. Ja ću ovde predložiti nekoliko načina, a g. Ministar i Monopolska uprava naći će tih načina i više, pošto im je ta stvar sigurno bolje poznata. Pre svega potrebno je utvrditi da sadioci nisu krivi za te monopolske prekršaje i krivice, već najveća beda, u koju su ni krivi ni dužni natjerani brigom za održanjem života svoje siromašne kućne čeljadi, a i niskim procjenama komisija Monopolske uprave, i stoga predlažem: 1) — da se svima licima, koja su izvršila kakav monopolski prekršaj ili krivicu, podeli amnestija od svih kazna, globa i drugih tereta; 2) — da se hercegovačkim sadiocima duhana s obzirom na nespobnost hercegovačkog tla za druge produkte osim duhana povisi količina strukova barem na dvostruko prema onom, koliko je određeno za 1934 godinu, a mjesto toga neka se količina strukova za toliko smanji u drugim banovinama, gdje su produkcione prilike za druge produkte osim duhana povoljnije; 3) — da se hercegovačkim sadiocima duhana s obzirom na njihove teške životne prilike cene duhana znatno povise i to tako da im se onda krijumčarenje ne isplati; 4) — da se dozvoli kupovanje cigaret-papira i bez prisilnog kupovanja duvana u paklicima, jer se tako širom otvaraju vrata švercovanju stranog cigar-papira usled čega onda država gubi i na cigaret-papiru i na duvanu, a seljak se sili da si pomaže sa novinskim papirum za motanje cigareta, čim si upropašćuje zdravlje; 5) — da se producentu dozvoli opet tako zvana »pušilula«.

da dobije veće veselje za što racionalnije gojenje duhana, a koja mu se »pušilula« i onako ne može zabraniti, ali ga se njezinom zabranom silom demoralizuje i tura među zločince, te bez ikakve potrebe upropašćuje; 6) — da Monopolska uprava traži puta i načina kako bi se i naš duvan plasirao na stranim tržištima, jer postoji bojazan da će i domaći potrošači sniziti svoju potrošnju, a može biti i sasvim napustiti pušenje radi skupoće duvana.

Usvoji li g. Ministar finansija ove predloge nestaje potreba od tolikih finansijskih organa u Hercegovini, na čije se plate i izdržavanje i nagrade troše tolike svote, da bi se gotovo samim tim troškovima mogla država oštetiti za sav onaj duvan, što ga Hercegovci prošvercuju. Apeliram stoga i na svu gospodu senatore, da se ovim mojim opravdanim predlozima pridruže, pa da tako pomognu spasiti onaj naš najmarljiviji, ali i najnesrećniji svet u našoj državi.

Zbog rdavog dosadašnjeg rada Monopolske uprave u ovoj sadašnjoj budžetskoj godini, glasaću protiv novog budžeta Ministarstva finansija.

Potpredsednik dr. Miroslav Ploj: Reč ima senator g. dr. Oton Frangeš.

Dr. Oton Frangeš: Gospodo senatori, gospodin Ministar finansija vrlo je lepo obrazložio svoj budžet i prihode i rashode. On je lojalno priznao da su poreska opterećenja velika. Ja ne bih htio da ulazim u ovu tugaljivu temu ali hoću samo da navedem kao primer koliko su ova poreska opterećenja prevelika, odnosno koliko ona tište poreske objekte. Da bih to prikazao hoću da vam navedem samo dva primera iz krajeva u Savskoj banovini. Prelazim preko raznih tužba koje se iznose radi brutalnog uterivanja. Tih prestupaka i tih pojava drastičnih i žalosnih ima na pretek, ali ja sam uveren i znam pozitivno da Gospodin Ministar finansija svaki ovakav slučaj daje ispitati i da kažnjava one koji to čine i koji tako preferuju. Zato se neću na tome zadržati da iznosim ove slučajeve, ja ću to dati dostaviti g. Ministru na drugi način. Ali ima dva slučaja preko kojih neću da prelazim i koja ne mogu da prećutim. U jednom slučaju radi se o posedu koji je ispod minimuma agrarne reforme. Posednik ima 160 jutara ziratne zemlje i plaća godišnje 35.000 dinara poreze i banovinske prireze. On je i prije plaćao porezu i zato je morao da proda jedan vagon pšenice ili 8 volova i s time je podmirio svoju poresku dužnost. Danas on mora, da bi podmirio svoju poresku dužnost, prodati 8 vagona pšenice ili treba da proda 15 govedi. Drugi primer je ovaj: i tu posed stoji ispod minimuma agrarne reforme. Dok je ranije morao da proda, da bi podmirio svoju obavezu poresku, šest volova, ove godine je morao da proda: 5 bikova, šest volova, 17 krava i 29 grla junadi i nije još time podmirio čitavu poresku dužnost. Jedan i drugi imaju oko 30—40 krava. Gospodo, opterećenje sa ovakvim brojem goveda znači da on mora da uzima od svog kapitala da bi namirio i podmirio svoju poresku obvezu. Kad je tome tako, onda je lako predvideti kraj. Zato, ako ostanemo pri takvom opterećenju poljoprivrede, mi moramo doći u jedan fatalan položaj. Mi svi moramo da vodimo računa o državnim potrebama, koje su snižene, u istinu, do skrajnosti. Ja ne kažem da se općenito mora pristupiti jednoj reviziji toga pitanja. Upoređenje sa drugim državama predaleko bi me dovelo. Sigurno je samo da smo mi srazmerno nisko opterećeni, ali su, gospodo, i naši prihodi niski. Naši prihodi ovise o primarnoj produkciji,

koja je, međutim, kod nas najteže pogodena usled ovog stanja u kome se nalazimo.

Ja bih htio spomenuti i očajan položaj naših trgovaca na selu koji su zakonom o kreditnoj pomoći seljaku došli u takav očajan položaj, da ne mogu ništa da uteraju i, dok im je predašnji zakon dao mogućnosti da za neke izvesne vrste robe mogu dug uterivati, dotle novi zakon i te otplate produžava na 12 godina. Oni nemaju novaca, nemaju robe, a ne mogu ni da je nabave. Pri tome su opet najviše pogodeni seljaci. Ne ulazim u detalje ovoga zakona koji je na redu da se revidira.

Drugo jedno poglavlje o kome hoću da govorim to je o špiritu. Ovde imam jedan bilten internacionalnoga instituta za poljoprivredu u cilju u kome su navedeni službeni podatci kako je špirit u drugim državama upotrebljavan, kako on služi kao primesa benzina. Tu ne treba da potsetim kako je Senat bio ustao u svoje vreme zato da se i kod nas sprovede prisilno mešanje špirita sa benzinom, a i to je uzakonjeno. U Nemačkoj mora se mešati 10% špirita sa benzinom u motorne svrhe; u Španiji meša se 4%, ali je tamo uređeno tako da se to ne mora davati u naravi, već u novcu: proizvođači špirita tamo dobiju od potrošača 4% u gotovu; u Francuskoj je to drukčije uređeno, tamo je zakonom uređeno da se mora mešati 25—35% špirita u benzin, — kasnijim zakonima je regulisano mešanje na drugi način, tako da se mora primjenjivati 11—20%. U Mađarskoj je uređeno tako da se 20% špirita mora mešati sa benzinom; u Italiji je taj odnos 25% špirita a 75% benzina; u Švedskoj takode 25%; u Čehoslovačkoj tako 20%, — ali se u Čehoslovačkoj traži još veći procenat špirita, i to od 30—40% špirit u benzin.

Mi smo, gospodo, zakonom o mešavini špirita sa benzinom rešili da bude obligatno 20% špirita na 80% benzina. Taj je zakon bio stupio na snagu 18 aprila, t. j. onda je sankcionisan od Njegovog Veličanstva Kralja, a 15 februara 1933 god. je stupio na snagu, pa je se održao na snazi do 22 novembra 1933 god. kada je uvedeno fakultativno mešanje.

Gospodo, obrazloženje fakultativnog mešanja bilo je u tome što ta mešavina nije valjala pa su se motori usled te mešavine kvarili, — i onda je rešeno da ta mešavina bude fakultativna. Čudo je da kod nas ta mešavina nije dobra, a u svim drugim državama ona valja. Razlog je navodno u tome što su mešavinu sprovodili oni kojima je bilo u interesu da ta mešavina ne valja, — a to su neki proizvođači benzina. Kod nas se nije pazilo na to da benzin za mešavinu nesmije imati veću spec. težinu od 750. Kod nas su stoga šoferi koji teraju automobile, stalno govorili kako mešavina špirita sa benzinom ne valja i kako ona kvari motor. Međutim, to nije tačno. Ja sam razgovarao sa jednim prijateljem iz Francuske koji 20 godina upotrebljava za svoj automobil benzin mešan sa špiritom. On svake pola godine istražuje i pregleda stanje svoga motora, — i uvek je mogao samo ustanoviti da njegova mašina savršeno funkcioniše, bolje nego kad bi se upotrebljavao čist benzin.

Gospodo, sigurno je ovo uzrok prigovorima koji bi bili ispravni kad ne bi bili potpuno jasni. Za vreme dok nije bilo mešanja špirita sa benzinom, u avgustu i septembru godine 1932 cena je čistom benzinu na pumpama u Beogradu bila između 6 i 6,30 dinara; od prvog oktobra 1932 pa do početka mešanja t. j. do 15 februara 1933 stalno je padala cena i u februaru se je čist benzin prodavao po 5,50 do 5,70.

Ova politika snižavanja cena benzina pred mešanje, jasno je providna, jer se je time htela kod prve mešavine postići što veća razlika u ceni i sa ovom umetno stvorenom velikom razlikom agitirati protiv mešavine i celu krivicu povećanja cena prebaciti na špiritus, odnosno na mešanje.

Prva mešavina, koja se je počela prodavati okolo 20 februara u Beogradu, koštala je na pumpama dinara 6,30, a pre je bila snižena na 5,50 na benzin.

Ova cena zadržala se je sve dotle, dok uvoznici benzina, koji uvoze gotov benzin, nisu podigli mešališta i počeli sami prodavati mešavinu. Odmah čim su uvoznici došli na pijacu, cena je pala na dinara 6.

Mi imamo dve kategorije benzina, prvu koju proizvadjaju ovdašnje fabrike, koje imaju najviše interesa, da taj benzin bude plasiran u zemlji i da se ne meša, a druga su uvoznici benzina, koji uvoze iz vana, i ti su spustili cenu odmah i prilagodili ovoj mešavini i počeli prodavati po dinara 6. A kada su se uvoznici pokazali aktivniji, cena je postepeno padala svakim danom do maja 1933, te je od tada dok se je ukinulo obligatorno mešanje, držala na visini od dinara 5,50 do 5,60, dakle po istoj ceni, po kojoj se prodavao i čisti benzin, pre početka mešavine u februaru ove godine.

Za vreme od 1-I-1932 godine do 31-VIII-1932 god. t. j. za 8 meseci naplaćeno je na ime državne trošarine na benzin okruglo dinara 24,200.000. Za isto vreme 1933 godine naplaćeno je okruglo 31,600.000 dinara, što znači, da je u ovoj 1933 godini i pored toga što je konzum, po priznanju svih merodavnih faktora pao za 30—40%, naplaćeno je trošarine ipak više za okruglo dinara 7,400.000. —

Pošto trošarina na benzin, odnosno mešavinu, nije povećana, niti se uopšte menjala, a konzum je pao za najmanje 30%, to se ovo povećanje prihoda od državne trošarine ne može apsolutno ničim drugim pravdati, sem time, da su neke benzinske industrije, kada se je počelo sa mešanjem alkohola, uvidele da im se trošarina može kontrolisati sa potrošnjom alkohola i da su onda iz bojazni počele da plaćaju trošarinu na veće količine, nego li ranije.

Da do mešanja uopšte nije došlo, prihod od državne trošarine ne bi danas iznosili okolo 31,000.000 dinara, već bi srazmerno padu konzuma izneli za barem 30% manje od prošlogodišnjih, t. j. okolo 17 miliona dinara. Iz ovoga sledi, da je mešanje alkohola sa benzinom povećalo državne prihode na samoj trošarini, bez skupnog poreza i ostalih za preko dinara 14,000.000. — za osam meseci, ili okolo 22,000.000. — godišnje.

Za vreme obligatornog mešanja trošeno je 56 vagona dehidriranog špiritusa mesečno. Od 22-XI-1933 god. do konca februara 1934 godine mesečno se troši samo 15 vagona, dakle jedva jedna četvrtina. Cena benzina veštački se snižuje, tako da je razlika između cene benzina i mešavine, pala od dinara 1,50 na dinara 0,50, ne bi li se poništila svaka mogućnost mešanja špiritusa sa benzinom.

Ova ista industrija koja je kod nas tako nasrtljiva, da ima kuraži, da traži ovakve odredbe vladine, sa velikom reklamom propagira u državama, kojima je obligatorno mešanje, probitke toga mešanja.

Ovo sve se događa u vrijeme gde imademo pre mnogo havariranog kukuruza, koliko to se ne može konstatirati, ali sigurno je 20% čitavog prihoda havarirana kukuruza. Bio je zadatak naš, da špiritusne fabrike najpre havarirani kukuruz upotrebe, i za to

ima mogućnosti u zakonu. Ministar ima ovlašćenje da odredi iz koga se materijala ima proizvoditi špiritus. Kad bismo mi iskorišćavali čitav kapacitet naših špiritusnih fabrika, što je bilo na primer pre 4 godine, kad se je špiritus izvezio u velikim količinama, mi bismo trošili milion metričkih centi kukuruza, od toga bismo mogli 20 hiljada volova da tovimo i da time dodemo u mogućnost da paralizujemo ono što nam priprema Italija. Ona sprema nov carinski zakon, koji će uskoro stupiti na snagu. Dok smo mi pre plaćali 350 lira po grlu, sada na metricu 70, 75 pa i 80 lira. Sa stokom slabijeg kvaliteta ta se carina ne bi mogla plaćati.

Kad govorim o fabrikama špiritusa, mislim u prvom redu na male poljoprivredne fabrike, koje mi nemamo ni jedne u Srbiji, Crnoj Gori i Dalmaciji. Mi moramo da propagiramo i da razvijamo ovu industriju. Mi imamo 34 poljoprivrednih fabrika. Medutim mi bi trebali imati 100 zadrugarskih fabrika da napravimo ono što se radi u drugim državama: industrijski kontigent se snižuje a poljoprivredni podiže. Ali to nema veze sa mešanjem benzina i ja ću tu stvar sada da ostavim.

Pitanjem industrije špirita, prema mojim informacijama, interesuje se i narodna odbrana, i ona traži, da se ta industrija održava. Mi smo u benzinu uvozna država i kao takva zavisna od mogućnosti da li će u slučaju kakvog konflikta biti dovoljno materijala da gonimo ono sve što je najteže, što se ne da i ne može maknuti volovima niti konjima izvući, kao što su topovi najtežeg kalibra i sve ono što opskrbljava vojsku na frontu. Sve to danas mora ići automobilima, pa zbog toga ne smemo ostati bez goriva za automobile. Nemačka je na primer za vreme rata 80% mešala špiritusa i mi moramo voditi pre svega računa i o tome što je u najvećem državnom interesu.

Ja neću da duljim. Ja mislim da će g. Ministar da uvaži ove želje, koje su mu dobro poznate. Ja znam da on nije inicijator odredbe o fakultativnom mešanju špirita sa benzinom, ali ja mislim da on treba sada da traži da se uvede obligatorno mešanje špiritusa sa benzinom odnosno da se stavi ponovo na snagu predašnji zakon. Zatim on treba da traži da se zadovolji potrebi javnih radova, koja je potreba bila povod da se uvede fakultativno mešanje, da država dođe do sredstva, koja su bila plemirana sa 17 miliona dinara, da se povisi trošarina na mešanje od tri i po dinara na četiri i da se uvede taksa od jednoga dinara na beztrošarinska pogonska sredstva, jer se tu švindlari. Time bi se dobilo mesto preliminiranih 17 miliona dinara 35 miliona dinara. I konačno, ako se drži da bi dobitci industrije špiritusa ovim merama postali znatno veći, nego što se može uzeti kao građanska dobit ili ako ova industrija ne bi znala da ude u shvatanje da je ona samo jedno sredstvo za usavršavanje i upotpunjavanje naše cjelokupne narodne privrede, a da ona nije sama sebi svrha, onda da se čitava trgovina špirita monopolizira.

Gospodo, ja bih imao da kažem nekoliko reči o jednoj posve trećoj temi, a to je tema o monopolskim kaznama duvana.

Ja bih naveo nekoliko slučajeva iz jedne banovine koja ne producira mnogo duvana. U Savskoj banovini bilo je slučajeva bespravne sadnje duvana: u 1931 godini 506.122 strukova duvana, u 1932 god. 918.708 strukova duvana, a u 1933 god. 2,025.000 strukova duvana. Od ovih 2 i pol miliona strukova duvana bilo je 17.000 okrivljenika i 17.000 akata.

Uzmemo li, da je posadjeno 2 i po miliona strukova, to bi iznosila prikračena monopolska taksa 20 miliona dinara, monopolska kazna, koja je trostruka, 60 miliona dinara, a taksa po T.br.229 oko jedan milion dinara, sveukupno 81 milion dinara iznaša globa. Ali, pošto se ova globa ne može utjerati, pretvara se u kaznu zatvora i trebalo bi da se odleži 1,200.000 dana, odnosno u zatvorima Savske banovine svaki dan kroz čitavu godinu imalo bi ležati zbog monopolskih prekršaja 3068 ljudi, a ovo izdržavanje kazne koštalo bi dnevno 15.314 dinara ili godišnje 5,599.100 dinara. To je apsurdno. Prema tomu to ne izgleda ozbiljna stvar. Nekoji se ljudi izvlače, drugi se ne izvlače, nekoji odleže zatvor, nekoji opet plaćaju. Svakako stoji, da je to i u administrativnom pogledu vrlo velik posao. Rešenja o monopolskim krivicama i kaznama izdaju se na osnovu zaključka kolegija, koji se sastoji od tri konceptna činovnika. Taj kolegijum imao bi, ako bi dnevno u razmatranje uzeo 30 slučajeva, raditi na donošenju zaključaka za godinu 1933, u kojoj je bilo 17.000 slučajeva, neprekidno kroz 566 dana, ne računajući praznike, kroz jednu i 3/4 godine. To je, gospodo, jedan nerazmer, i jasno je, da taj kolegijum to ne može sprovesti. Ne može se ni postići glavni princip kazne, da krivca pogodi čim prije po izvršenju prestupka. Dok se stvar krivice izvidi, donese rešenje i ovo dostavi osuđenome, prode i 2 godine, a za to vreme je krivac sve zaboravio. Pošto je jasno da se ovako velike kazne ne mogu izdržati, posledica od toga jest shvaćanje, da zatvor za te prekršaje nije difamirajući, nego da je to jedna nezdoga.

Ja mislim, gospodo, da je i g. Ministru poznato, da su ove okolnosti nepodnošljive. Ja mislim, da bi se veliki dio ovih kazna mogao pretvoriti u kulučenje, u radnje u naravi da se otsluži i onda bi se to osetilo, naročito ako bi taj postupak bio brz i takav da upliva na narod da se poboljša u svojem monopolskom moralu.

Ja ne bih imao ništa drugo kazati, nego bi htio nadovezati toliko, da ću rado glasati za ovaj budžet, jer ga zastupa Ministar, koji u koliko je mlad u toliko je i konzervativan, jedan Ministar, koji je umeo da kroz pet Ministarstava prode, pa ipak zadrži istu liniju.

Gospodo, ja mislim koliko nas je god ovde da je svaki imao svoj plan kako bi se državne finansije imale sredivati a gospodin Ministar finansija je ostao, pokraj sviju tih uticaja, na svojoj liniji, koju je on znao teoretski i u praksi da brani i sprovodi, i stoga ovome Ministru koji je sa toliko konsekvencnosti, koja će mu možda jedanput u istoriji biti nagrađena sa velikom zahvalnošću, znao da sprovodi ovaj budžet, ja ovom Ministru rado votiram i primam budžet. (Odobranje).

Претседник др. Љубомир Томашић: Пошто се нико више није јавио за реч, приступамо решавању: Гласаће се по партијама. Молим господина известиоца да прочита партију 373.

Известилац Људевит Гај чита партију 373.

Претседник др. Љубомир Томашић: Прима ли Сенат прочитану партију? (Прима). Објављујем да је партија 373 примљена.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу чл. 102 Устава и § 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео буџет расхода Раздела VIII — Министарства финансија, и то од партије 374 до за-

кључно партије 395, а такође и предлог буџета расхода и прихода државних привредних предузећа у ресору Министарства финансија.

Претседник др. Љубомир Томашић: Према томе, објављујем да је Сенат примио цео буџет Министарства финансија.

Прелазимо на претрес Раздела XVII — Буџетски резервни кредити. Има реч г. Министар финансија.

Министар финансија др. Милорад Ђорђевић: Господо, ово су буџетски кредити који се сваке године на основу Закона о државном рачуноводству, чл. 27, 28 и 29, уносе у државни буџет. Један први и највећи од њих служи за недовољно предвиђене материјалне расходе, други за ситне потребе, а трећи за ванредне потребе које су по природи такве да се не могу у буџету предвидети. Укупан износ њихов је у новопредвиђеном буџету 25,000.000.— динара. Зато молим да се и тај раздео усвоји.

Претседник др. Љубомир Томашић: Пошто више нема пријављених говорника, приступићемо решавању. Гласаће се по партијама. Молим господина известиоца да чита партије редом.

Известилац Људевит Гај чита партију 914.

Претседник др. Љубомир Томашић: Прима ли Сенат прочитану партију? (Прима). Објављујем да је партија 914 примљена.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу члана 102 Устава и § 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео буџет расхода Раздела XVII — Буџетски резервни кредити, и то од партије 915 до закључно партије 916.

Претседник др. Љубомир Томашић: Према томе, објављујем да је примљен раздео XVII — Буџетски резервни кредити.

Прелазимо на претрес буџета државних прихода. Пошто се нико не јавља за реч, приступићемо решавању. Гласаће се по партијама. Молим господина известиоца да чита редом партије.

Известилац Људевит Гај чита партију 1.

Претседник др. Љубомир Томашић: Прима ли Сенат прочитану партију? (Прима). Објављујем да је партија 1 примљена.

За овим је Сенат, гласајући седењем и устајањем о свакој појединој партији у смислу члана 102 Устава и § 67 Закона о пословном реду у Сенату, примио цео предлог буџета државних прихода за 1934/35 год., и то од партије 2 до закључно партије 22.

Претседник др. Љубомир Томашић: Према томе, објављујем да је Сенат примио цео предлог буџета државних прихода.

Сада прелазимо на претрес Раздела IV — буџет Министарства правде. Има реч господин Министар правде.

Министар правде Божидар Максимовић: Господо, не желећи превише да замарам вашу пажњу, пошто је време прилично поодмакло, ја ћу се старати да вам у једном најсумарнијем облику дам слику пословања и установа у подручју Министарства правде.

Мислим да не треба да наглашавам, да су судови у изрицању правде на достојној висини. Примена закона врши се савесно и објективно. Вера у правосудје, као што мислим да сви знате, чврста је и то са пуним правом. То важи и за редовно судство и за управно судство. Истина било је учињено из-

весних приговора у погледу рада управних судова, што се тиче начина решавања спорова око правилности општинских избора, али ни ти приговори, ни та материја нису могли да доведу у питање исправност судијског рада. Као што знате та је материја таква, да код интересованих неизбежно мора бити и нервозе и узнемирености, а с друге стране овде је била у питању примена једног новог закона, те је колебаљивост праксе и њена неједнакост такође морала бити једна од обичних и неизбежних последица.

Господо, што се тиче судског подмлатка, он је добар и има га у довољном броју. Чак морам напоменути и то, да је тај број у последње време таква да се не може потпуно ни запослити. За ту појаву знате ви и на другим странама, али код нашег Министарства имамо око 400 молби дипломираних правника који чекају да се запосле. Због тога њихово запослење мора да буде решено и на други начин а не само постављањем за судијске приправнике. Ми њих почињемо да запослујемо већ поодавно и као дневничаре и као званичнике и ја мислим да је и то боље и препоручљивије, него да на та места долазе не само слабо квалификовани, него и они који често пута, то се после током њихова пословања показало, нису баш много пожељни за ту службу. Ја бих молио и вас, господо, да то уважите, да то имате у виду, у колико по потреби, по својим личним настојањима или по жељи ваших и наших пријатеља будете у положају да морате покаткад у таквим пословима и какву молбу серверати нашем Министарству.

Господо, и они који се већ налазе у служби од тога судског подмлатка такође споро напредују. Ми имамо око 300 кандидата са положеним судијским испитом, који су и даље у својству судијских приправника. Прошло је давно време привремених судија и брзих унапређења. Наступа нормализовање тих односа, и као што сте свакако имали прилике да видите из једног скорашњег готово јединог већег унапређења за читаве две последње године, свега је око 45 судијских приправника унапређено у судијско звање одједном, и то тек тада, када је један велики број судија виших судова због судске реформе и због примена новог законодавства отишао у пензију.

И када сам о том пензионисању већ у речи, желим и с овога места да изјавим, да свака част припада онима који су отишли, јер су свој дуг и судству и својој земљи часно одужили. Они су и стварали и чували и сачували традицију судске објективности, попели на завидну висину ауторитет суда и, ако смем тако рећи, до правог култа развили осећање дужности. Ја сам дужан да учиним ту напомену нарочито због тога, што никаквих других разлога није било за њихов одлазак сем тога, што је ступило на снагу ново законодавство и што су нови формални закони налагали, да се та струка малко и занови.

Господо, што се тиче казених завода, они и поред скромности својих средстава, смем рећи, дају задовољавајући утисак и по свом поретку и по свом раду. Њихов је рад у главном примеран, њихове су привредне гране на висини, њихова се администрација усавршава, контрола, инспекција из централе такође у последње време појачава се, и разум се даје и са своје стране потребне резултате.

Што се тиче организације судства и њенога до-

вршавања, ви знате већ и из јавности и из дискусије која је била у Народној скупштини да ћемо моћи током ове буџетске године да тај посао довршимо. Истина, кредити потребни за то нису стављени у рачунски део нашега буџета, већ је кроз Финансијски закон дато овлашћење г. Министру финансија да на захтев Министра правде да потребна средства до висине од 5 милиона за тај циљ. Али ја мислим да смем изјавити да ће ипак, иако то претставља формално једну малу неизвесност, тај посао бити и извршен. Ми ћемо имати током ове буџетске године остварену организацију среских судова и у Јужној Србији и Црној Гори где је она још била остала недовршена. Тек после довршења те организације ми ћемо моћи ново формално право довести у примену на целој територији наше земље, које је до сада примењено са успехом и без потреса у оним крајевима где је већ његова примена до сада била декретована.

Што се тиче законодавног рада Министарства правде, он се такође примиче крају. Може бити да је био мало спор, нарочито ранијих година, можда је успоравања било у последње време такође већих него што то допушта сама важност тога пословања, али и скромност средстава и други услови учинили су да је тих паузирања морало да буде и да их је било. Али ипак при свем том тај посао је већ на измаку. Ми смо пре неки дан поднели Народног претставништву, поднели смо Народној скупштини, предлог Закона о ванпарничном поступку и уводни Закон за увођење тих нових прописа. Надам се да ћемо у најкраћем року, можда кроз коју недељу или кроз који дан, поднети Народног претставништву на озаконјење и предлог Закона трговачко-поморског.

Остало законодавство такође се довршава и последња редакција комисионог предлога за нов грађански законик сад је у штампи и изаћи ће можда већ кроз неколико дана из штампе и упутиће се широм целе земље на оцену, на анкету, на потребне примедбе из којих ће — кад буду стигле и буду срећене, — бити израђена дефинитивна редакција, који ће посао, надам се, бити довршен релативно такође скоро.

Такође је познато, господо, да и то додам, у сагласности са учињеним изјавима г. Председника Владе и настојањима која су у том погледу показана у оба Дома Народног претставништва, образована је комисија која је требало да спреми материјал и предлог за израду Закона о сузбијању злоупотреба у службеној дужности.

Што се тиче, господо, чињених предлога и сугестија и раније и сад и у овоме Дому и у Народној скупштини и у јавности за новелирањем Казненог закона, новог Кривичног поступка и осталих закона, ја на то морам да кажем оно исто што сам, ако се не варам, у прошлој буџетској дебати рекао. Иако већ сад има очигледних ствари, види се, које треба да буду новелиране, није згодно да се то новелирање врши у оном тренутку кад примена тога законодавства још није декретована на целој нашој државној територији.

То би било пребрзо и можда за сам посао и штетно и не препоручљиво. Ако се ипак укаже потреба, нарочито код Казненог закона, о чему је било доста разговора у Финансијском одбору Сената: да се и пре тога рока мора томе приступити, то ће, разуме се, новелирање извесних одредаба ценити

код конкретних случајева, то ће се морати учинити, — али поново морам да нагласим по једном најстрожијем изузетку. Исто тако мора ће се променити одредбе и то што пре делимично, разуме се, онда где потребе налажу, које говоре о територијалној надлежности, средњих и окружних судова, а за те потребе ви већ сами знате. Има извесних општина и делова општина које су промениле административни срез па желе али треба да промене и центар своје судске надлежности. Има таквих потреба и код појединих срезова и код појединих окружних судова, али, господо, није било могуће, како се сугерирало са извесне стране да се то питање реши једном општом одредбом, по којој би се обавезно и аутоматски поклапала административна и надлежна судска власт и да аутоматски наступи та промена свуда где се изврши промена административне територијалне надлежности. То није било могуће решити стога што има разлике у законодавству, те би се направила непотребна компликација, због тога смо то питање решили, за овај мах, на тај начин, што у предлогу Финансијског закона, који иде уз овај буџет, постоји овлашћење за Министра правде, да он својом уредбом решава та питања према указаној потреби.

Што се тиче оне гране пословања где се Министарство правде појављује као Министарство вера, ту немам ништа ново казати. Према постојећем систему нашег верског законодавства и према уставном начелу по коме су све религије равноправне, оне потпуно слободно и аутономно, уз протекторат државе и државну субвенцију, врше своју мисију. Старање државне управе да се постављени принцип о верској равноправности и верској толеранцији врши дословно спада у њену прву дужност и према држави и према народу, и да и то додам, и према народном јединству; једнојезична, како је један од г. преговорника казао, браћа, ја бих хтео да додам и једнокрвна браћа, морају бити у овоме погледу једнакоправна и пред законом и пред својом народном државом. (Одобравање) Што се тиче рачуноског дела буџета, господо, ја мислим да ту немам нарочито шта да вам кажем. Ви знате сви из ранијих буџетских расправа, а и сада из ове, да је буџет и овога пута мањи него је био прошле године, иако је претпоео осетно смањење и у прошлој и претпрошлој буџетској години. Ако будемо стигли да према њему подмиримо наше потребе, то ће бити, ја мислим, и ваше и наше задовољство и због тога ја вас молим да гласате за буџет Министарства правде онако како је предложен. (Бурно одобравање).

Претседник др. Љубомир Томашић: Реч има сенатор г. др. Јосип Шиловић.

Dr. Josip Šilović: Gospodo senatori, moram da srdačno zahvalim g. Ministru pravde na njegovoj izjavi da diplomirani pravници budu namješteni kod sudova i kao zvaničnici i kao dnevničari, jer je to u interesu njihovom i u interesu je jugoslovenskog pravosuda. (Glasovi: Tako jel!). Svaki mlad čovek mora da pođe od početka i samo će se onda potpuno uživjeti u pravosude, ako počne da radi kao zvaničnik, kao dnevničar u svima granama pravosuda, a onda neka ide lagano do vrhunca. Samo onda će postati pravi sudija kad bude poznavao ne samo teorijski zakone, nego i njihovu uporabu u praksi.

Isto tako hvalim gospodinu Ministru pravde i na njegovoj izjavi da će za koju nedelju podneti Narod-

nom predstavništvu zakon o trgovačkom pomorskom pravu. To je, gospodo senatori, jedna od naših najprečih potreba, pa vas upozoravam na to, da u Jugoslaviji danas još vrijedi Napoleonov zakon! Za ovaj se naš novi zakon interesuje ne samo Jugoslavija nego i sve pomorske države. Pa kako mi izgledamo danas pred svetom kad za trgovačko pomorsko pravo u Jugoslaviji još i danas nakon 15 godina naše države, vrijedi Napoleonov zakon!?

Ovom prilikom umolio bih gospodina Ministra inostranih poslova, da u svakom našem konsulatu u svetskim lukama postavi za konsula stručnjaka za pomorsko pravo, a ako je to nemoguće, onda neka mu prideli stručnjaka za pomorsko pravo. Jer kako izgledamo pred svetom ako u velikim svetskim lukama, gde svakog časa — kako ste čuli to od g. senatora Momčila Ivkovića — dolazi 5-6 naših lada u te strane luke, pa se dogodi havarija ili druga koja nesreća, ako pri tom naš konsul o pitanjima pomorstva nema ni pojma! Zato je preko potrebno u svim tim lukama, ako već konsul nije stručnjak pomorski, da mu kao pomorski stručnjak bude dodeljen jedan činovnik, jer samo stručnjak može u praksi da provede ispravno zakonske propise koji se tiču pomorskog prava.

Čitav naš narod čeka isto tako da što prije bude uzakonjena zakonska osnova protiv korupcije. Komisija, imenovana po g. Ministru pravde, kojoj sam i ja član, svršila je svoj posao i predala je tu zakonsku osnovu gospodinu Ministru pravde, pa ga za to molim da je što prije podnese Narodnom pretstavništvu na rješenje.

Gospodo senatori, ovom prilikom moram da vam kažem, sa ovoga mesta, onu narodnu rečenicu: »Ne boji se rđa Boga nego batine«. Svi zakoni ne vrede ništa, ako se oni ne budu strogo sprovodili u život. Svi oni ne vrede ništa, ako onaj koji se ogreši o zakon, ne bude osetio na sebi svu težinu zakona. Budu li naši sudovi sudili za krađe i utaje od 100.000 dinara na nekoliko meseci zatvora, mi nećemo suzbiti krađe i utaje, jer lakše zarade nema nego zločinom steći tako veliku sumu pa za to otsediti nekoliko meseci u zatvoru. Ja držim, gospodo, da je tu potrebno da se da jedan uput državnim tužioštvima u celoj zemlji, da krivični zakon treba da se primenjuje i sprovodi sa najvećom strogošću, pa ako to bude onda ćete videti kako će to delovati blagotvorno na ceo naš narod.

Gospodo, prelazim na jednu od najbolnijih tačaka našeg društvenog života, — prelazim na zapuštenu, zanemarenu i pokvarenu decu, zapuštenu, zanemarenu i pokvarenu mladost. Vi čitate svaki dan u beogradskim, zagrebačkim, ljubljanskim i drugim novinama, kako devojčice i dečaci od 10, 11, 12, 13 i 14 godina ne samo prosjače, ne samo krađu, nego provaljuju. Ovih dana dogodilo se u Zagrebu da su dva dečaka, u toku jedne noći, napravili šest provala u glavnim ulicama grada. Dogodio se i drugi slučaj da su devojčice i dečaci pokrali film! Pa ja pitam, gospodo, kuda će ova deca sad? U ovome je sva tragedija naša, da mi do danas na to nismo mislili. Kuda će ta deca? U zatvor? Pa u zatvoru su oni sa odraslim krivcima. Pomislite samo, kakva je to škola za ovu decu, koju je ulica naterala da se ogreši o krivični zakon. Mi u celoj Jugoslaviji ni u Zagrebu ni ovde u Beogradu, niti ma gde na drugom mestu, nema posebnih prostora u koje bi se ova deca, što ih policija pobere na ulici, smestila. Ta se deca teraju u policijske zatvore, jer se drugde nemaju gde smestiti i tu se ta deca kvare i upropašuju.

Gospodo, ja držim da je upravo tragično pomisliti šta će iz te naše dece biti. I ako se na to ne bude mislilo, onda ne treba da se čudimo ako iz dana u dan budemo imali sve više provalnika i razbojnika. Kad se dete u mladim godinama pokvari i nauči da vrši krivična dela, onda mu to ostaje zanat i zanimanje i posle, pa ćemo na taj način imati sve više razbojnika. Pa ako i država i banovina i gradovi ne budu uložili sve sile da spasavamo ovu decu i od njih stvaramo čestite građane, mi ćemo imati sve više razbojnika.

Ja molim gospodina Ministra pravde da u svim većim gradovima, gde ima sud za maloletnike, podeljuje da se nađu i prostorije u kojima će biti smesteni ti maloletnici koje uhvati policija.

U te prostorije treba da se smeste napose muška i napose ženska deca, i onda da se što pre otpreme u onaj zavod, u koji spadaju, jer inače mi ćemo za kojih desetak godina videti teške posledice ovog našeg današnjeg nemara.

Još samo hteo bih, gospodo, na jednu stvar da vas upozorim, koja je po mome mišljenju vanredno važna. Vi ste videli i čuli, sa svih strana, kako nam se ruše nasipi, kako nam provaljuje voda i uništava ne samo livade, nego i bezbroj kilometara oranica, i kako gnjili i uništava se i pšenica i ječam i zob i t. d. i narod ostaje bez krova; i ostaće bez hrane. A vidite po našim gradovima kako vrve besposleni prosjaci i skitnice i mole i traže: »Gladan sam, dajte mi parče hleba!« Dajete li mu hleba u stanu, baca ga u avliju, jer on nije tražio hleba, on je tražio para da može da se napije. Ovih su puni ne samo naši gradovi, nego i sela.

Gospodo, krivični zakon kazni prosjačenje i daje prava sudiji da osudi prosjaka i skitnicu, na prinudan

rad. Šta je prirodnije, gospodo, kad ovde imamo hiljadu radnika, koji mogu i još kako da rade, a onamo nam propada seljak, jer ga uništava voda, nego da naši državni sudovi osude ove skitnice i prosjake na prinudan rad i da ih država uposli na ovim našim radovima, koji su na sve strane preko potrebni.

Kolega g. dr. Majstrovic kazao je, da imamo na sve strane toliko vode, koju bi valjalo urediti i napraviti plodonosne zemlje, a sve će vam to urediti ovi današnji prosjaci i skitnice, koji odoše sa sela samo zato, da uzmognu u gradu od milosrda čestitih ljudi, živeti bez posla.

To sam imao, gospodo, da istaknem, i završavam s time, da ću glasati za proračun. (Burno odobravanje).

Pretsednik Dr. Ljubomir Tomašić: Jer se nije nikko više prijavio za reč, to prelazimo na glasanje. Glasalo se po partijama. Molim g. izvestioca da čita partiju po partiju.

Izvestilac Ljudevit Gaj čita partiju 62.

Pretsednik Dr. Ljubomir Tomašić: Ko je za to da se partija 62 primi, neka izvoli sedeti, a ko je protiv, neka izvoli ustati. (Većina sedi). Većina je sedela, prema tome oglašujem da je partija 62 primljena.

Za ovim je Senat, glasajući sedenjem i ustajanjem o svakoj pojedinoj partiji u smislu čl. 102 Ustava u § 67 Zakona o poslovnom redu u Senatu, primio ceo budžet rashoda Razdela IV — Ministarstva pravde, i to od partije 63 do zaključno partije 190.

Pretsednik Dr. Ljubomir Tomašić: Prema tome objavljujem da je Senat primio ceo budžet Ministarstva pravde.

Gospodo senatori, prekidam današnju sednicu i nastavićemo je posle podne u četiri sata.

Sednica je prekinuta u 13. časova.

СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА 3

БЕОГРАД 1934 ГОДИНЕ

КЊИГА II

XVII РЕДОВНИ САСТАНАК

СЕНАТА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРЖАН 24 МАРТА 1934 ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

ПРЕТСЕДАВАЛИ:

Претседник

ДР. ЉУБОМИР ТОМАШИЋ

и

Потпретседници

ДР. МИРОСЛАВ ПЛОЈ

ДР. УРОШ КРУЉ

Секретар

АСИМ АЛИБЕГОВИЋ

Присутни су г. г. Министри: Претседник Министарског савета Никола Т. Узумовић, Министар просвете др. Илија Шуменковић, Министар правде Божидар Максимовић, Министар војске и морнарице, армијски генерал Драгомир Ж. Стојановић, Министар финансија др. Милорад Ђорђевић.

НАСТАВАК СЕДНИЦЕ У 16,05 ЧАСОВА

Потпретседник др. Урош Круљ: Настављамо данашњу седницу. На дневном је реду претрес у појединостима предлога буџета Министарства просвете. Има реч г. Министар просвете.

Министар просвете др. Илија Шуменковић: Господо сенатори, ја знам да ће и овде у Сенату, као што је било у Скупштини, бити изражена жаљења што је буџет Министарства просвете овако велики или, боље речено, овако мали. Господо, ја сам уверен да је то жаљење у самој ствари израз бриге и старања наших меродавних фактора за просвету. Само не бих желео, господо, да се у томе правцу употреби једна сувише песимистичка нота.

Ако је тенденца модерних држава да пруже што већем броју својих грађана што више просветности и знања, онда се за нашу државу може рећи да је она у томе правцу чинила и чини све што је могла и све што може, а ја додајем: често пута и више него што је изгледало да у даном моменту може да учини. И, господо, за то тврђење имамо примера у овом садашњем буџету.

Ви знате да су ови буџети рађени под тешким притиском економске кризе. Ви знате да су издат-

ци на свима пољима државне активности редуцирани и да су готово сви буџети дошли пред вас смањени. Буџет Министарства просвете не само да није дошао пред вас смањен, већ је дошао повећан са око 6,600.000.— динара. Цифра мала али факат који је по мом мишљењу значајан.

Други пример. Ви знате да је Влада са Народном скупштином сматрала да можда и досадање учинене уштеде нису довољне, да ће можда бити потребно вршити и веће уштеде. И зато је у Финансијски закон ушло овлашћење за Краљевску владу да може дубоким резевима у администрацији извршити многе уштеде нарочито на персоналним издатцима. И ту, господо, опет се чини један изузетак. За кога? За Министарство просвете.

Господо, ја ћу вам цитирати амандман односно параграф Финансијског закона у коме је то овлашћење и нарочито коментаре које је томе параграфу дао Финансијски одбор Народне скупштине.

Тачка 3 § 64 Финансијског закона гласи: »Да би се постигле буџетске уштеде, уштеде на личним расходима и тиме створила могућност да се упосле свршени ученици факултета и стручних школа, Мини-

старски савет ће утврдити услове даљег останка у државној или самоуправној служби службеница чији су мужеви такође упослени у државној, самоуправној или приватној служби или иначе имају довољно прихода за одржавање породице као и услове упослења у случајевима, кад се више лица једне породице налазе у државној и самоуправној служби. С тим у вези, решењем Министра финансија може се повећавати број лица преко броја одобреног у буџетима свих раздела. Исто тако, решењем Министра финансија могу се за овај циљ повећавати путем вирмана одговарајући кредити одобрени за личне расходе, а Финансијски одбор у својем извештају упућеном Народној скупштини долаже још ово: »Смањивање броја особља, могућно је, али је посве јасно, да има ресора где ће се број службеника повећати. Такав је случај са Министарством просвете. Основна настава еминентна је функција државе, а баш у том погледу данашње стање није ни мало задовољавајуће. У нашим основним школама има око 1200 одељења, која немају свога учитеља. Одељења су празна, има читавих општина, која су остала без свога учитеља, и ако су извесне од њих својим средствима а не државним, подигле школске зграде. Сада имају зграде, а немају учитеља. Тако стање забрињава и њему се мора наћи излаз. На другој страни у Министарству просвете лежи око 1700 молби свршених кандидата учитељске школе, који чекају на своја намештења. Ови млади људи нестрпљиво чекају да крену у села те да се посвете позиву, за који су се спремили. Ова нова постављења повећаће број особља у томе ресору«.

Господо, када сам ја могао у ово доба тешке коњуктуре наћи овај пример жртава и напора за просвету, ја мислим, да би ми сигурно лакше било наћи такав пример из доба просперитета. Ја то нећу радити, јер мислим да је довољно да кажем, да је и овако јака и несавладива тежња за просвећивањем, да су и овако тешки и велики напори за просветом у традицији нашега народа. И кад кажем у традицији нашега народа, мислим на његова сва три дела. Ја мислим да смо и у овом буџету, у колико је то било могуће, остали у овој традицији.

Господо, кад је то тако, онда ја мислим, да је и неосновано и бесциљно постављати проблем „хиперпродукције интелектуалаца“, нарочито ако се под том формлом мисли на хиперпродукцију просвећених, на хиперпродукцију интелектуалаца. Ја мислим, да је неосновано у овом моменту да се и у нашој земљи тај проблем поставља.

Али ако је дужност модерне државе да пружи што више знања и просвећености што већем броју својих грађана, дужност је такође те државе, да обрати нарочито пажњу на питање: коју и какву просвећеност да пружи, коме и каквом делу својих грађана. И, господо, у том правцу могло би се корисно дискутовати. Ја не мислим да ућем дубље у ту дискусију али бих само молио за допуштење, да набацим неколико идеја. Факат је, господо, да је наша земља претежно аграрна земља и несумњиво је, господо, да држава при стварању својих просветних установа треба и мора да води рачуна на првом месту о овоме факту. Факат је, господо, да су извесни крајеви наше земље, ја кажем срећно, успели да се индустријализирају до извесног степена. Господо, при спровођењу своје просветне политике држава

о томе факту у тим крајевима треба и мора да води рачуна. Ја мислим, да је факат да известан број женске деце похађа средње школе и гимназије не толико са намером да одатле аутоматски одлази на високе школе и универзитете, него да на тим средњим школама добије заокругљено, заобљено знање, потребно једној модерној жени и домаћици. И ако ми ипак имамо случајева да та деца са тих школа ипак одлазе на универзитете, то можда долази отуда, што те гимназије нису тако направљене да дају то потребно знање тој деци. Ја мислим да је тачно и то, да би известан број мушке деце задовољио се једним заокругљеним знањем средње школе, када би у крају, у коме се она школују, било на расположењу таквих школа. Нећу да улазим у питање осталих стручних школа, занатлијских, трговачких и т. д. Мислим да је ово материјал за једну, да употребим реч која се тако сада употребљава, планску просветну политику. Ја знам да се на њој и до сада радило и немам претензија да уносим ничега новог у дискусију, али се данас тај проблем због овакве садашњице нама акутно поставља.

Јер, господо, ако се код нас не поставља са разлогом питање хиперпродукције интелектуалаца, постављен је пред Министра, пред Владу, пред власти, просветни проблем незапослених дипломираних. Ја сам, господо, о томе проблему говорио у Скупштини, не мислим да понављам своја излагања, али бих хтео само овде пред Сенат да изнесем оно што сматрам као закључак размишљања о тој ствари, а то је ово: томе проблему, господо, треба да се приступи са идејом да се он не може решити од једанпут него у етапама, и да се не може решити једном мером, која нам се чини најбоља, што нам је прва пала на памет, него једним низом мера.

Господо, и у генералној дискусији у Сенату и у Скупштини наглашаван је значај социјалне и националне функције школе. Ја мислим да се ми, господо, сви у том слажемо да у ово доба моралне и духовне поремећености, у доба када се можемо запитати, и са разлогом, да ли је економска криза узрок моралне, или морална узрок економске кризе, да у ово доба господо, школа има да буде на првом месту онај фактор који ће стварати доброг човека, доброг грађанина и доброг патриоту. (Гласови: Тако је). Ја кад кажем школа, ја мислим на све школе од основне до највиших, до универзитета. У осталом господо, и позитивно законодавство ставило је ту функцију у задатак школе.

Господо, национална функција школе није, по мом мишљењу, никакво импозирање нечег страног. Национална функција школе је изграђивање и уливање у душу омладине оне етничке истине, која је изражена у југословенској мисли и која је, ломећи све препреке, довела до Краљевине Југославије, до једне државе и једног народа. (Одобравање).

Да би школа одговарала овом задатку, потребно је да она буде један инструмент адаптиран својме циљу. И ту се на првом месту поставља питање унификације просвете, унификације просветног рада, унификације законодавства и наставног плана и, у даљој линији, унификације свих других инструмената потребних за рад у просвети.

Господо, ја знам да ће бити критичара који ће се на овом терену показати песимисте, посматрајући садању стварну ситуацију и размишљајући о оном што треба да буде учињено и што може да бу-

де учињено. Ја бих ту господу критичаре замолио, да се чувају од претераности, а најлакше ће се од тога сачувати, ако баце поглед у прошлост и виде како је било а како је сада. Нека се сете, да су пре 15 година постојале засебне покрајинске управе, које су на просвети радиле у пуној својој аутономији, може се рећи, независно од Министарства просвете. Нека се сете да, иако су 1921 године укинуте покрајинске управе, да су саче оставиле дубоких трагова у специјалним одељцима у Министарству просвете за сваку поједину покрајину, где такође није било координирања у послу; нека се сете да је тек 1927 године створен један општи наставни програм за све основне школе у земљи.

1929 године добили смо унифицирано законодавство; ми од тада имамо један закон за основне школе, за средње школе и за универзитете и од тада имамо један наставни програм, и од тада Министарство просвете даје пун импулс за све што је важно у просветном раду целе земље. Да ли је ово довољно и треба ли овде стати? Није, него се мора продужити и стварно се продужује у том правцу.

Господо, у основној настави израђен је један нов наставни програм. Потребно је још израдити упуство за спровођење тог наставног програма. Ја сам, дошавши у Министарство просвете, затекао један пројект, али налазим да се он мора још прерадити. У средњој настави такође се ради упуство за извођење наставе у средњим школама. На универзитетима постоји општи закон о универзитетима и општа уредба о универзитетима. Потребно је још донети факултетске уредбе које још нису израђене. Поред тога има још један посао, на коме се дуже времена ради доста интензивно, али који још није дао свој пуни резултат. То је рад на унификацији терминологије и номенклатуре за потребе просвете. Посао је делимично свршен потпуно а делимично пред самим свршетком. Извесне књиге су штампане у Државној штампарији, а један део још није завршен. Ја мислим да је дужност Министарства просвете, ма ко био Министар, да у овом правцу пожури овај рад. Можемо међутим видети да ли би се морало чекати на свршетак номенклатуре и терминологије, или би се могло приступити изради уџбеника на основи оног што је већ до сада урађено, а треба знати да постоје израђене књиге о терминологији за књижевност, историју српског народа, граматiku и још неке су у штампани.

Ја бих хтео још само да прокоментаришем на завршетку једну цифру из буџета Министарства просвете. То је она која се појављује у рекапитулацији на 200 страни, на крају, то је глава 55: уметнички заводи. Ту имамо, господо, повећање за идућу годину према овогодишњем буџету од 77.882 динара. Додајем да су у Финансијском закону повећани приходи народних позоришта путем, такозваног, казалишног динара који се наплаћује од улазница у биоскопе.

Приликом дискусије у Скупштини било је извесних, малобројних коментара, из којих би се могло извести да се ово повећање на уметничке заводе, позоришта, на уметност, у садашњим тешким моментима не би требало да допусти. Ја се, господо, са тим гледиштем не бих сложио. Господо, у ово доба грубога материјализма помагати уметност потстицати уметничку активност, истицати пред очи и душу омладине уметничка дела — чини ми се да то има великог социјалног и моралног значаја.

(Одобравање). Ја, господо, молим за извињење уметнике који су чисти уметници и који уметност посматрају без везе са ничим што је практично у животу, — да једном политичком човеку опросте ово утилитаристичко гледање. Али ја мислим, господо, да је ово о чему сам мало пре говорио, ово потстицање уметничке активности, ово изношење дела високе вредности и духовног живота човечјег, да оно има значај једне социјалне терапије, значај једнога лечења моралне кризе. Ја мислим нарочито да ће то лепо схватити наш народ који је, господо, у најтежим периодима свога живота, кад није имао на расположењу за очување свога јединства и за унапређење своје будућности никаквих материјалних средстава, нашао замену за све то у једном уметничком делу, у поезији, у својој народној поезији.

Ја се надам, господо, да сам вам у главним линијама изложио и оно што је основно у овом буџету и оно што је главно у раду Министарства просвете, и верујем да ће то господи сенаторима помоћи да са више познавања и правичности процене и приме овај буџет. (Узвици: Живео! — Аплауз).

Потпретседник др. Урош Круљ. Има реч г. Светозар Томић.

Светозар Томић: Све нас је обрадовао факт да је буџет Министарства за идућу буџетску годину већи за неких 7,365.000 динара но данашњи. Дакле у времену највеће штедње и компресије целокупног буџета Краљевска влада нашла је за сходно и корисно да буџет Министарства просвете, према садашњем, не смањује него да га за неколико милиона повећа. Хвала јој на томе, а специјално нека је хвала г. Министру просвете који је предложио и г. Министру финансија који је тај предлог Министра просвете прихватио и у буџет унео. Из тих разлога изјављујем да ћу гласати за овај буџет и у појединостима.

Из речи г. Министра просвете чуло се како је буџет стваран и какве су намере господина Министра и опште Министарства за будући рад у Министарству. Због тога ја о буџету самом њећу ни говорити, но ћу говорити само о чисто школским стварима, о школама које су под Министарством просвете.

Врло често се чује, господо сенатори, у народу, како у чаршији тако и на селу: много имамо школа, зашто ће нам оволике школе? Не можемо да запослимо и да дамо хлеба ни овима који су их већ свршили! Чуло се и са ове трибине, из уста позваних, да има у земљи близу 7.000 свршених ђака средњих и средњих стручних школа и факултетлија, који чекају на запослење, првенствено, у државној служби. Ко не познаје наше просветне прилике и наше чиновништво, како државно тако и самоуправно, слободно би могао рећи: па они што кажу да имамо много школа, имају право. Међутим, господо, није тако. Ми не само што немамо много школа, но имамо мало школа и то имамо нарочито мало основних школа — народних школа — и средњих стручних а нарочито пољопривредних школа. Ми имамо око 24.000 учитеља и од тога броја, ми имамо у Врбаској бановини: једног учитеља на 2.000 становника, у Дринској, Моравској и Вардарској бановини једног учитеља на 1000 становника, у Приморској једног учитеља на 800 становника, у Зетској на 700, у Дунавској на 600 становника итд. Једино што

Дравска бановина у томе погледу стоји прилично добро, јер она има једног учитеља на 350 душа — а то је, господо, не само много но врло мало. Ми имамо, господо, 179 средњих школа и средњих стручних школа, гимназија имамо 148 а учитељских школа 31 и има још 21 приватна средња и средња стручна школа. На подручју Београда мамо 12 средњих школа на 300.000 становника, што значи једна школа на 25.000 становника; у Дравској бановини једну средњу школу имамо на око 80.000 становника; у Приморској бановини једну средњу школу на 100.000 становника; у Врбаској бановини једну школу на 200.000 душа итд. Једино Савска бановина има на 60.000 душа једну средњу школу.

Једино с правом се може рећи да имамо много факултета на универзитетима: Два медицинска факултета потпуна, један у Београду а други у Загребу, и пола факултета медицинског у Љубљани — много је за нашу земљу. Тако исто много је и три техничка факултета и два теолошка католичка факултета. То би требало свести на по један факултет, а новац, који се до сада трошио на те сувишне факултете требало би употребити на основну и средњу стручну наставу.

Господо сенатори, осим Министарства просвете имају своје школе и Министарство трговине и индустрије, Министарство пољопривреде, затим Министарство војске и морнарице, а неке и Министарство саобраћаја.

Министарства трговине и индустрије и пољопривреде имају доста својих школа, нарочито Министарство трговине и индустрије. По моме нахођењу, све ове школе треба да имају извесну тесну везу и једнообразну наставу у свему осим чисто стручних предмета. Нарочито, та једнообразност треба да се огледа у извођењу наставе у националним предметима: народном језику, у народној историји и у географији наше отаџбине. Тога, господо, данас нема у потпуности у тим школама. Министарство трговине и индустрије има потпуно одвојене све инстанције за своје школе; има читаво одељење за стручну наставу. Барем да је остало у погледу прегледа уџбеника и наставних програма под Главним просветним саветом — све би се остало могло и опростити. Али овако, са гледишта чисто националног васпитања нашег подмлатка, то није добро. Унифицирање наставе из националних предмета мора се спровести кроз све државне школе па и кроз чисто стручне.

Е сад, господо сенатори, да пређем на поједине врсте школа које стоје под Министарством просвете.

Као што већ рекох ми имамо три универзитета са неких 22—23 факултета. Ја сам за потпуну аутономију универзитета, али за аутономију излагања научних истина и научних проблема, а не да се часови не држе и да се цепкају поједине катедре на три до четири па и више посебних катедра. Ово цепкање катедра учинило је да ми данас, према броју становника, имамо више редовних професора но и једна држава у Европи. Ми имамо 279 редовних професора. У Београду са Скопљем и Суботицом има их 101, у Загребу 126, са високом комерцијалном школом, а у Љубљани 52 са 97 ванр. професора на свима факултетима. То је, господо, много. Стога сам за увођење нумеруса клаузуса при постављању редовних професора на

нашим универзитетима и за систематизацију броја катедра.

Ми, господо сенатори, имамо 179 средњих и средњих стручних школа под Министарством просвете. Наше су гимназије, како класичне тако и реалне, добре. Наш је наставни план и наши су програми за предмете добро склопљени и савремени. Али два су узрока који спречавају да наше гимназије дају оне резултате, које ми од њих очекујемо а то су: оскудица у школским зградама и слаба педагошко-методичка спрема наших младих суплената.

Због оскудице у школским зградама код нас се зацарила полудневна настава, која младеж убија физички и не даје никакво морално васпитање. За четири временска часа: од 8—12 или од 2—6 треба извести пет радних часова у средњој школи од по 45 минута, а то је, господо, апсолутно немогуће. Тешко је и нама старијим људима седети по четири часа, и то у оваквој дворани, а замислите како је младићима од 11—18 година, у којима живот буја, кад морају да седе пет радних часова са 10—15 минути одмора у тесним учионицама, у којима има 50 па и 60 ученика, и још тешњим клупама. Прва два радна часа ученици су и способни за рад и капирају што им наставник предаје, за трећи час су упола способни, али четврти и пети час су потпуно изгубљени, јер деца, услед заморности и оне рђаве атмосфере у учионицама, постају потпуно анемична и индиферентна према свему па и према наставничком предавању. Стога је апсолутно потребно да држава што пре подигне довољно државних зграда за гимназије и да Министарство просвете укине полудневну наставу.

Недостатак педагошко-методске спреме наших младих наставника осећа се за дужи низ година у њиховом раду. Он мора у гимназији или учитељској школи, под руководством директора и старијих професора, учити педагошко опхођење према ученицима и методику свога предмета — дакле мора у гимназији учити оно што је требао да научи на универзитету и са чиме је требао доћи у гимназију на посао. Зато сам мишљења да сви студенти који се спремају за средњешколске наставнике морају још на универзитету, било у семинарима било у засебним курсевима, слушати педагогику и методику својих предмета.

Средње стручне школе, које су под Министарством просвете, јесу учитељске школе. Ове су школе, господо, најважније школе у нашој земљи. Оне спремају народне учитеље и из њих слушаоци иду непосредно у народ да га васпитавају и да му подмладак обуче првим и основним знањима из појединих и потребних наука. Учитељ се не зове децији учитељ, но народни учитељ, што је потпуно тачно. Учитељ је, учитељ деце у школи, а непосредни и, може се рећи једини, васпитач народа. Па кад му је задатак да учи децу и васпитава народ, треба га за тај високи позив и спремити и оспособити да га може с успехом вршити. Стога на учитељске школе треба обратити нарочиту пажњу, опремити их са свим што је овима потребно, али од њих тражити да нам дају одличне и спремне младиће за народне учитеље — спремне у карактеру, спремне морално и интелектуално. Поред овога учитељу треба дати и довољно образовање из пољопривреде и народног газдинства, како би био у правом смислу народни учитељ.

Најзад, да пређем на основне — народне школе. Наш народ воли своју школу. Он је сматра за заједничку општу кућу свих који у рејон те школе спадају. Зна се да се први људи увек узимају у школски одбор. Ту се не бирају политички људи, но људи домаћини и у сваком погледу људи на своме месту. Што су понегде наше основне школе опале и због тога неке и затворене, то су криви рђави учитељи а никако народ. Код доброга учитеља народна школа и њена мала околина је угледно добро и у сваком погледу примерна кућа у томе месту. Такву кућу народ воли и пуна су му уста кад каже: наш господин уча.

Из ових разлога нисам да се народна школа одвоји од народа — нисам да издржавање основне народне школе пређе на бановинске управе. Кад би се ово извело учитељ би се потпуно одвојио од својих сељака и дечијих родитеља и постао би са својом школом надлештво као и остала државна надлештва, која народ увек сматра као нешто наметнуто. Треба оставити да и даље школска општина т. ј. народ издржава своје школе, само треба народу дати добре и спремне учитеље и увести бољи надзор над радом учитеља, како у школи тако и у народу.

Као што сте чули, господо сенатори, ми имамо приличан број основних и средњих и средњих стручних школа, које су добро уређене, али свима нашим школама недостаје једна веома важна ствар, недостаје им један заједнички школски језик, једна научна терминологија и потпуна унификација наставе.

Овај велики недостатак у нашим школама ми морамо што пре надокнадити и попунити, јер без јединственог школског језика, без једне научне терминологије и без потпуне унификације основне и средње наставе, нема изградње једне психе наше омладине, нема изградње једне љубави према земљи и народу. Југословенска национална странка, која је данас на влади, и која стоји на интегралном јединству Словенаца, Хрвата и Срба, треба да тај недостатак попуни у нашим основним и средњим школама.

У Министарству просвете донети су јединствени програми за основну и средњу наставу још пре неколико година, али која је корист од тога, кад се још и данас настава изводи по разним уџбеницима, написаним на разним наречјима нашега језика и са разном терминологијом. Само да се види, колика је аномалија у томе, износим вам, по речима самог г. Министра просвете у Финансијском одбору, да се данас у нашим основним школама ради по 18 разних буквара. О разним уџбеницима по којима се ради у средњим школама, да и не говорим. Ту их има толико много, да то најбоље осећају ђачки родитељи, кад морају деци да купују годишње по два или више пута књиге за исти предмет. А већ да и не говорим, колико је то штета за васпитање наше омладине у народном југословенском духу.

Имајући ово све, што је напред речено у виду, мишљења сам да би требало начинити један просветни план, који би имао да важи осам година без икаквих промена и измена. Нека се мењају Министри просвете, ако хоћете и полугодишње, али план рада у народном просвећивању мора да је за извесну периоду непромењив. У Француској то је савршено изведено. Тамо је унификација наставе и

сталност у раду таква да француско Министарство просвете зна у свако доба дана, шта се у којој школи и у коме разреду тога часа предаје. Код нас тога нема.

У тај план требало би да уђе:

- 1) увођење јединственога школског језика у све државне школе;
- 2) унети у уџбенике за основне и средње школе једну научну терминологију;
- 3) спровести унификацију основне и средње наставе у свима државним школама и
- 4) донети одлуку са законском важношћу, да се примају и постављају за учитеље основних школа и за наставнике средњих школа само они кандидати, који су свршили државну средњу и средњу стручну школу.

Господо сенатори, наша је дужност да помогнемо г. Министру просвете на извођењу политике народног просвећивања, нарочито на просвећивању нашег подмлатка. Како будемо васпитали нашу омладину, такве ћемо имати, господо, грађане, а какве будемо имали поједине грађане, такав ћемо имати и народ и народну државу. Ако будемо добро васпитали нашу омладину, осигурали смо срећну будућност нашем народу и јединство како народа тако и наше отаџбине. (Одобравање и аплауз).

Потпретседник др. Урош Круљ: Има реч г. др. Сава Улмански.

Др. Сава Улмански: Господо сенатори, врло сам се обрадовао кад сам чуо данас експозе г. Министра просвете, који је тачно скицирао, како бих рекао његовим речима, једну планску просветну политику то тим више што сам био тако слободан споменути већ јуче у своме говору потребу такве планске просветне политике, нарочито с обзиром на наш даљи просветни развитак и на потребно просвећивање нашега народа.

Господо, ми тачно знамо да на томе пољу просвећивања широких маса треба да највећим напорима својих умних и материјалних снага поради-мо. То признати, господо, није никаква срамота. И ако, како г. Министар каже, гледамо у натраг, са задовољством можемо констатовати да смо баш на томе пољу постигли еминентне резултате у задњих 10 година.

И сувишно би било након речи г. Министра и на речи мога предговорника да се бавим питањем нижих и средњих школа. Али дозволите, господо, да вам скренем пажњу на питања наших универзитета с обзиром на речи г. Министра финансија, који нам је рекао да има преко 5 хиљада апсолвентата са дипломама који траже државно намештење. Чујемо да има у другим ресорима компетената на чиновничка места, факултетлија, који морају по 2 и 3 године да чекају на намештење и који се морају задовољавати са службеничким местима, односно местима званичника као што је то данас г. Министар правде рекао, као и г. Министар шума и рудника за свој ресор. Морамо редуцирати расходе; нова намештења врло су ограничена. С друге стране слушамо како су велике ставке које се морају сваке године унети у буџет за пензије. С једне стране не можемо намештавати, с друге стране не можемо оптеретити буџет за пензије, а то значи да ми морамо дуже држати чиновнике у државној служби.

Господо, ту се намеће нов проблем! Како да

изићемо на крај, како да створимо могућност за намештења? Баш пре неколико дана изишао је један врло интересантан чланак једног мог колеге са универзитета у Загребу, г. Најдхарта, који пледира за увођење нумерус клаузуса за шумарску струку на универзитетима.

Господо, сада сам чуо од господе предговорника, да би требало нумерус клаузус и код професора. Види се, господо, свуда наићемо на тај проблем младих људи и просвећене интелигенције тако да се мора нешто учинити, јер последице несистематског рада на том пољу, мислим и бојим се, да би биле врло опасне за наше друштво и за нашу државу:

Господо, када ја видим моје апсолвенте, који су свршили факултет, да продају новине на улици, онда се ја питам, куда ће доћи такав човек, ако не нађе намештење, што ће му факултетска спрема и опасна је факултетска спрема у таквим случајевима.

Господо, г. Министар је исправно рекао: о хиперпродукцији интелигенције нема речи. По мојем схваћању ми не би ни могли имати превише интелигенције у ширем смислу речи. Али ја тврдим, да имамо једну хиперпродукцију дипломираних компетентата на државну службу. Ту треба да се створи регулација! Значајно је, господо, да долазе на универзитет људи који питају први дан, на који би се факултет уписали, где је конјунктура најбоља? То већ а priori значи, да ти људи немају компаса и да им нитко није дао компас за будући живот. Што можемо од оваквих људи очекивати у њиховом будућем звању? То је једно. Друго, колико се пута догађа да један прође без испита цели факултет. Долази на испит након 8 семестра, три пута пада на испиту, а четврти пута, кад има испитивач пред собом младића од 23 године, пусти га. Што имамо очекивати од тога? Нема никога који би могао бити без душе и срца, да оваквога човека који је 8 година полазио средњу школу, који је 4 године био на универзитету, да га баци на улицу, тиме се али ствара тако звани душевни пролетаријат. Ја мислим, да је потребно, као што је рекао г. Министар просвете у Народној скупштини, да би требало створити саветовање за звање. То је једна институција у свим модерним државама и постигнути резултати су изванредни. Ја бих молио Краљевску владу да би омогућила стварање тих институција. Колико је мени познато, овакова једна институција постоји за извесне граде у Загребу као незванична. Али ја сматрам, господо, да је наша дужност односно да је дужност државе да ствара такве институције, да би омогућили дечаку већ од 14 година да тачним испитивањем његових душевних способности одредимо његово будуће звање.

Господо, држим, да не само она тежња за државним намештењем ствара толике слушаче на универзитету. Има и других момената, који воде способне и неспособне на те највише наше институције. Прије свега у том материјалистичком периоду видимо, да у студију неких струка која дају врло добре ауспиције за лукративну страну будућег живота, број слушача расте. Али то није исправно схваћање, јер универзитети су у првом реду највише научне установе, опћенито речено. Универзитет треба данас да спрема нашу младеж на најидеалнији начин за будући живот. Нитко није

добрио патент с тиме, што се инскрибирао на који факултет, да мора постати државни чиновник и да мора доћи после толико и толико година до положаја начелника. А то је, најалост, премиса код многих који иду на универзитет.

Господо, ја држим да и организација наших универзитета дачас, а поготову за наше прилике, у нашој држави није сасвим целисходна. Господо, ми смо до уједињења у нашим овим крајевима имали велику школу, а онда универзитет у Београду; имали смо универзитет са четири факултета у Загребу, и то су биле старе културне институције већ потпуно развијене у своме оквиру. Међутим од уједињења на овамо створили смо много нових факултета. Господо, ја сам као члан комисије за израду новог универзитетског закона већ 1922 године наступио против тога и казао сам: пожељно би било да имамо десет катедара исте струке, на истом универзитету ако си то, како се то код нас каже, можемо приуштити, јер онда конкуренцијом у раду стварају се оне велике силе у науци. Али, господо, ми те могућности нисмо имали, ни ти их имамо. Држим да би можда преурањено било да дирамо у то осетљиво питање, али чврстог сам уверења да је господин Министар просвете и то питање узео у свој програм етапног развитка просветне политике.

Дозволите ми, господо, да Вам скренем пажњу на неке врло незгодне одредбе данашњег Закона о универзитетима. Господо, узмимо за пример, а то могу лакше као Загребчанин, наш загребачки универзитет. Ми тамо имамо седам факултета; четири су стара факултета а три су од уједињења на овамо. Ако ми дозволите ја бих казао: ова четири тако звана стара факултета разликују се у много чему од трију нових факултета по својој бити, структури и традицији. Ова три нова факултета: пољопривредно-шумарски, технички, ветеринарски, гоје примењену знаност. Сваки из искуства зна да се ту не може спровести права афирмација. Сасвим је нешто друго примењена наука а сасвим је нешто друго ова, како је ја називам, чиста наука. Ја сматрам на пример: састав загребачког универзитета као један конгломерат самосталних јединица које су се заправо развијале до сада у смеру самосталних високих школа, а сада се налазе под једном капом. Господо, из тога проистичу врло незгодне ситуације и настају компликације.

Интересантно је, на пример, да се хемија студира на два факултета истог универзитета, на филозофском и техничком. Не бих хтио да се дуље задржим на том питању, него хоћу само да истакнем колико су на тај начин повећани материјални и персонални издаци. А има и других аномалија да постоје на истом универзитету многи други једноврсни институти и катедре. Ја мислим да ми је дужност, да свратим позорност г. Министра на ове чињенице, јер би ту требало безувјетно нешто учинити у корист штедње, у корист рационализације буџета, па да се те уштеде употребе за наше народне основне школе, стручне средње школе, односно за боље дотирање других института и катедара на истом универзитету.

Господо, ја мислим даље да је потребно да се спроведе и систематизација места наставника универзитета. Свагде су у свету одређене катедре, систематизирани, а код нас је узус, чим се испра-

зни једно место редовног или ванредног професора универзитета, да се не пита какве је струке био професор, чије се место има попунити; не попуњава се дакле струка него место. Има баш код примењених наука разних дисциплина, стручних, основних и допунбених, и свагде у свету оне су раздвојене тако, да једне заступају редовни професори, друге ванредни, а треће доценти. Ако се који доцент или ванредни професор истиче у својој струци, и ако има буџетске могућности, онда се он лично, како се то каже ад персонам или екстра статус, поставља за редовног професора. Међутим код нас дешавало се, да су важне катедре попуњене доцентима и ванредним професорима, а споредне редовним професорима. То су аномалије, па стога држим да онај распоред у општој уредби, којом се установљују катедре — хоћу да будем посве искрен — не одговара потребама наших универзитета, ни нашег општег живота.

Господо, ми морамо надаље настојати, да се ова уредба која постоји на нашим универзитетима са институцијом т.зв. универзитетског већа, допуни. У Загребу на универзитету има 116 редовних професора, који треба да решавају о постављењу једног професора и треба да одлуче да ли је дотични кандидат способан за извесну катедру, а не могу се ни међусобно упознати.

То треба безувјетно изменити, јер кроз овакве установе до чега долазимо? Ја то говорим сасвим опћенито. Долазимо до могућности да се стварају извесне категорије које нису ни у стању дати какав критеријум код оцењивања кандидата о његовој способности за то место, па онда одлучују разни други моменти. Овакав случај је баш карактеристичан био пре не дугог времена, где се дапаче онда прогурао један кандидат који није имао нити квалификације законом прописане, и тај је именован против закона и законских прописа.

Господо, ово су само некоје мисли и држим да би се морала новом организацијом провести једна сврси сходна расподела нових факултета. Осим тога има још и других момената који морају нас упућене мало да забрињавају. У прво време кад смо стварали нове факултете, било је безувјетно потребно да каткад човек и стисне око код квалификације којег кандидата, јер за једну или за другу струку нисмо довољно оспособљене људе имали. Али, господо, дешава се и то да на месту остане човек који је далеко прешао границу дозвољенога, који је плагијатор и који ипак ужива све предности узвишенога положаја универзитетског професора. У томе смеру мислим да би такође потребно било да се изврши једна ригорозна ревизија, односно да се у интересу баш ових наших научних завода, које желимо да што више дотерамо и да им дамо што већи степен у нашем народном животу, да им омогућимо да тај степен и достигну.

Ја држим да ће бити неизбежно да приступимо извесним мерама да прилив на универзитете не буде тако јак. Пре свега мора се вршити већа селекција у средњим школама, онда ће се и ниво љака дићи. Сматрам, господо, у вези са оним што сам пре споменуо саветовањем за звања или што Немци кажу Berufsberatung, ми ћемо сигурно получити велики успех.

Још једно питање, а то је питање женског пола код слушаача на универзитету. Господо, догађа се данас да на неким факултетима има више женских лица него мушких. Ја разумем да на примјер на пољопривредним факултетима студира много жена, а то је само хвале вредно и добро, јер наш народ треба домаћинских школа и ту су баш позване жене да заузму место учитељица. Али, господо, шта ће н.пр. јуристкиње? Оне које сврше јус? И данас већ у државној служби н.пр. код правобранилаштва имате женских чиновника јуриста. Ја мислим, ако сам и модеран човек и за сваки напредак, али у данашње време где има толико квалификованих мушкараца без хлеба... (Стеван Михалцић: А женске квалификоване могу бити без хлеба!). Не, господине сенаторе, не треба да буду без хлеба. Ја мислим да треба предност дати у извесним звањима безувјетно мушкарцима.

На тај начин ће се онда олакшати и намјештење, јер ми морамо ако не идемо тим путем селекције да онда приступимо предлогу колеге Најдхарда да уведемо нумерус клаузуз за љаке, а то је по моме мишљењу опасна ствар, јер код нумерус клаузуса нема могућности исправне селекције т.ј. исправне оцене способности. Универзитетска студија треба да буде свакоме приступна који је способан и да дође до ње и онај који нема средстава. То је опет у вези са питањем субвенција односно благодјељња која студенти добијају. И ту треба да се реформирају норме које данас постоје и да се омогући ономе који је способан да сврши своје студије.

Видите, господо, из ово неколико напомена да се и ту отварају проблеми којима морамо приступити у вези са целом стручном наобразбом т.ј. са стручним школством код нас. Само у хармоничној сарадњи свих компетентних ресора који имају у својим ресорима школство и у сарадњи са широким круговима стручних људи, ми ћемо помоћи Краљевској влади код вршења или код постављења њене планске просветне политике. У уверењу и према речима г. Министра које је у своме експозеу казао, знам да ћемо тим путем поћи и због тога гласаћу за буџет овога Министарства и у појединостима. (Одобравање).

Претседник др. Љубомир Томашић: Реч има г. Петар Ђирлић.

Petar Đirić: Gospodo senatori! Ja bih najvolio, da je gospodin Ministar prosvjete uz budžet ovoga resora podnio Narodnom predstavništvu iscrpan pismeni izvještaj po personalnoj politici kroz minulu godinu sa tačnim statističnim podacima, iz kojih bi se razabiralo koliko je službenika na području prosvjete penzionirano, u kojim godinama života, sa koliko godina službe, koliko je novih primljeno i namješteno, koliko ih unapređeno a koliko po zakonu steklo pravo na unapređenje, koliko premješteno, i pod kojim okolnostima, i to sve podjeljeno po razmjeru koji otpada na Srbe na Hrvate i na Slovence, pa ako hoćete i po vjeri na pravoslavne, katolike i muslimane, a i po tome u kojem je centru koje nauke svršio ili u Beogradu ili u Zagrebu ili u Ljubljani. Tada bi brojke govorele i ja bih se time bez riječi zadovoljio. Ovako kad takova statistika nije objavljena iz koje bi se najbolje očitovao koliko je prošle godine u prosvjeti došlo do izražaja načelo jednakosti i ravnopravnosti, ja moram ovde konstatovati da je to načelo prosvjet-

nom praksom jako povrijeđeno, i to u najvišoj mjeri na štetu Hrvata. Srazmerno najviši broj Hrvata je penzionisan a od tih dobar dio sa malo godina službe. Ima ih i takovih koji su otpušteni nekoliko mjeseci ranije nego li su stekli pravo na penziju i tako ostali na putu. Srazmjerno najmanji broj Hrvata primljen je i namješten u službu, a tako isto najmanji broj unapređen od onih koji su stekli pravo na unapređenje, najviši pak broj premješten pod tako teškim okolnostima da im ne ostaje drugo nego da se na službi zahvale ili traže penzionisanje, a jedan dio i osjetljivo ponižen time što su uz svu priznatu stručnu spremu sa višega na niži položaj prebačeni. Primjera radi navodim tipičan slučaj maltretiranja jedne unesrećene obitelji premještanjem profesora Petra Bulata. Ovaj nastavnik je zet obitelji Radnić koja je lanjske godine mal ne u cjelini tragično stradala prigodom požara Bartulićeve palače u Zagrebu. Sedam leševa je iz te familije odnešeno na Mirogoj. Od čitave familije ostao je jedan sin student i dvije udane kćeri od kojih starija sa profesorom Bulatom ima četvoro nejake djece. Obitelj Radnić ima u Splitu kuću i imetak a povrh toga još imetak u južnoameričkoj državi Čile. Od baštinka koji su sretnim slučajem ostali na životu jedini je profesor Bulat koji bi mogao uz svoje zvanje da vodi brigu i o imetku upropašćene obitelji, jer je jedini muški potomak uzet u vojsku, a i bez toga nije dorastao niti ima iskustva za staranje imetkom. I ovaj jedini skrbnik nesretnih baštinka pred nešto više od pola godine premješten je iz Splita, gdje je služio na gimnaziji, u Novu Gradišku, iako potreba službe to nije iziskivala. Ljudi koji su upoznati sa prilikama obitelji Radnić, obratili su se ondašnjem Ministru prosvete i izložili mu stanje ove obitelji, moleći ga da profesora Bulata s nikakvih drugih nego obiteljskih razloga povрати u Split. I ja sam u istoj stvari pisao ondašnjem Ministru. Rezultat obraćanja bio je taj, da je pod konac ministrovanja biv. ministra prosviete profesor Bulat bio premešten iz Nove Gradiške u Valjevo. Zašto — to ne znam, ali se govori da je to bilo samo zato, što se je slučajno u kafani u Novoj Gradiški našao sa istim stolom sa jednim advokatom opozicionerom. To bi moglo ukazivati i na razloge njegova premještaja iz Splita dok drugih razloga nitko ne navodi. Kao građanin je sasvim ispravan i radi toga nijedan režim od Ujedinjenja do prošle godine nije našao razloga, iako je, on uvijek bio isti kao i danas pače i izrazitiji, da ga uklanja iz Splita ni onda, kad mu je to moglo biti bez štete, dok je bio neoženjen i dok ga sudbina nije odredila za jedinog staratelja unesrećene tazine. Ovaj primjer dovoljno govori. Na mjesta prerano penzionisanih ili otpuštenih Hrvata, prije nego stekoše pravo na penziju, došli su u više slučajeva kontraktualni ruski izbeglice, koji državu više koštaju, a svakako manje odgovaraju zadatku, — a eto, ipak su preči i nekome mnogo bliži nego rođeni sinovi ove zemlje.

U Dubrovniku na realnoj gimnaziji ima 730 daka, od kojih 90 pravoslavne a 640 katoličke veroispovjesti. Za pravoslavne je imenovan suplentom vjeronauke g. Božidar Pindović mjeseca maja 1933. Iako zapravo nema dovoljan broj sati ni učenika, od kojih podjeljenih na 19 odjeljenja, otpada na svako odjeljenje samo pet daka, ja ipak smatram da je to u redu. Za katolike još nema redovitog katihete, iako je još u oktobru mjesecu 1932 god. podneo molbu Ministarstvu prosvete dr. Ivan Bučić, potpuno kvalifikovan po novom zakonu sa diplomskim ispitom teološkog fa-

kulteta u Ljubljani. On je još samo honorarni nastavnik, i to u takovu položaju, da mu se od I-XII-1933 godine zbog iscrpljenog kredita ne isplaćuje honorar, kao što mu još nije isplaćen honorar ni za februar i mart 1933 godine.

Nakon što se pokušalo ukinuti klasična odjeljenja realne gimnazije u Šibeniku, da bi se time onemogućilo školovanje katoličkih klerika iz biskupskog sjemeništa, došlo je do neočekivane i neopravdane promjene direktora. Direktor Belas, još u punoj snazi, je penzionisan, a na njegovo mjesto došao je Svetislav Banica. Novi direktor traži da klerici-gimnazijalci idu na skupne ekskurzije sa učenicima, da vrše tjelovežbu zajedničku u mantijama, da se začlanjuju u literarna društva koja djeluju izvan školskog rada, da zajedno sa ostalim učenicima i učenicama pohađaju kino u kome se davaju filmovi kao »Kongorila« u kojima se vredi stid i vjerski osjećaj. A kad to uprava sjemeništa, koje ima dužnost i pravo da se brine za pravilan i čudoredan odgoj svećeničkog omlatka, zabrani, onda direktor pravi od toga pitanje i zove upravu sjemeništa na odgovornost, valjda u nameri da opet pravi put ukidanju klasičnih odjeljenja. Profesori Milošević i Petković drže očito protivjerska predavanja. Profesor Milošević u oktobru 1933 godine držao je predavanje, u kome je istaknuo kako je bedasto vjerovati u temeljnu vjersku dogmu presvetu euaharistiju, na i u čudesa, naglašujući kako on u to ne vjeruje i kako bi najradije, kad bi htjeo mjenjati svoju pravoslavnu vjeru, postao protestant, jer da su protestanti ove vjerske istine odbacili kao ludosti. Što taj profesor vjeruje, to ga niko ne pita, i to je njegova stvar, ali što on predaje, to nije njegova stvar i to ne mogu trpiti oni vjernici koji šalju djecu u školu radi kulturnog odgoja u skladu sa vjerom otaca. Hrvati katolici i katolička crkva u Šibeniku i okolici imaju da zahvale samo Njegovu Veličanstvu Kralju, što su klasična odjeljenja kod šibenske realne gimnazije ostala u životu, jedino kod Njegovog Veličanstva njihova je molba naišla na puno razumjevanje. A Ministarstvu prosviete imaju da zahvale za ovakvog direktora i nastavnike i za onake njihove postupke.

Udžbenici, školski tekstovi za srednjoškolsku nastavu, u velikom djelu ispunjeni su povjesnim, znanstvenim i vjerskim neistinama i uvredama. Iskrivljuje se i sramoti hrvatska povijest, vrijeđa katolička crkva. Dovoljno je prelistati »Istoriju srpsko-hrvatskog književnog jezika« od Franje Poljanca »Opštu istoriju novoga veka« dr. Vasilija Popovića i »Istoriju Jugoslavena« prof. Đorđa Lazarevića, pak da vidite kako se hrvatska povijest naumice, proti utvrđenim faktima istorijske znanosti, izopačuje i kako se rado crni i kleveće katoličku crkvu i njene ustanove. To sve dira u poнос Hrvata, vrijeđa osjećaj katolika.

Materijalni i moralni interesi Hrvata i katolika štete se na području Ministarstva prosvete na jedan dosta bezobziran način. I zato ne mogu glasati za ovaj budžet. Moram glasati protiv.

Претседник др. Љубомир Томашић: Реч има сенатор г. Милутин Драговић.

Милутин Драговић: Господо сенатори, ја верујем да ћете помислити и Ви и г. Министар проsvете зашто ја узимам реч да говорим о ресору Министарства проsvете кад нисам ни професор ни учитељ. При свем том, господо, нека ми буде дозвољено да и ја изнесем неколике опаске у погледу овога ресора, као човек из народа. Народни учитељ, господо, то је велика ствар. Он не са-

мо да има задужност да поучава децу у школи већ и народ ван школе. Старији учитељи били су много бољи раније, пре неколико година, него сада. Може бити да је овоме узрок рат и његове последице, друштво у коме ми данас живимо и развијамо се. Ја верујем да су многи учитељи, који су свршили школе пре неколико година, читавих 10 година били отсутни од својих учитеља и родитеља, те ови нису могли ни да му кажу ни да га поуче како треба радити, ценити рад и поштовати старије, — па им се због тога може и опростити што данас не схваћају дужност онако како би требали да је схваћају. Мени је један учитељ пре двадесет и неколико година говорио како он толико осећа за народ да, кад сељаку кућа цури и њему, вели, као да за врат капље, а кад сељак нешто јакне, њега боли. Тако би требало да буде и данас. Учитељ треба да помогне сељаку и да буде уз њега и кад је он у добру и кад је у шевољи. Он треба да учи децу да буду ваљани људи. По моме мишљењу, господо, контрола над учитељима није добро организована и уређена. Мислим да није добро ово што се увело да школу контролишу сами учитељи, јер ми изгледа да та контрола, услед дружељубља, промаши свој циљ; врло често поједини учитељи, поред такве контроле, долазе у средско место или у окружну варош, за време радних часова у школи. Врло често, због свега тога, настају сукоби између општинске управе и управитеља школа. Осим тога, има случајева да постоји свађа и неспоразум и између свештеника и учитеља. Они се споре због неке своје личне ствари, па због тога пати општа ствар, јер та њихова свађа рђаво утиче на сељака, који сматра да би међу њима као образованим људима требао да влада споразум, те да се и сељак на њих угледа.

Ја бих се, господо, радовао, кад бих доживео да се донесе закон да буџет основних школа пређе на државу и бановину. Господо, сељак плаћа и општинске прирезе и државни буџет из свога џепа. Природно је што се при таквом стању ствари не могу увек финансирати и основне школе, онако како би то требало, те због тога оне не могу добро да функционису.

Јер јануар, фебруар, март и април су такви месеци да сељак не може да да ни пет пара приреза, а међутим у тим месецима треба највише давати за огрев и осветљење. Верујте, господо, онда највише долази до сукоба и свађе између општинске управе и учитеља због тога што председник не може да наплати прирез, који се на основу Закона о народним школама мора плаћати у виду дванаестина, т.ј. свакога месеца. Због тога долази до неспоразума и свађе, уместо да буде између општинске управе и учитеља љубав и слога.

Ја мислим, господо, да би учитељ требало да прошири своју делатност и ван школе, он би требао да ради и у народу, требао би да ради на задругарству. У последње време задругарство се код нас у народу нагло шири. Доприносе томе ратне последице и невоље, као и зеленаши трговци који земљораднику његове продукте узимају у бесцење. Народ се радо уписује у задруге, само њих нема ко да води, нема ко да покрене народ на задругарски рад. Они који би хтели не могу, јер свештеник и учитељ неће у томе да их помогне.

Ја бих се радовао, ако би г. Министар просвете ту чињеницу поздравио и учитељима ставио до знања, да и то задругарство помажу, јер је то у корист народа и државе, те да би учитељи тим жељама њихове саме околине у погледу тога задругарства излазили у сусрет.

Ја бих се радовао још, ако би г. Министар просвете завео у самим учитељским школама, да се поред осталих предмета ђацима предаје још и администрација, и да се уче дружељубљу, вођењу послова у народу и опхођају са народом. Јер кад један млади учитељ изађе из школе и ступи у службу, он не уме да одговори ни на један акт, а њему је апсолутно потребно да зна и администрацију и буџетирање. Стога ја сматрам, да је потребно, да се тим ученицима предаје један или два предмета о свему овоме што сам навео, место дугих споредних предмета, који немају ову и оволику важност.

Осим ових напомена, које сам изнео, молим г. Министра просвете, да нарочито своју пажњу обрати на што хитније и брже решавање појединим кривицама учитеља и да не дозволи, да акта по тим кривицама трпају се и леже годинама у архиви, него да се донесе пресуда што пре, па ко је крив да се осуди, а ко је прав, да му се да сатисфакција.

У Лесковачком срезу постоји сукоб између учитеља и свештеника до крви, хоће да се ножевима пободу, одавно постоје тужбе, али нажалост нико не може да пресуди. Ја сматрам, да те несугласице између учитеља и свештеника треба што пре и правилно решити. (Одобравање).

Потпредседник др. Урош Круљ: Реч има сенатор г. др. Шиловић.

Dr. Josip Šilović: Gospodo senatori, po jugoslovenskom Ustavu svojina je neprikosnovena. Hvala Gospodu, naš jugoslovenski narod i srpskog i hrvatskog i slovenačkog imena i plemena vanredno rado daje jedan deo svoje imovine kao zadužbine u svrhe kulturne i socijalne. Vi ne treba nego da prodete Beogradom, pa ćete na svakom koraku videti zadužbine. Sve je to plemenito srce naroda našeg dalj.

Zadužbina, gospodo senatori, znači imovina u plemenitu, kulturnu ili socijalnu svrhu. Ona je upravo tako imovina neprikosnovena, kao što je imovina Petra i Pavla neprikosnovena. To je njegova imovina. Država kod zadužbina imade samo nadzor i ništa drugo. Država ne sme da dira u zadužbinu. Država ne sme da zadužbinu nameni drugoj svrsi, nego onoj, kojoj ju je namenio onaj ko je osnovao zadužbinu.

Gospodo senatori, ja molim g. Ministra prosvete, da se tačno drži ovog stajališta, jer bude li se događalo, da se zadužbina unotřebi ma u koju drugu svrhu, nego li u onu u koju je onaj koji je zadužbinu osnovao postavio. — onda dira u tuđu imovinu i čini nešto što se protiv Ustavu. Još je gore, što će na taj način onemogućiti, da se u buduće naš narod ogleda na svoje starije i što više zadužbina osniva

Gospodo senatori, čitao sam u novinama, da je jedna srednja škola zabranila polazak onim đacima, koji su daleko od te škole, te moraju da pešice 8 do 10 kilometara idu do škole.

Ја држим, gospodo senatori, da je ova odredba ne samo protivzakonita nego i da ona nanosi štetu narodu. Ја мислим да сте ви мого мишљења, када тврдим да ова деца, која пролазе сваки дан 8 до 10 километара и уће болје од оне деце која су у месту,

да će ova deca biti sasvim други грађани у будућности, него ли она градска, размажена деца, која нису кадра да сврше школу — унаоач тога што им је школа близу. Ја, господа сенатори, говорим из искуства, јер и ја сам као дете од 10 и 11 година ишао сваки Божији дан 16 километара до Бакра и био сам најбољи дак у разреду. Ја мислим господа да оваква одредба значи онемогућавање оним најјачим нашим индивидуама, да се наобразе, да заузму после положаје угледне и одличне у држави на већу корист народа него они, који им ни из далека нису дорасли.

Јутрос сам, господа сенатори, разложио вам у неколико речи колико имамо нежбринуте, запуштене, занемарене деце. Ја држим по статистицима да је у Југославији преко 120 хиљада овакве запуштене, занемарене и нежбринуте деце. У Југословенској унији за заштиту деце, у којој се налазе сва хумана друштва, која се баве са заштитом деце у Југославији преузела је зачасно председништво најбоља мајка у Југославији, узвишена Нј. V. Кралјика (Узвизи Живела). Која је не само одлична мајка Кралјевића него љуби и воли сву децицу најпаче сиročад. Ја сам имао прилике да Је пратим по разним заводима, где се налази сиročад, па сам видео како их је љубила и миловала као властиту децу. Ја држим да овоме узвишеноме примеру морамо следовати. Пошто Југословенска унија за заштиту деце, којој сам председник, од 5 до 13 маја о. г. приређује дječју недељу у свој Југославији, да се по свој земљи посвети осам дана деци тако како то раде и сви културни народи, посветимо осам дана будућности народа нашега, то молим г. Министра просвете а и осталу г. г. Министре да и они са своје стране упуте све своје потчињене органе, понајпре учитеље и учитељнице да код ове децие недеље сарађују. Ја вас уверавам г. г. сенатори, а тиме и свршавам, да у моме четрдесетогодишњем раду за заштиту сиročади нисам нашао бољих оданијих сарадника него ли су учитељи и учитељнице. Изјављујем да ćу гласати за прорачун. (Пљесканје).

Претседник др. Љубомир Томашић: Има реч сенатор г. Драгослав Ђорђевић.

Драгослав Ђорђевић: Господа сенатори, у општој буџетској дебати проблем васпитања посматрао сам теоријски и указао на први посао, који треба свршити, па да се и код нас васпитање почне изводити плански и по утврђеним принципима науке о васпитању.

Сада ми дозволите, да на основу својих личних искустава укажем на извесна конкретна питања из ресора Министарства просвете, задржавајући се само на онима, која ми се чине најважнија.

Већ се одавно осећа потреба за неком реформом нашега школства. Намерно кажем неком реформом, јер каква то реформа треба да буде још никако није јасно и прецизно код нас утврђено. А то је опет за то, што се, како сам већ опширно изложио, ствари нису посматрале са једног утврђеног критериума науке о васпитању.

Ја ћу бити кратак и рећи: реформа свакога, па и нашега школства, може се односити на више ствари, које су са школством у вези. Али суштина свега и оно без чега никаква реформа не вреди јесте — реформа метода наставних и реформа духа наставе.

Наставни метод — то је све, када је реч о настави. Ако ваља наставни метод т. ј. наставни поступак, начин предавања једнога предмета, — све

ваља. Ако он не ваља, све не ваља, т. ј. узалуд онда све остало!

Ја се у даље разлагање овога питања нећу упштати, јер је то чисто стручно питање, а овај високи Дом није никакав педагошки семинар, па да бисмо се упуштали у детаљно претретање педагошких проблема.

Рећи ћу само толико, да је то питање, које ће се у пракси решити само тако, ако се будући наставници средњих школа још на универзитету оспособе за свој наставнички, т. ј. предавачки посао. И то не само теоријски, него и практично у педагошким вежбаоницама, које треба основати уз филозофске факултете, исто онако, као што су оне основане уз учитељске школе.

Кад је цео свет признао, да само то споменем, да уз сваки медицински факултет мора постојати и факултетска клиника, где се будући лекари под руководством својих професора уче практичној примени медицинске науке, простије речено, где се још као ђаци вежбају како ће лечити оболеле људске организме, исто тако мора постојати, тако да је назовем, педагошка клиника при сваком филозофском факултету, где ће се будући лекари људскога духа под упутством својих професора практично вежбати у примени педагошке науке.

Чудновато је, да се код нас одавно већ увидело, даниједан будући сељачки учитељ не сме да изађе из школе, пре него што се практично извежба за свој будући наставнички, боље рећи, предавачки посао, — зато већ одавно постоје педагошке вежбаонице уз сваку учитељску школу —, а још никако се није увидело, да и будући наставници средњих школа исто тако треба још на универзитету да се увежбају за свој будући предавачки посао. Јер, да поновим, научити и највише принципе највише математике не значи још и бити добар наставник математике, који далеко од сваке више математике има да научи оне зелене главнице сабирању и одузимању простих бројева — у првом разреду гимназије.

Овде ћу место даљега упутити само једно питање: За кога је основна школа била мучеништво — (реч је о нормалној деци) — а за кога средња школа није била терет и мучење — реч је о правилу? — А зашто? Зато, да укажем на главни узрок, што су се наставници основних школа спремали и теоријски и практично за свој предавачки посао, а наставници средњих школа нису се ни теоријски ни практично спремали за тај посао. Нека нико не мисли, да је то зато, што су предмети у основној школи лакши, а у гимназији тежи. За доказ наводим пример са самом гимназијом. Предмети у првом разреду гимназије свакако су лакши него предмети у осмом разреду, па је ипак теже радити са оним збуњеним малишанима у првом разреду, него са оним већ зрелим младићима у осмом разреду гимназије.

Исти је случај и са првим разредом основне школе, који је за сваког учитеља најтежи разред, и који се због тога увек, и кад за то има могућности, даје старијим и искуснијим учитељима. Правило је: што су мања деца, све већи педагошки проблем, а што нижи разред — све више педагошке спреме и предавачке увежбаности треба наставнику.

Што се тиче духа наставе, у том правцу се добро ради, ма да не у свима школама, нарочито не у свима приватним. Тај дух треба да је високо мо-

ралан, верски толерантан и југословенски националан.

За један плански рад на усавршавању нашега школства потребно је што пре извршити реорганизацију саме просветне централе, Министарства просвете.

За једно такво персонално Министарство, које при том има посла са тако мобилним елементом какав су учитељи, врло је важно растеретити пре свега самог Министра од оних сиљних персоналних послова, који га апсолутно целога прогутају. Наравно не свију, него оних који често пута садрже такве ситнице, такве безначајности, да је то једно право очајање.

Даље, господо сенатори, за једно такво Министарство, које више свега треба да води просветну, или уже речено наставну политику, које треба да се бави педагошко-инструктивним надзором над целокупним нашим школством, које треба да узима иницијативу и да даје сталне директиве у духу модерне науке о васпитању, — врло је потребно основати једно ново одељење које ће, да се кратко изразим, водити јединствену наставну политику од забавишта до универзитета. Колико је нецелисходно и несавремено унутрашње уређење Министарства просвете, тога Министарства Педагогије, како сам га раније назвао, види се из факта да педагошко т. ј. наставно одељење, као јединствено и засебно одељење уопште не постоји у томе Министарству.

Не упуштајући се у излагање других питања која су у вези са овим, напомињем, да у Министарству просвете још од раније постоји пројекат закона о његовом уређењу.

Рекох да је велики проблем растеретити Министра просвете од оних многобројних безначајности у вези са персоналним питањем. Да се то омогући, затим да се одговори свима гласно и стално понављаним жељама целога учитељскога реда и, најзад, да Министар просвете добије довољно даха и маха за једну вишу просветну политику, потребно је пре свега загарантовати учитељску сталност. (Пајо Обрадовић: Бацају их сваки час као тргањце). Јер, та вечита премештања 25.000 учитеља просто заробе Министра.

После мога великога искуства у томе погледу могу смело рећи једну ствар, која звучи као парадокс, а није парадокс: који Министар просвете буде себи законом везао руке у премештању учитеља, тај ће имати најодређеније руке у њиховом премештању! Јер, када се законом тачно и прецизно фиксирају услови када се и зашто учитељ може преместити, тада ће их премештати Министар, који ће тај закон вршити, а не као што се то сада покушава, цео свет. То још не значи да треба искључити свако интересовање сенатора и народних посланика за ова питања.

Та учитељска сталност не значи њихову непокретност у једноме месту. То ни сами учитељи не траже. Та сталност значи оно што сам већ споменуо: законом тачно и детаљно фиксирати услове када се учитељ може преместити: по својој молби, по потреби службе, по својој кривици и, најзад, по потреби једне више националне или државне политике. Ти услови могу по учитеље бити и врло строги, па ће се циљ ипак постићи.

У једном сумарном погледу овога веома важног питања, чије ће повољно решење силно поди-

ћи морал код учитеља и имати најбоље дејство на успех наших народних школа, — ја нећу указивати на све педагошке, моралне, па и политичке разлоге за његово повољно решење.

Али за случај да постоји бојазан, да ће учитељи, када добију сталност, ову злоупотребити у политичке сврхе, рећи ћу да већ и у садашњем Закону о народним школама постоји пуна могућност да се то спречи. § 81 тога Закона гласи: „Учитељ је дужан давати пример грађенске, верске, политичке и културне трпељивости. Зато он има избегавати све акције приватног и јавног, а нарочито чисто политичког карактера, које могу довести до ове нетрпељивости. Тога ради учитељи не могу бити ни чланови организација које су ма у коме погледу, штетне по циљеве народних школа (§ 1)“. А § 1 поменутог Закона гласи: »Народне школе су државне установе, чији је задатак: а) да, наставом и испитањем у духу државног и народног јединства и верске трпељивости, спремају ученике за моралне, одане и активне чланове државне, народне и друштвене заједнице« и т. д.

Ево, господо сенатори, већ сада законскога пута и начина, да се спречи свака штетна политичка акција учитеља за случај да им се да сталност службовања.

Учитељска сталност повлачи и њихову деполитизацију. Моје је уверење, да учитељи, водећи по своме позиву највишу политику моралног и националног образовања наше омладине и нашег народа, треба да се и у своме личном интересу и у интересу свога узвишеног позива, повуку из свакодневне, партијске политике. Јер, прво, та дневна партијска политика ваља само онда са гледишта народних, државних и моралних интереса, ако се попне до висина политике, какву по своме узвишеном позиву учитељи већ воде. Друго, учествовање учитеља у дневној политици претставља највећи узрок честих учитељских премештања. А од цитираног параграфа 81 до деполитизације учитеља — један је корак.

Господо сенатори, сталност учитељска неминуовно повлачи за собом установљење сталног Дисциплинског одбора у Министарству просвете за учитељске кривице. Дисциплински одбор, какав је сада, не одговара сврси. То могу казати као његов трогодишњи претседник. На своме последњем конгресу наши учитељи су истакли захтев, да се дисциплинске кривице извиђају под руководством Главног просветног савета. То би значило створити још нешто горе, него што је сада. Учитељи не знају каква би се тек збрка направила, ако би те послове, поред многих својих других послова, водио Главни просветни савет. Решење је: основати у Министарству просвете Дисциплински одбор чији чланови неће имати никакве друге дужности, до те да извиђају учитељске дисциплинске кривице и да Министру чине потребне предлоге за њихово пресуђење. Ово зато, што су послови Дисциплинског одбора толико велики, да се они успешно могу обавити само тако, ако су чланови Дисциплинског одбора ослобођени свакога другог посла. Сада чланови, који су пренатрпани пословима своје уже дужности, тај посао могу само узгред да свршавају, да не кажем ништа више.

Напомињем да је исто тако потребно прописати нарочити поступак за извиђање и суђење учитељских дисциплинских кривица.

Школски надзор је неорганизован, неоријентиран, нестручан. Он је без ауторитета и без стварног утицаја. То истичу и сами учитељи на свима својим конгресима. Узрока томе је више.

Школски надзор, овакав какав је, треба укинути и поставити га на сасвим другу основу. Помениути пројекат закона о уређењу Министарства просвете решио је и то питање.

Напомињем да је педагошко-инструктивни надзор потребнији наставницима средњих школа, него наставницима основних школа. Међутим, њега у средњим школама сада скоро нема.

Господо сенатори, постоји само један школски организам: од забавишта до универзитета. Један и јединствен школски организам, да би се постигло јединство у изграђивању једне и јединствене духовне личности васпитаникове. Истичући тај, у науци примљени принцип, указујем да и надзор има да буде један и јединствен од забавишта до свршене средње школе. То значи једни исти функционери имају да врше педагошко-инструктивни надзор над свима основним, грађанским, средњим и средњим стручним школама. Ово зато да би се загарантовало и контролисало јединство рада у свима школама, јер се школе једне на друге наслањају. Није свеједно за средњу школу, шта се и како се ради у основној школи, јер ђаци основних школа постаће ђаци средњих школа итд. Наставни план и програм и васпитни поступак једних школа условљавају се и условљавају наставне програме и планове других школа. Васпитни поступак такође. Није свеједно да ли ће се оно што се назива васпитање у ужем смислу у једној школи изводити на један, а у другој на други, или чак и супротан начин. Те неједнакости и те супротности имају најгоре васпитно дејство на ученике. Зато је потребно објединити школски надзор у једним и истим лицима, да би се омогућило обједињавање свију наставних и васпитних поступака у разним школама као деловима једног истог школског организма.

Јасније речено: један школски надзорник (који наравно за то мора имати свих школских и личних квалификација) за основне, грађанске и средње школе.

За Вишу педагошку школу речено је, да је створена ад хок и ад хоминем. Ја мислим да то није тачно, али стоји, да се са том школом није знало шта се хтело ни кад је створена, а не зна се ни сада са њом шта се хоће. Доказ: што се до сада неколико пута покушавало да се она или измени или укине.

Министарство просвете има велике кубуре са апсолвентима који сврше њени виши течај. То нису и не могу више бити учитељи основних школа, а нису и не треба да буду ни професори средњих школа.

Виша педагошка школа, господо сенатори, уопште није педагошка школа. Она то није ни по наукама, које се тамо предају (јер је педагогија један од осталих предмета), ни по наставничком особљу (од којих ни једна петина нису педагози).

Од Више педагошке школе направљена је нека врста филозофског факултета, али другог или трећег ранга. А зашто то? Зашто поред већ постојећих филозофских факултета, на којима се наука добија из прве а не из друге и треће руке, и који лиферују толико кандидата за наставнике

средњих школа, да они и по две године чекају на своје постављење, зашто, велим, поред њих стварати нека друга или трећа, али не поправљена, него лошија издања филозофских факултета?

Вишу педагошку школу, овакву каква је, треба укинути, а место ње створити Вишу учитељску школу или педагошку академију, али на сасвим другој основи и са сасвим другим циљем.

Главни просветни савет треба реформисати. Док се коначно не реши питање уџбеника, законом треба забранити, по принципу инкомпатибилитета, да писци школских уџбеника могу бити чланови Главног просветног савета. Међутим, сада су, без мало, сви чланови Главног просветног савета писци уџбеника. Ово истичем из начелних разлога.

О потреби изједначења уџбеника говорило се, а и писало код нас, можда више него и о којем школском питању. Ономе, што је о том питању већ речено више се нема шта додати. Више и не треба ништа додати, јер је то питање већ решено једним добрим Законом о уџбеницима. Тај Закон треба само извршити и ствар би била у реду.

Треба закон извршити, али како? Ја тврдим да се то питање још дуго неће решити. А зашто? Узрока има више, али ја их овде нећу изложити. Хоћу само једно да нагласим. Када је реч у уџбеницима државног издања браќају се појмови. Многи мисле, да државно издање значи уџбенике, који су штампани у Државној штампарији, и како државне штампарије моментано не би биле у стању да толику масу књига штампају — ради се о милионима књига, — тврди се да и због тога треба одложити штампање уџбеника у државном издању. Међутим, држава може своја издања за извесно време штампати и у приватним штампаријама, као што то раде приватни људи, па да то ипак буду државна издања, т. ј. државна својина. Напомињем још толико, да штампање уџбеника у државном издању значи један огроман индустријско-трговачки посао, који ће ангажовати стотине милиона динара, и да тај огроман посао треба организовати на сасвим пословној основи и на начин, како се ти велики послови врше и у приватним предузећима. Зато, поред чисто педагошке стране овога огромнога посла, треба благовремено свршити и припремне послове ове друге, индустријско-трговачке природе.

Уверен сам, да до редуције наставника неће доћи. До ње и не сме доћи. Редуција се може вршити само тамо где има сувишнога особља, или где се извесни послови могу са мало више уложеног труда свршити и са мањим бројем особља. У просвети то апсолутно није случај. Сам је г. Министар споменуо, а то је иначе ноторна ствар, да ми имамо стотинама одељења и школа без наставника. Ми данас имамо и у гимназијама по 60 и 70 ученика у једном разреду, што је апсолутно шкољиво и са хигијенских и са педагошких разлога. Редуцирање овог броја наставника имало би катастрофалних последица за наставу. Уштеда у особљу могућа је тамо, где би се један исти административни посао могао свршити за два дана, али и за два сата, где један исти посао могу свршити три чиновника, али и један, ако буде вреднији и мало дуже радио.

Међутим, те уштеде у наставном особљу не може бити већ по самој природи наставног посла. Замислите једну гимназију са двадесет одељења.

Значи да данас од 8—9 часова у 20 одељења имају да раде 20 наставника, јер природа наставног посла је таква, да нити може један наставник у исто време радити у два или више разреда, нити у истоме разреду у једно исто време радити више наставника. Да не спомињем ништа друго.

Кандидатима учитељским и суплентским, који чекају на своје постављење треба омогућити ступање у државну службу. То треба учинити не само ради њих, него и ради саме наставе, која страда због велике оскудице у наставничким снагама. Али то се у просвети никако не може учинити по принципу: уклони једног, а постави другог.

Филм, онакав какав је, претставља највеће могуће зло са гледишта васпитања. Врло често он је права порнографија и директно служи разврату. Мрачне дворане биоскопске, то су често тровалишта људских душа, оне су гробнице моралних осјећаја и зрелог света, а камо ли омладине. 90% филмских комада има за сиже љубавни однос човека и жене, који се врло често своди на чист сексуални додир једнога и другог пола. И онда се може замислити, како то дејствује на сексуално разбукуталу машту и сексуално узнемирени организам омладине и мушке и женске!

Господо сенатори, у једној женској гимназији ухваћена су љубавна писма, која су ученице IV разреда писале једне другима. Садржина је њихова таква, да се она нису могла прочитати на седници професорског савета, него их је свака наставница за себе читавала. Она је таква, да се писма не могу читати ни у озбиљном мушком друштву. А све те ученице, утврђено је, нису избијале из биоскопа!

Господо сенатори, онај Министар просвете који успе да законом забрани развраћање преко филма не само омладине него и целокупног нашег народа — то ће бити човек заслужан да му се подигне споменик као браниоцу јавног морала (Одушевљени узвици: Тако је! — Врло добро!).

А сада, господо сенатори, да укажем на извесне културне потребе наше престонице, које су многе и високога ранга. Ниво културног живота у престоници био је висок и пре рата, а сада је знатно виши. Па ипак, наша југословенска престоница нема многих културних, научних и уметничких установа, које би морала имати. Наша престоница нема никакве, а камо ли репрезентативну зграду за Народни музеј. А то је и штета и срамота не само за град Београд, него и за државу, чија је он престоница. Исто тако престоница нема никакву зграду ни за Етнографски музеј, те многобројне и ретко драгоцене ствари леже затрпане у сандуцима.

Остављајући на страну питање зграде за оперу, чије би коштање сада било неподношљиво велико, указујем, да ми у престоници немамо ни зграду за Народну библиотеку, која је највећа у држави, и која је, због оскудице у одговарајућој згради, изложена највећој опасности од пожара.

Престоница нема ни сликарске, ни вајарске, ни музичке академије. Кад човек погледа цифре у буџету, мора да запази извесну несразмеру. Док се музичкој и уметничкој академији у Загребу, конзерваторији и оперној школи у Љубљани из државног буџета даје годишње 2,652.944 динара, а са субвенцијама и помоћима музичким школама

у Љубљани, Марибору, Сарајеву, Осиеку, Птују и Цељу даје укупно 2,832.944 динара годишње, дотле се музичкој и уметничкој школи у Београду даје свега по 225.000 динара годишње на име помоћи.

Напомињем, да је Музичка школа у Загребу после рата са неким нарочитим законом подигнута на степен академије, а исти је случај и са конзерваторијумом у Љубљани. Да не би било рђавог разумевања, подвлачим, да је врло добро урађено, када се уметничким потребама наших градова Загеба и Љубљане и на тај начин изашло у сусрет. Али питање, које се неодољиво намеће јесте: а зашто је престоница у том погледу запостављена? Кад је реч о музичкој академији, коју би Београд пре свију других академија требао да добије, могло би се много разлога навести за њено оснивање. Пре свега онај део нашег југословенског народа, коме је Београд ужи културни центар, несумњиво стоји високо у погледу своје музичке обдарености. Ваљда нигде нема света толико распеваног и раскликтаног као што је овај део нашег народа. Нема ваљда никога, код кога је музика биолошки срасла са њим, који је у буквалном смислу речи сваку своју згуду и незгуду, срећу и несрећу у песми опевао, песми као поезији и песми као мелодији. Наше народне мелодије, нарочито оне у Јужној Србији, иду у ред најлепших народних мелодија, које уопште постоје. А наш народ је и на пољу уметничке обраде музике, уметничког музичког стварања, дао великих имена. Па ипак, томе и таквоме свету, коме је музика интимна потреба његовог живота, још ни данас није пружена могућност, да своје природне музичке таленте култивише на највишој музичкој школи, на музичкој академији.

Време је, господо сенатори, да се меродавни и код нас озбиљно позабаве и овим културним потребама наше заједничке југословенске престонице.

Има још и других питања којима бих се могао позабавити, али време је одмакло и ја не желим да замарам Вашу пажњу, па ми стога дозволите да се, при крају, осврнем на рад Министарства просвете.

Право је и дужност свакога сенатора да будно прати рад свију државних функционера и да о томе раду исказује свој суд у овоме дому и са овога места. Вршећи то право и ту дужност сенатора ја сам на крају свога говора на седници од 22 т. м. изнео неколико критичких објекција на јавни рад Министра просвете, односно претходника данашњег Министра. Тим својим објекцијама, боље рећи констатацијама, ја нисам критиковао рад једне приватне личности; нисам указивао на прошлост те личности, која је за мене у овом случају у најбољем реду већ и зато што је та личност постала сенатор, а после и Министар; нисам критиковао ни рад једнога сенатора, а нарочито нисам, да се народски изразим, дирао у рз и образ те личности. Као човек од струке и од неких искустава у пословима ресора Министарства просвете, ја сам у вршењу своје сенаторске дужности подвргао критици јавни рад једнога Министра просвете, изјавивши да ћу на захтев моћи и да докажем што кажем, јер сам податке пажљиво прикупљао и прикупио.

На ту моју критику одговорио је сенатор г.

др. Раденко Станковић на јучерашњој седници тоном и начином, који ми налажу да на његова тврђења реагирам. У његовом одговору има пуно двосмислености и алузија: „за време помоћниковања г. Ђорђевића десило се то и то“, „онда је у присуству тога и тога“, а не каже се кога, „утврђено то и то“. „Познато је да је помоћник Министров шеф свију канцеларија и г. Ђорђевић је морао знати“ итд.

Али поред тих провидних алузија, има и извесних директних тврђења, ма да су то она најневинија, која са оним првима могу тешко нашкочити моме имену.

Зато, а да не бих и сувише ангажовао ово заиста кратко време које имамо на расположењу, а нарочито да бих омогућио једино правилно решење по овој ствари, изјављујем следеће:

1) У изјави, коју је на седници од 23 тек. месеца учинио сенатор г. др. Раденко Станковић поводом моје критике његовог рада као Министра просвете има констатација, које могу тешко нашкочити моме имену, ако се узме да су оне тачне и да се и на мене односе.

Да бих доказао апсолутну неистинитост тих констатација, очекујем од г. Станковића да своја тврђења учини у недвосмисленој форми и на начин, који ће ми омогућити да судским путем прибавим себи satisfакцију, пошто се г. Станковић одрече имунитета.

2) Остајући при свему што сам у вршењу своје сенаторске дужности изложио на седници од 22 ов. м. о раду г. Станковића као Министра просвете, готов сам увек да изнесем понуђене доказе, ма да г. Станковић у горњој изјави није тражио да своја тврђења и докажем. Гласаћу за буџет Министарства просвете. (Одобравање).

Претседник др. Љубомир Томашић: Реч има сенатор г. др. Васо Глушац.

Др. Васо Глушац: Господо сенатори, свако наше Министарство напосе има своју нарочиту важност за народ и државу. Али по моме уверењу за наш народ и нашу државу за данас је најважније Министарство војске и морнарице, а после њега свакако Министарство просвете, које се брине о духовној култури нашега народа. Како је наш народ баш у погледу духовне културе доста заостао, требало би да је буџет овога Министарства много већи. Но последице кризе осећају се и на овом буџету, иако је повишен за неких 7,000.000 динара. Али било је времена када кризе није било у овоме облику, па се ипак овоме Министарству није поклањала она дужна пажња, коју оно по својој важности заслужује. Нарочито није се интензивније радило на подизању основних школа. Било је читавих крајева који су у томе погледу били и заборављени и занемарени. И истом откада се држава поделила на бановине, од тада се и тим крајевима поклонила већа пажња у томе погледу. Тако на пример у Врбаској и Вардарској бановини учинили су банови г. Милосављевић и г. Лазић више за две године него све владе за првих 10 година иза ослобођења. Па и покрај тога настојања, Врбаска бановина још увек стоји на задњем месту. Стога би требало тој бановини посветити нарочиту пажњу у подизању основних школа. Тамо би требало још најмање 500 школа, па да се задовоље најнужније потребе.

Исто тако како се није водило рачуна о поди-

зању основних школа, није се готово ништа радило ни на подизању зграда за средње школе. Ове су се школе нагло множиле и нагло отварале у врло рђавим зградама, које нису одговарале ни по своме простору ни по својој грађевини. У томе погледу најгоре су стајали велики градови, а од свих свакако најгоре Београд, где и данас има по две, па чак и по три гимназије у једној згради која по своме простору није довољна ни за једну мању гимназију. Бази се измењују у истим просторијама по два пута дневно, а има случајева где једни долазе на ред тек други дан. И покрај таквога стања опет је неком ранијем начелнику просвете пало на памет да настава једне гимназије не буде једнократна како је то раније било, него је издао наређење да се има делити на преподневну и последодневну наставу. А осим свега тога број ђака у појединим разредима већи од 50, 60 па и више. Какав је успех са толиким бројем ђака и у таквом начину похађања школе, то најбоље знаду сами наставници који се боре и са наставом и са дисциплином, а да и не спомињемо тешке хигијенске прилике.

Према томе није чудо што нам из таквих средњих школа излазе недоучени и готово неписмени ђаци. О томе сам се и сам осведочио, а говорили су ми и неки професори универзитета, да се на испитима опажа велики број ђака који не знају правилно ни писати, а камо ли своје саставу дати неку литерарну форму. Томе злу, господо моја, треба што пре тражити лека. А тај лек наћи ће се најпре и најлакше, ако се Министарство просвете побрине, па да се подигне дозвољан број добрих и хигијенских зграда. Свака школа морала би имати своју властиту зграду и у њој довољан број пространих учионица. У учионицама не би смело бити више од 40 ђака. Осим тога треба увести једнократну наставу и то само пре подне од 8—13 часова. Само тако може се показати онај успех који се тражи од средње школе. Ово последње говорим из своје властите праксе, јер сам од ослобођења па све док нисам дошао у овај дом, био директор гимназије. У Тузли, где сам имао довољно просторија и држао наставу само од 8—13 часова, имао сам сваке године одличан успех. Шта више било је година када је та гимназија по успеху била најбоља у држави. Међутим када сам прешао у Бању Луку, где сам имао много већи број ђака, а школске просторије два пута мање, па се настава морала одржавати са једном половином пре подне, а са другом половином после подне, успех је био покрај свих мојих настојања ипак рђав. И стога се успех није могао побољшати све докле, док се није подигао други део зграде и добио довољан број просторија, да сви ђаци могу похађати наставу само пре подне.

Осим школских просторија гимназије морају имати и довољан број квалификованих и добрих наставника. Ове наставнике треба на време распоређивати, тако да свака средња школа добије онај број колико јој треба још у месецу августу, па да настава редовно почне 1 септембра. То увиђају и господо у Министарству, али ипак, као уз инат, од ослобођења до данас такав се распоред није никада на време начинио, него се увек радило на парче и у невреме. И стога се догађа да се наставници у појединим разредима и код појединих предмета по неколико пута мењају у току једне школске го-

дине. Осим тога догађа се и то, да их у једној гимназији буде превише, а у другој премало. Држим да би и у томе погледу пошло на боље, када би се у Министарству просвете провела децентрализација по бановинама, па свака бановина прави распоред за своје школе и за своје наставнике. А док се то не проведе, треба избегавати да се премештаји наставника и основних и средњих школа не врше у току школске године, јер то много смета успех у настави. Такве премештаје не би требало да извршује Министар просвете без велике кривице дотичног наставника. У томе погледу требало би да престану и интервенције политичких људи, које су често пута личне нарави.

Надзор над школским радом врло је слабо проведен и у основној и у средњој настави. Основне школе имају до душе своје школске надзорнике, али се они више баве некорисном преписком и администрацијом, него надзором над учитељским радом у школи.

Још је гори случај са средњим школама. Директори су преоптерећени са администрацијом, па немају времена да често залазе по разредима и да контролишу рад наставника, а нарочито да млађе наставнике упућују како ће са успехом радити. Онај обичај изашиљања министарских изасланика на концу школске године, за време вишег течајног испита, требало би сасвим изоставити, јер од њега нема нико и никакве користи. За оно кратко време од неколико дана они не могу стећи правилан суд о дотичној средњој школи и њеним наставницима, а поготово не могу дати никаквих инструкција млађим наставницима. И ту треба провести децентрализацију, али тако да душа средње школе буде директор те школе, којога треба ослободити од данашње администрације.

Како би требало уредити Министарство просвете и поједина просветна одељења по бановинама, за то треба по моме уверењу саставити једну анкету од најстаријих и најискуснијих наставника и директора средњих школа, па да ова анкета са Главним просветним саветом донесе свој предлог о томе и са Министром просвете дефинитивну одлуку. У тој новој организацији требало би да се потпуно упрости администрација, а појача инструкторски и надзорни рад у свима школама.

Што се тиче школских уџбеника, треба што пре стати на пут недозвољеној трговини са тим уџбеницима и оној штети коју од тога трпе родитељи и ђаци. Није редак случај, да се у појединим школама уџбеници мењају не само сваке године, него и за време једне школске године. Често пута ако се промени наставник, мења се и уџбеник, па су ђаци присиљени у истој години куповати по 2 и по 3 уџбеника за исти предмет. Шта више догађало се и то, да су поједини писци уџбеника, који су у исто време били начелници или инспектори Министарства, па чак и помоћници Министра просвете искористивали свој положај за продају својих уџбеника. Стога треба што пре наћи начина да се створе јединствени уџбеници за све предмете и све школе у Краљевини, па да се и ту покаже потпуно народно јединство. Једина је школа у стању да нивелише и уједини наше душе, а то ће се моћи повести само онда, ако будемо имали свуда исте школе са истим програмом, истим уџбеницима и на исти начин квалификованим наставницима.

На концу дужност ми је упозорити г. Мини-

стра и на репертоар и рад наших позоришта, а нарочито нашега позоришта у Београду, где се је изгубила свака критичност. У новије време износи се туђи комади, у којима нема ништа лепо што би могло етички и естетски утицати на публику. Шта више публика се скандализира на неким порнографским сценама, како се то синоћ догодило са „Зојкиним станом“. Са оваковим радом треба што пре престати.

Надам се, да ће г. Министар просвете уважити ове моје неколике напомене, за које држим да ми је била дужност да их овде изнесем и споменем, и да ће са Главним просветним саветом и осталим одличним просветним радницима провести потрлебне реформе у своме Министарству, које ће бити од користи и по народ и по државу. Гласаћу за овај буџет. (Бурни аплауз).

Потпредседник др. Мирослав Плој: Реч има сенатор г. Јеремија Живановић.

Јеремија Живановић: Господо сенатори, ко год је дуже времена пратио живот наше школе, ко год је имао прилике да ближе види резултат који та школа даје, могао се је лако уверити да она није ишла упоредо са животом и да је она, држећи се сувише много традиција, заостала иза живота који се брже развија него што се развија школа. Ово у првом реду вреди за средњу школу која до душе служи и припремама за универзитетске студије, али исто тако и спремању за живот. Један велики број наших ученика не долази до завршног испита већ раније напушта школу и улази непосредно у живот.

Ја хоћу да одам сваку част предметима који у школи служе образовању карактера његове душе, облагорођавању човека и томе слично, али се мора признати да ученик из школе треба да изађе и колико толико спреман за живот и бар у оном пословању онога што ће га у животу сретати и са чим има да сарађује или да се са њим бори.

Међутим по традицији која се нарочито у настави тешко мења, ученик излази из школе са знањем година и ког безначајног и далеког допађаја; са стотинама имена географских детаља у далеким континентима или с потпуним познавањем изузетака те и те деклинације и коњугације; са знањем свих случајева коњунктива и сибжонтива и математичких формула и томе слично, али потпуно неспреман да се нађе у својим грађанским дужностима, у резултатима напретка технике и саобраћаја, у хигијенским потребама које су све веће и све прешније, у компликованим животним приликама и односима у којима му не помаже онолико знање година, имена, формула и изузетака.

Ја сам далеко од тога да спорим значење и оне наставе која нема директне везе са практичним животом; ја знам да се моћ правилнога мишљења развија по методама које су остале још из Аристотелова доба, али исто тако и увиђам и осећам да школа све више заостаје за животом и да би њени васпитици, кад би били и у ван школским часовима изоловани од живота који око њих струји и остављени само школским књигама и настави у школи, били, по свршетку школовања, мало способни за живот и од недовољне користи по друштво.

Уверен сам да ово мишљење није усамљено, и да се заостатак школе за животом опазио и осетио и у других народа. У погледу на ово учинио

се у многим државама велики напредак, а нарочито у Немачкој, где се још од основне школе деца спремају за лако сналажење у разним гранама живота, па се тај систем спроводи кроз све школе.

Господо сенатори, један од главних разлога недовољном успеху наше школе лежи, по моме мишљењу, у томе, што још немамо сталног просветног програма, због чега нам је поглавито средња школа у непрекидном лутању. Лута се у свему: у одређивању основних задатака средње школе, у давању веће вредности час једној час другој њеној врсти, у наставним предметима, наставничким квалификацијама, у начину предавања и оцењивања, у односу између научне и васпитне улоге наставникове, у уџбеницима, у унутрашњем школском реду и т. д. и т. д.

То лутање, господо, није одскора. Томе лутању има подоста година. Професорско друштво на једном свом конгресу, мислим 1925 године, у Скопљу, покренуло је питање израде сталног просветног програма. Ја сам имао част тада да будем претседник Професорског друштва, и ја сам био референт о том питању на конгресу. Питање је било већ тада сазрело и одушевљено је и једногласно примљено. А није се остало само на том што су изражене жеље да се то уради, него се пошло и један корак даље. Ондашњи Министар просвете прихватио је идеју, изнео је Главном просветном савету, који је одржао подоста седница, на којима су присуствовали не само његови чланови, него и претставници разних Министарстава, која имају под собом школе. Предлог је примљен једногласно и изражене извесне инструкције с тиме у вези. Али с променом Министра пропала је цела ствар. То питање само се још једном, мислим, покретало у Министарству, тиме што су потражена акта о том старом просветном програму, али се даље ништа није урадило. Стога ја с овог места желео бих да заинтересујем г. Министра за ово питање, па да настане да се та, по моме мишљењу, насушна потреба за правилан развитак наших школа, изведе. И нека буде уверен да ће на том послу наћи пуну сарадњу и нас наставника овде, у овом дому, и наставника уопште и организације професорске, целокупног Професорског друштва.

Господо сенатори, кад је реч о нашим школама, а ја мислим да их довољно познајем, нарочито средње школе, и моје напомене највише се односе на њих, хоћу овде одмах да изјавим, да та школа — која је по моме мишљењу најважнија, која формира и карактер човеков, која даје основна знања, која истина неки усавршије, али велики део изиђе из школе и то му је довољно — та школа не даје онолико успеха колико би се очекивало према времену колико се проведе у њој и према труду који се ту улаже. Осам година проводи наш младић у средњој школи; то је дуго време, и интензивним и систематским радом несумњиво би стекао велику количину знања и умења. Има школа, збиља, у којима је то знање не само довољно него и нешто више него довољно. Али, господо, сви знамо, да има и школа које не дају онолико знања колико би требало; и поред свега труда и све воље, изиђу ученици понекад и са слабијом спремом него би то требало да буде. Томе има много узрока. Ви сви знате — да не понављам што су већ неки говорили — какве

су тешкоће од тога, што нема довољно добрих и пространих зграда да приме ученике и да их приме онако како то наука тражи. Господо, у сред Београда ове јесени колико су деца лутала од школе до школе, да нађу крова, и толико је недеља протекло, док се наша или нека приватна зграда или нека гимназија, да их прими и то не у септембру него месец и два дана доцније, и они још увек страхују да их и та школа једанпут не испрати напоље.

Па онда, сви знате другу незгоду, колико се понекад промени наставника у току једне школске године. Ако, господо, и најбољем ђаку у једној години пет пута долази нови наставник, онда нити он може упознати ђака, нити ђак може заволети професора, нити навикнути на његове методе, и може се десити да дете и добрих особина, да дете које би имало диспозиције да буде најбољи ђак, може да испадне средњи, па чак и слаб. Та честа промена исто тако кобно утиче на рад у школи.

Да оставим, да не ређам даље, није најзад место да све ствари спомињем. Има незгода од препуних разреда, има незгода од понекад недовољног надзора над наставницима од стране старешина који није прави старешина, који није први међу равним, него је сасвим другог схватања, итд. Све, кажем, то чини да се не осећа онолики напредак у развоју наше школе, колики би требало да буде.

Али има једна ствар коју нарочито хоћу да нагласим. Ми можемо углавном бити задовољни оним што школа интелекту даје и оним што телесном васпитању даје, које се може, спортским удружењима можда, и више развити него што би требало. Али има један велики недостатак, а то је недовољно морално васпитање ученика. Нажалост, после рата није онако интиман однос између ученика и наставника као што је то пре рата било. Али ту није крив наставник. Наставници треба да одржавају свој живот. Онај ко има недовољну плату, који има целу породицу на врату, не може одолети искушењима да оно што му остане после часова не искористи на побољшање својих прихода, да би одржао своју породицу, и онда он нема времена за одржавање оне везе између наставника и ђака; она се прекида чим наставник одржи час. Некада је било друкчије. Ђаку је велико задовољство да се приближи наставнику и да га после часа нешто запита, и мило му је кад с њим разговара, а и наставник има прилике да на ученика утиче и после предавања и да одржава с њим духовне везе. Та духовна веза сад је врло слаба. Нема никакве кривике до наставника, јер их је живот нагнао да морају употребити слободно време да би се одржали у ово веома тешко време. И зато би било несумњиво за општу ствар много боље, кад би наставник био у таквој материјалној могућности да се сав посвети школи у којој ради и да не прекида везе са ученицима по завршетку часа који је одржао.

Хоћу да се дотакнем још неколиких специјалних питања. Једно је од тих питања наше духовно јединство. Можда и грешим, али износим своје мишљење отворено. Често се понавља да је наше политичко уједињење већ претходило духовном уједињењу, боље рећи да смо и пре рата схватили да смо у основи један народ од Крањске Горе до

Пехчева и од Доленца до Југојна. То је тачно ако се води рачуна само о главним линијама. Али је крај свег тога несумњиво и то да се баш на духовном уједињењу још много што-шта има да изгради. Ко је за то у првом реду позван? То су школе и наставници. Мислим да смем тврдити да прилично познајем просветне прилике у целој Југославији и да моје гледиште на ове није лишено правилне основе. Поред врло великог броја одличних просветних радника и идеалних апостола државног и народног јединства, ипак, нажалост, има у погледу на ово и један — додуше мали број — равнодушних, неактивних, па, судећи по извесним знацима, и таквих који омогућавају да из неких школа у извесним крајевима још није прогнат један дух који је требало да још давно буде прогнат.

Нећу на овоме месту да износим многе неповољне појединости које су ми биле стављене на расположење, али верујте да их има и да нас чека још доста посла на пољу духовног јединства.

Ипак не могу а да не поменем један врло симптоматичан случај. Докле, господо, ми свако на истоку у средњим школама учимо ученике да познају и осредње писце свих осталих покрајина, на пр. не само Прешерна него и остале који су мање познати. Ја ћу вам навести један случај који се десило у Дравској бановини. Професор је у четвртој години једне учитељске школе дао за писмени задатак: о српским народним песмама. Шта је било? Ученици су извеле — пасивну резистенцију. Питање није обрађивано. Кад се наставник пожалио Управнику школе, он је узео у заштиту ученице и казао: „То је врло тежак задатак“. Зацело ученици на крају учитељске школе треба да знају бар нешто о Вуку Караџићу. Старешина је казао: „Могуће је да о томе не знају ништа“. Е па, господо, кад се на завршетку учитељске школе може да не зна ништа о творцу нове наше, а могу рећи и југословенске литературе, онда можете мислити колико треба радити на томе духовном јединству, јер видите колико још има поља за рад. Много треба радити, да назовемо једним именом установу коју зовемо у Београду позориште, у Загребу казалиште, а у Љубљани гледалиште.

Господо, морам да поменем и то, да нисам мислио да говорим о Вишој педагошкој школи да говорник пре мене није њу мало потценио. Виша педагошка школа основана је пре 12—13 година, из потребе а не само из жеље да се коме угоди. Приликом стварања ове школе мислило се да она буде на широј основи него ли је сада. Да ли је та школа успела или не, ја мислим да је најбоље сведочанство колико су спремних кандидата изишли из те школе. Према уверењу Претседника комисије за полагање професорских испита највећи је проценат одличних у полагању професорског испита баш оних који су прошли кроз Вишу педагошку школу. У Вишу педагошку школу долазили су на школовање учитељи млади људи који су имали 4—5 одличних оцена, који су одлично положили своју матуру, који су, малобројни, у Београду имали могућности да се добро спреме не само од средњошколских професора него и од оних са Универзитета. Могу да кажем да су предавали одлични професори Универзитета г. г. Ђоровић, Др. Влада Петковић, пок. Милорад Поповић професор физике и др. Видите, господо, како је та школа имала великога успеха. Нажалост, њој се није дала мо-

гућност да се развије. Она је, поглавито из необавештености, имала велик број непријатеља и код професора и код учитеља, па и код некадашњих министара просвете, а био је чак и поднет Скупштини закон, који се састојао од два члана: да се педагошка школа укине. Сад је сведена на школу од две године и то да спрема школске надзорнике и наставнике грађанских школа. Г. Министар је поменуо грађанске школе, а ја бих хтео само да јаче истакнем значај тих школа. Господо сенатори, грађанске школе су потребне за живот; оне су у многим земљама своју улогу одиграле онако како треба, нарочито у земљама са већим практичним смислом него што смо ми. У србијанским крајевима оне нису биле примљене баш радо. Прва грађанска наша школа била је заведена 1898 године, под режимом Андре Ђорђевића, под једним режимом, против кога су професори и просветна лица војевала, под режимом који је био несимпатичан. У ту школу тада није могао да буде уведен готово нико од спремних људи за њих, него су уведени учитељи које је фаворизовао тадашњи режим. Неспремни за тај рад и под утиском да су дошли за награду, они су озлоједили све просветне људе, па се онда та мржња пренела и на саму школу. Треба се, господо сенатори, сетити шта те школе значе у Чешкој, шта оне значе у Немачкој, па чак и у нашој држави, шта оне значе у Дравској бановини и у Босни. Те школе морају се помагати, а једина школа која спрема наставнике за њих то је Виша педагошка школа.

Још нешто морам, господо, овде да напоменем. Тако систематски деградирана та школа дошла је до стања да данас обе, загребачка и београдска, имају свега око 150 ученика. Има одељења у којима су свега три слушаоца, а професора, које редовних које ванредних, у обе школе има близу 70. Овде се само собом намеће једно питање: да ли нам је потребно да, код таквог стања, иако се жели да ове школе остану, да ли је потребно и да ли је у интересу нашем и да ли се може одобрити одржавање једне и друге школе са бројем ученика око 150? Жалим што није овде г. Шуперина, а желео бих баш да то чује. Бојати се тога да нам се не замери да хоће један крај да приграби све што може. Ја сам за гледиште да се те две школе споје, па нека нова, спојена школа, буде где било, у Загребу, Љубљани, у Београду, или ма у ком другом већем месту. (Гласови: У Сарајеву). И тамо. Е, зато сам и рекао где било, и у ма ком другом већем месту. Али налазим да није у овој нашој данашњој жељи за штедњом на одмет да се и ту уштеди барем један милион динара, а то би се стварно и уштедило, и најбоље би се снаге прикупиле, као што би се и ученици зближили, и то би за дух јединства било много боље него кад су раздвојени, ма да су у пријатељским односима.

Хоћу, господо, да напоменем само још две ствари, па да завршим. Хоћу мало да обраним и Главни просветни савет. Овде је речено како би члановима Главног просветног савета требало забранити да пишу уџбенике. Та забрана могла би имати свога оправдања само у томе случају, ако би се чланови Главног просветног савета, пишући и штампајући књиге, тиме богатали. Колико је мени познато, то не стоји. Чланови Главног просветног савета, господо, то су лица

са најјачим просветним квалификацијама у нашој земљи, — и ја не знам каквога би оправдања било да се тим људима забрани да пишу добре уџбенике. Баш због тога што су у Главном просветном савету не би им требало забранити да пишу, јер би се после, у случају да један уџбеник издат од других лица буде одбачен, могло замерити да су они то учинили намерно, што њима није допуштено да пишу уџбенике.

У Главном просветном савету седе најјачи људи. Најбољу нашу данашњу граматiku за средње школе саставио је директор загребачке класичне гимназије г. Мусулин, који је члан Главног просветног савета; даље, претседник професорског друштва г. Дивац написао је једну одличну зоологију, а и он је члан Главног просветног савета. Па зар због тога да та књига буде одбачена и да се ђаци не користе једним таквим уџбеником? Најзад, претседник Главног просветног савета г. др. Петковић написао је одличан уџбеник минералогии. Незгодно би било, господо, забранити тим људима, само због тога што су чланови Главног просветног савета, да пишу уџбенике. Једини критеријум за то треба да буде квалитет написане књиге.

Морам, господо, на овој месту да одбраним још једну установу. Један од господe сенатора говорио је против зидања зграде државне штампарије. Прво, господо, нема онолико државних штампарија, колико он мисли. Ми имамо само једну државну штампарију, која је старија од свих наших позоришта и од свих наших новчаних установа и банака. Она постоји већ сто година овде, а ми још немамо за њу пристојне зграде. Она је заслужила своју зграду не само због тога што је корисна и што штампа многе књиге о свом трошку, па често и на своју штету, што их протура у народ, већ и због тога што чини велике услуге јер привређује сваке године и за саму државу. Она привређује толико да ће и ново пројектована зграда за народну штампарију моћи бити отплаћена већ за 4—5 година. Али има још један разлог за подизање нове зграде за државну штампарију, а то је тај разлог што се досадња зграда мора рушити, јер спречава улаз у земунски мост, који има значај не само архитектонски већ и политички, — у добром смислу речи. Не може се, господо, бранити гледиште да не треба подизати зграду за државну штампарију; кад та зграда не само зарађује себи, већ привређује и држави.

Ја молим г. Министра да то питање убрза, у толико пре што се оно одавно не решава. Раније је било нађено и земљиште за подизање зграде, па се то питање одложило. То питање треба једном окончати.

Могу, господо, да кажем да сам захвалан г. Министру што је показао толико пажње према ресору у који је скоро дошао и што се залаже да се школама да што више средстава.

Молим још и то да се обрати пажња ономе што се у јавности зове „народно просвећивање“. Ми смо, господо, покренули „Народно просвећивање“ у тешким данима нашега изгнанства, у време бављења нашег на Крфу. Тада је пала мисао о оснивању одељења за „Народно просвећивање“.

Али тада када смо кројили планове, да по

повратку у земљу кренемо народно просвећивање једним живљим темпом и у једном ширем обиму, онда се није замишљало, да ће на крају крајева после 15 година да се то сведе на један отсек у Министарству просвете и на један обичан посао штампања и откупљивања корисних књижница. Тада смо ми замишљали да то буде — ако није могуће — једно Министарство, онда да бар буде једно велико одељење, у коме би била најугледнија просветна имена, која за просвету значе нешто, и да се не сведе на један шаблонски, канцеларијски, бирократски рад, него да се осети дубок, широк и интензиван рад на ономе, што сматрамо и данас као врло важно, а то је просвећивање широких народних слојева.

Са молбом г. Министру, да ово питање исто тако пригрли и о њему поведе највише рачуна, што се може учинити, ја изјављујем унапред захвалност, јер сам уверен, да ће г. Министар то урадити, — и изјављујем, да ћу гласати за овај буџет. (Аплауз).

Потпретседник др. Мирослав Плож: Реч има сенатор г. др. Георг Грасл.

Dr. Georg Grasl: Gospodo senatori, kada i ovom prilikom, kao već dva puta ranije u ovome domu, uzimam reč k predlogu budžeta Ministarstva prosvete, tada to činim u iskrenoj želji, da za školstvo, naročito za školske prilike u narodnim školama naše nemačke narodne manjine, probudim vaš interes i vaš razumevanja i da stvorim takovu atmosferu uzajamnog poverenja bez koje se ne može postići trajno zadovoljavajuće stanje. Skoro 600.000 lojalnih građana sa nemačkim maternjim jezikom pouzdanjem se nadaju da se Narodno predstavništvo i Kraljevska Vlada neće i ne može oteti a da ne uvide da čvrsto zakonsko uređenje i ovoga dela naše opšte narodne prosvete spada onim velikim zadaćama državne i društvene izgradnje, na kojoj i roditelji naše nemačke školske mladži, jednako kao i svi ostali rodoljubi i iskreni patriote, svojim najboljim silama žele da saraduju. Nije samo opetovano na svečan način objavljeno, već je od osnivanja naše mlade i napredne države delima dokazano, da nemačka narodna manjina iskreno želi da kako svoj privredni život, tako i svoja nacionalno-kulturna stremljenja ukoreni u snažno i plodno tlo jedinstvene jugoslovenske nacionalne države. Ja vas stoga molim, gospodo senatori, da biste sa toga gledišta ocenili moja sledeća razlaganja. Ja tražim vaše razumevanje i molim za vašu potporu u jednoj stvari, koja je, po mom dubokom ubedenju, i dobra i pravedna.

Velikodušna odluka Nj. V. Kralja od 6 januara 1929 god. kojom je onemogućena razorna međusobna borba političkih partija jednom za svagda, podržavana je i od nemačke narodne manjine naše države sa radosnim zadovoljstvom: Školski zakoni izdani još pre izbora ovoga Narodnoga predstavništva pojačali su naše pouzdanje da će novi sistem vlade na području našega školstva nadoknaditi ono, što ranije vlade usled svoje unutarne slabosti nisu bile u stanju da poduzmu. I zaista u ovom očekivanju nismo se prevarili. Kraljevska vlada u jesen 1930 g. uzela je inicijativu da bi u sporazumu sa predstavnicima Nemaca utanačila osnove, na kojima se je imala izgraditi osnovna nastava na maternjem jeziku, koja je zajemčena u § 45 Zakona o narodnim školama.

Ja sam imao čast da o tome razgovaram sa Gospodom Ministrima Srškićem, Maksimovićem i Kuma-

nudijem i ti su razgovori završeni izdanjem dvaju naredenja g. Ministra prosvete Maksimovića O. N. Pov. Br. 769 od 1 septembra 1930 g. i O. N. Br. 12284 od 12 februara 1931 god. Oba ova naredenja pozdravilo je celo nemačko žiteljstvo naše Kraljevine sa iskrenom zahvalnošću kao polaznu tačku za izgradnju nemačkih osnovnih škola. Zakonsko pravo na osnovnu nastavu na maternjem jeziku razradeno je po bliže u svim smerovima u ovim obim naredenjima sporazumno donesenim. Tako je pre svega porodični jezik priznat kao kriterijum za određivanje narodnosti i to na temelju izjave roditelja date pred upisnom komisijom, protiv koje izjave, ako je bila notorno netačna, mogao je predstavnik državne školske vlasti da uloži žalbu. Unatoč ovakvog podnašanja žalba imalo se je dete do rešenja žalbe upisati u manjinsko odeljenje po želji roditelja. Nadalje je tada utanačeno da se sa nastavom državnoga jezika ima započeti od trećeg razreda, da bi se najpre učenicima ostavila prilika za prvu naobrazbu na maternjem jeziku. Da bi deca i temeljitije naučila i državni jezik određeno je da se nastava geografije i istorije u prvom i drugom razredu više narodne škole vrši na državnom jeziku, a povrh toga su se imali održati tečaji iz državnog jezika u školskim prostorijama. Konačno je odobreno osnivanje privatne nemačke učiteljske škole sa pravom javnosti, u cilju spremanja učitelja, pod državnim nadzorom, za državne narodne škole sa nemačkim nastavnim jezikom. Neću da propustim ovu priliku, a da ne izrazim Kraljevskoj vladi i naročito tadanjem Ministru prosvete g. Maksimoviću zahvalnost za donošenje ovih načelnih odredaba, blagodarnost i zato da su se ta načela od prilike kroz godinu i po dana unatoč brojnih smetnji i otpora ipak privela u delo. Na žalost se u poslednje vreme ponovo upalo u staro zlo, tako da su ova načela utanačena pre tri godine danas skoro potpunoma ukinuta i da je ponovo uspostavljeno staro nezadovoljavajuće stanje, koje ne može služiti niti potrebama školske dece a još manje pravilno shvaćenim interesima državnim. Naročito su to novija naredenja iz 1933 godine O. N. Br. 23328/33, O. N. Br. 28634/33 i O. N. Br. 67903/33 povodom kojih je došlo do toga, da je jedva još nešto preostalo od utanačenih pre tri godine naredenja i da se samo u izuzetnim slučajevima može govoriti o urednoj nemačkoj nastavi u narodnim školama. Ako se ovim novijim naredenjima pravo narodnog samoopredeljenja roditelja zamenjuje sa novom metodom jednostranog određenja narodne pripadnosti po školskim vlastima bez mogućnosti apelacije, to se time stvara jedno stanje kojim se dira na najosetljiviji živac i kojim se daje povoda za stalne tužbe. Ako su od toga do sada pogodena deca u relativno manjem broju, to se time ipak veliki krug žitelja stavlja u stanje ozbiljne zabrinutosti. Iz razloga nastavnih — pedagoških, koje ne treba dalje opravdati, moram da se žalim i protiv toga, da se sa nastavom državnoga jezika od ove školske godine počinje prvim danom u I razredu, ma da se je 10-godišnjim iskustvom iskazalo; da učenici zaostaju kako u pojedinim predmetima, tako i u jeziku i to u tolikoj meri da pri svršavanju narodne škole ne vladaju ni državnim a ni maternjim jezikom u potrebnoj meri, ako se u osnovnim školama ništa drugo ne čini već se samo forsira jezična nastava po nesposobnim nastavnicima, a potpuno zanemaruju ostali predmeti i opšta naobrazba.

I naša je iskrena želja, da naša mladež državni jezik ne samo uči; već da ga dobro i nauči, a baš tome cilju imalo je naročito služiti sporazumno uređenje škola kako je pre 3 i po godine utanačeno. Da nije došlo do otvaranja ferijalnih tečajeva za popunjavanje nastave u državnom jeziku, koji su bili predviđeni, nije naša krivnja i mi to žalimo. Ipak je iskustvo pokazalo, da je nastava državnoga jezika počevši od III razreda, kada je kod školske dece već razvijenija i zrelija moć shvatanja, urodila boljim i trajnijim uspehom nego li sadašnja novija metoda koja ide na štetu opšte naobrazbe učenika. Nadam se, da me u tim konstatacijama nećete krivo razumeti, jer mi smatramo ne samo da je potpuno vladanje državnim jezikom dnevna životna potreba sviju nas, već je to i iskrena srdačna želja naša, a rezultati privatne nemačke učiteljske škole, koju će ove godine završiti prvi kandidati, doprineće, nadam se, najširoj javnosti puni dokaz za to, da baš u tome pogledu ozbiljno i iskreno onako mislimo, kako govorimo. Ni jedan kandidat neće završiti tu učiteljsku školu, koji ne bi potpuno rečju i pismom vladao državnim jezikom.

Naročitim žaljenjem moram konstatovati, da su se u poslednje vreme na nemačka školska odeljenja u sve većoj meri postavljali nastavnici koji uopšte ne vladaju jezikom poverene im dece, jezikom, koji je ujedno i zakonom propisani nastavni jezik. Učenicima i učitelji stavlja se time u potpuno neodrživu situaciju, u kojoj o nastavi i o odgoju uopšte ne može biti reči, kad se učitelj i učenici ni u najprimitivnijim pitanjima ne mogu objasniti i sporazumeti. Do kojih po ugled škole štetnih posledica ali to dovesti mora ako učenici sami moraju da zamene učitelja u jezičnom pogledu, ne treba nikakome iskusnome vaspitaču objasniti i raztumačiti. Ja bih stoga g. Ministra prosvete zamolio, da posveti naročitu pažnju tome, da na nemačka odeljenja državnih narodnih škola postavi samo učitelje sa punom jezičnom spremom, u prvom redu učitelje i kandidate, kojima je taj jezik materinski jezik. Sa ovom molbom je u vezi stalno opetovano traženje, da bi i školski nadzornici, kojima su nemačka paralelna odeljenja podložna, pored neminovno potrebne jezične spremljenosti i ljubavi prema poverenoj im mladeži, bez kojih se uspešan odgojni rad ne da ni zamisliti. Konačno se samo po sebi iz ovih istih razloga preporučuje otvaranje jednoga naročitoga odeljenja za manjinske škole u Ministarstvu prosvete.

Od ranije otvorenih nemačkih manjinskih odeljenja zatvaraju se mnoga prosto na taj način, što se učitelji premeštaju u druga mesta, tako da manjinsko odeljenje ostane bez nastavnika. Isto tako su brojni slučajevi da se nemačka paralelna odeljenja doduše formalno ne zatvaraju, ali se na ta odeljenja, kao što rekoh, postavljaju učitelji koji ne vladaju manjinskim jezikom. S pravom bi se moralo očekivati da će jedna uvidavna i blagonaklona prosvetna uprava bar nemačke učitelje, koji već stoje u državnoj službi, sve ponameštati na paralelnim odeljenjima sa nemačkim nastavnim jezikom, ako već ne može iz budžetskih ili drugih razloga postaviti nove učitelje sa znanjem jezika. Umesto toga moram na žalost konstatovati, da su mnogi učitelji Nemci još uvek na radu na nemačkim a napose na mađarskim odeljenjima i da su mnoga nastojanja moja

i mojih prijatelja u smeru da se u tome pogledu stanje poboljša, ostala bez uspeha.

Gospodo, naročitu pažnju valja obratiti na školske knjige, koje se upotrebljavaju na nemačkim školskim odeljenjima. Udžbenici na tim školama često su napisani na potpuno iskvarenom jeziku tako, da deca ne samo da ne nauče nemački književni jezik, nego delom još i pokvare ono, što je dobro u njihovom dijalektu. Prigovor, koji mi je učinio jedan nastavnik, da nemačka književnost, u koliko se tiče jugoslovenskog štiva, nema dovoljno materijala, nije tačan. Čast mi je u tom pogledu upozoriti na prevod narodne pesme o Hasanaginici od Götthe-a, nadalje na Istoriju srpske revolucije od Rankea, a naročito na njegovu klasičnu raspravu o srpskim narodnim pesmama, a od novijih pisaca na Hermana Wendela i njegovya dela, koja sadržavaju izdašno štivo iz jugoslovenskog narodnog života za nemačke čitanke. U koliko bi se pokazalo potrebnim, da se i ovaj materijal upotpuni, našli bi se lako brojni stručnjaci, koji bi mogli izvršiti potrebne prevode iz jugoslovenske literature, a da pri tome ne bi morali nemački jezik kvariti ili izopačiti. Najbolje bi bilo, da se pri izradivanju udžbenika za nemačka školska odeljenja omoguću saradnja naših kvalifikovanih i u svakom pogledu sposobnih nemačkih nastavnika i kad bi se u Prosvetni savet imenovali i neki predstavnici naše nemačke manjine.

Što se tiče samoga štiva, u čitankama se može naći dosta rečenica kao što je ova: »Bolje da te goni Turčin sa sabljom, nego Švaba s perom«. Daleko je od mene i sama pomisao, da je ovde po sredi neka naročita namera naše školske uprave, ali se vidi iz toga kako se površno radi i kako i poréd Prosvetnog saveta neki sitni ljudi uspevaju da prokrijumčare svoja shvatanja u naše čitanke.

Moram ovom prilikom da napomenem i smetnje i zapreke koje se čine protiv privatnog podučavanja nemačkog jezika. Ma da privatno podučavanje makog jezika, u koliko ne zaprečuje državnu školsku nastavu, po zakonu nije zabranjeno ipak u mnogim krajevima naše Kraljevine javne vlasti zabranjuju svako privatno podučavanje nemačkoga jezika pa i drugih predmeta na nemačkom jeziku. Na taj su način nemačka deca u onim mestima, gde nema ili gde ne može biti osnovne škole sa nemačkim nastavnim jezikom, lišena svake mogućnosti, da bar privatnim učenjem nadoknade ono, što im školska nastava ne daje.

U red ovih zapreka spadaju i zabrane, koje školske ili druge javne vlasti izdaju protiv otvaranja privatnih dečijih zabavišta, za koje zabrane nema nikakve zakonske osnove. Zabrane se izdaju na temelju proizvoljnih ekstenzivnih tumačenja i shvatanja nekih odredaba Zakona o narodnim školama protivnih smislu i duhu zakona. Ovo je utvrđeno i presudom Državnoga saveta, tako da sada možemo bar imati nadu, da će navedene vlasti u tom pogledu respektovati tu presudu i prestati sa takvim zabranama i smetnjama.

Teško je razumeti da se pored velike oskudice u nastavničkom osoblju još uvek drže odeljenja sitna sa jedva 10—20 učenika, naročito da se i protiv volje žiteljstva i školskih odbora održavaju priprezni razredi za isto toliko malen broj učenika, dok u mnogim drugim mestima postoje odeljenja sa 70—100 učenika, kojima jedan nastavnik nije u stanju da dađe temeljitu nastavu, ili dok u brojnim drugim mestima postoje po čitave godine velika odeljenja uopšte bez

nastavnika, (kao što su Bečmen, Nikinci, Obrež it.d.).

To što mi na području narodnih škola želimo, to je u glavnom jedna restitucio in integrum t. j. vaspostavljanje onoga stanja koje je stvoreno školskim naređenjima iz 1930 i 1931 godine po sporazumu sa nama, u izričnoj nameri, da se nemačke manjinske narodne škole stave na takovu osnovu, koja će podjednako odgovarati pedagoškim kao i državnim zahtevima i potrebama. Danas bi u tome pogledu stajalo znatno bolje da se je konsekventno ostalo na onome putu kojim se je ranije pošlo.

S pouzdanjem smatram da će Kraljevska vlada udovoljiti ovim našim željama, to smatram tim pre, što jedan od tadanjih triju Ministara koji su stvorili to školsko uređivanje, jeste g. Božidar Maksimović, član današnje Kraljevske vlade a čija ličnost mi pruža punu garanciju za to, da će i u buduće uzeti u zaštitu te naše škole, koje su i njegovo čedo. Od uvidavnosti današnjega Gospodina Ministra prosvete mislim da se smem nadati tome, da će pravilno shvatiti ove naše skromne želje i da će ih u punoj meri zadovoljiti. Stoga izjavljujem da ću glasati za predlog budžeta Ministarstva prosvete.

Potpredsednik dr. Miroslav Ploj: Ima reč senator gospodin dr. Valentin Rožič.

Dr. Valentin Rožič: Gospodje senatorji! Jaz vas ne bom dolgo nadlegoval, govoriti hočem le toliko časa, kolikor mi je predpisano. Na kratko povedano, moje misli so sledeće.

Gospod Minister! Jaz sem že leta 1932 in lani 1933 ter zdaj zopet 1934 zaprosil vašega prednika, pravzaprav dva vaša prednika, da Kraljevska vlada predloži zakon o muzejih in čuvanju starin. Sam sem predložil že načrt, ki ga je obravnaval zakonodajni svet in nekoliko spremenil, vendar objektivno priznam, da ni mogla sprejeti Kraljevska vlada ta zakon, ker smo imeli važnejše stvari. Moram pa reči, da za našo državo ni lepo, da nimamo tega zakona. Zakon o muzejih moramo imeti. V kolikor mi je znano, je bivši prosvetni Minister že izvršil načrt, toda jaz ga nisem čital, ker ga žal nisam dobil v roke. Ker je ta načrt dovršen, sem prepričan da bo Kraljevska vlada predložila Narodnemu Predstavništvu omenjeni načrt. Vsi gospodje senatorji so za to, kolikor vem, in tudi narodni poslanci.

Gospodje senatorji, samo nekako v utemeljitev moje prošnje imam pred seboj knjižico »Proteus«, ki jo gospodje senatorji lahko vidite in iz katere vam bom na kratko prečital nekaj, iz česar boste videli kako nujno je potreben zakon o zaščiti starin in muzejih.

Gospodje senatorji! U londonskom časopisu »Nature« 3 februara ov. godine publikovao je Christopher Hawkes, arheolog britskog muzeja članak sa naslovom »Blago Kranjske (Treasures of Carniole)«. Pošto će možda njegov sadržaj mnoge interesovati, navešću njegov glavni sadržaj. Engleski arheolog piše:

»Rad, na čiji sam podstrek napisao ovaj članak sa pomenutim naslovom, u tri pogleda od veilkog je značaja za sve, koji se interesuju za nauku. Prvo zbog bogatstva preistorijskog blaga Kranjske i susednih zemalja. Drugo zbog toga što je počivša vojvodkinja Meklenburška sakupila kolekciju, za koju je žrtvovala svoja bogata sredstva metodičkim iskapanjem. Pre toga nepoznati kopači decenijama i decenijama pljačkali su ovu zemlju. Treće zbog fakta, koji do sada nema primera, da je američko poduzeće za licitacije, koje se nalazi u službi čerke pok. voj-

vodkinje, pozvalo na saradnju međunarodni odbor preistoričara, da obrade čitavu zbirku i konstatuju autentički arheološki raspored njenih iskopina, koje će biti prodane u Njujorku na javnoj licitaciji. Prema odredbi svaki je primerak snabdeven originalnim popisom sa iskopinskom listinom, sa nacrtima i drugim dokumentima. Pravo publikacije svega ovoga imaće samo onaj, koji će kupiti predmete. Knjiga, koja leži pred nama, jeste katalog, koji sadrži rad arheološkog odbora. Time, što su »American Art Association Galleries« omogućile njezinu publikaciju, poklonile su nama veoma skupocjen prilog preistorijskoj nauci.

Licitacija izvršena je 29 januara ove godine te nama njezini rezultati još nisu poznati. Jasno je, da velik deo ove zbirke neće nikad više doći natrag preko Atlantskog okeana i poznato nam je, da se Velika Britanija nije odlučila stupiti u krug onih evropskih država, koje bi mogle svoje narodne muzeje obogatiti sa blagom ove licitacije. Sa pravom pak očekujemo, da će oni, koji će kupiti predmete, pa bili pripadnici bilo koje narodnosti, pošteno ispuniti svoju javnu dužnost te u čitavoj potpunosti i bez odugovlačenja publikovali nabavljene predmete zajedno sa svima listinama. Meklemburška licitacija mogla bi na ovaj način postati međunarodni običaj, koji bi mogao biti u mnogim naučnim pitanjima od vanrednog značaja.

Kranjska, u kojoj se ukrštavaju putevi iz Grčke i Italije, koja ima otvorene puteve prema istoku, severu i zapadu, sačinjava ključ preistorijske evropske civilizacije. Ovde, gde se reda groblje za grobljem sa vanrednim bogastvom možemo u velikoj zbirci meklemburške vojvodkinje pratiti i proučavati značaj hallstattske civilizacije. Nemoguće je upuštati se u detalje: celokupni broj prokopanih grobova iznosi više od 1300 i ako cenimo broj pojedinih predmeta na 20.000, sigurno smo uzeli i suviše malo. Ali ako nas ovaj ogromni materijal, protumačen sa naučnog gledišta, učini sposobnim za razumevanje hallstattske kulture i otvara nama istovremeno pogled na jedinstvenost velikog doba čovečanske istorije. Povezana sa etrurijskom kulturom i dalje geometričkom Grčke, koja se još nalazila u senci stare mikenske vlasti, hallstattska se civilizacija razgranala preko varvarske Evrope, da rodi civilizaciju Kelta, čiji su uspesi pripremili na istoku i zapadu put rimskoj imperiji. Proširila se također preko Kranjske ili tačnije preko njezinog jugoistočnog predela, dok nije i ovaj potpao baš toj imperiji. Stojeći na ovoj zemlji, možemo istovremeno pozdraviti duh Avgusta i zvati senku Agamemnona.

Tako Hawkes. U dolarskoj Americi na javnoj se licitaciji prodava blago izvezeno iz naše zemlje. Naše — ne možda od danas ili juče, — već iz onih davnih dana, kad su naši predci zauzeli ovu zemlju kao neposredni naslednici onih plemena, koja su na ovoj teritoriji živela pre nas, kulturno se razvijala i procvetala i konačno propala te nam u svojim grobovima ostavila ovo blago svoje kulture i civilizacije. Još su bile žive prilikom našeg dolaska ilirske i kelt-ske reči u uspomeni ovih plemena, koje je doduše već latinizirala rimska imperija. Naši pretci su ih još čuli te ih predali naslednicima, koji ih danas čuvaju u svojim lokalnim nazivima. Celje i Logatec, Karavanke, naposletku naziv »Kranjske dežele« same poslednje su, ali još uvek žive uspomene na davno prošlo doba Ilira i Kelta. Kao neposredni naslednici njihove zemlje i hiljadugodišnji čuvari njihovih grobova mo-

zemo dakle sasvim opravdano govoriti o našem blagu. Bogatstvo, koje je bilo dignuto iz grobova na Vačama, na Magdalenskoj gori, u Vinici, u St. Vidu kod Stične prestantilja, name, u svakom pogledu blago od neprocenjive vrednosti. Ne samo zbog ogromnog broja prokopanih grobova i gotovo bajoslovne množine pronađenih predmeta, već pre svega zbog skupocenosti i naučnog značaja iskopina.

Broj još netaknutih grobova, koje je vojvodkinja Meklemburška otvorila na našem teritoriju i čiji sadržaj je prešao u njezinu kolekciju, iznosi 922. Ovim iskopinama moramo pak dodati još pojedina nalazišta i različite rasturene predmete iz onih grobova, koje su već pre, bilo porušili agrikulturni poslovi, bilo opljačkali nepoznati kopači, tražeći blago.

Preko 20.000 pojedinih predmeta sačinjava ovo blago. Mačevi, šlemovi, opasači, vrhovi sulica i koplja, delovi konjske opreme, klešta, noževi, igle i drugo orude i fibule, nakit, ogrlice, narukvice, minduše, figurine; bronzani kotlovi, vrčevi, nešto posuda od gline etc. — Velika većina predmeta spada u mlade gvozdeno doba, u takozvani hallstattski period, te sastoji najviše od bronzne, delimično također od gvožđa, stakla i ćilibara.

U ljubljanskom narodnom muzeju čuvaju, kao najskupoceniji predmet čitave muzejske kolekcije, takozvanu vašku situlu, vanredno dobro očuvan bronzan vrč sa tri reda u bronzi usečenih ornamentalnih frizova. Ovi nam frizi plastički prikazuju ornamentiku, život, običaje i nošnju hallstattskog čoveka. U bogatstvu izrađenih figura te u njihovom potpunom očuvanju pretstavlja ova situla jedinstvenu skupocenost, sa kojom se u ovom pogledu ne može na čitavoj zemlji ništa uporediti. Daleko iz nje moglo bi možda staviti u isti red još situle iz Certose i Arnoaldija kod Bologne. Meklemburška kolekcija ponosi se čak dvema situlama vanredne lepote i bogate ornamentike. Jedna potiče iz Vača, druga sa Magdalenske gore. Kao ukras poslednje sačinjavaju dva reda u bronzi usečenih ornamentalnih životinjskih frizova. Jeleni se redaju jedan za drugim za košutama, jedni i drugi vitkog i produženog tela i vitkih nožica, kao što je uopšte stilizovao životinje hallstattski čovek. Obadva reda životinja odvajaju dekorativan friz, koji se ponavlja na gornjoj i donjoj ivici bronzaste situle. Slika druga pretstavlja nam kukasti krst, koji sačinjavaju četiri konjske glave. Naden je u dva primerka u gomilama Magdalenske gore. Čini nam se, da je sastavljen iz nekog belog materijala, koji liči na tombak. U konceptu i izradnji kukastog krsta javlja se uticaj skitske invazije sa istoka. U čitavoj centralnoj Evropi do sada još nije pronađen nijedan sličan predmet. To je isti znak kao što je znak nemačkoga kancelara Hitlera.

Samo jednom rečju neka spomenem prekrasne, u tučenoj bronzi umetnički izradene fibule, na kojima se nalaze kao ukras figuralni ornament, fibule sa čovečjim figurama, iz bronzne ulivene figurine, zanimljiva trougaona plaketa sa utučenom figurom jelena baš u momentu pre nego što padne, dve pljosnate minduše sa udubljenim zečevima što jure, bronzani opasači za mačeve, sa bogatim ukrasima u situlskom stilu itd. itd.

I sve ove skupocenosti neće nikada više preći Atlantski okean. Zaista, mnogo smo grešili u prošlosti. Ostavili smo Kranjsku, ovako bogatu na prvoklasnim nalazištima, da je pljačkaju kopači blaga, ostavili razbojnicima i pljačkašima grobova, umesto da bi postali

Meka za arheološke ekspedicije, koje bi dolazile, da kopaju njezino blago sistematski i po naučnim metodama (Mahr). Ali docnija iskopavanja, koja su se obavljala za račun muzeja, vodila su većim delom nevesta lica ili samo poluvešti ljudi, te je na taj način naučna vrednost ovih iskopina u mnogom pogledu okrnjena.

Da dodje do poslednjih formalnih dozvola, koje su bile potrebne za izvoz ove zbirke, sopstvenica je ovih predmeta doduše dozvolila ljubljanskomu muzeju, da pregleda zbirku i da odabere nekoliko predmeta za svoje zbirke.

Ono što su pak odabrali stručnjaci, dabome, skupo je i lepo. Izloženo je u Narodnom muzeju pored nešto keramike u naročitom ormanu na osam kartona. Ali ova sitnica, koja je pala sa bogato obloženog a stala meklemburške kolekcije, pretstavlja jedva jedan procenat čitavog bogatstva.

Kako veliko mora da bude celokupno blago, kad već ova sitnica znači bitnu popunu i obogaćenje naše preistorijske muzejske kolekcije.

Kad prelistavamo lepi katalog, koji je sastavilo sedam američkih naučnika za licitaciju meklemburške kolekcije te susretamo u njima imena najrazličitijih naroda i plemena, koja su u pradavnini živela te se kretala po Evropi, tada nama oko nehotimice traži ime našega naroda, koji je bio hiljadu i po godina sopstvenik i čuvar ovog bajoslovnog blaga. Badava! Na nekom je mestu do duše označeno ime kraljevine, na nekom mestu također ime administrativne jedinice, u kojoj se nalaze danas njihova nalazišta, ali o narodu samom ni reči. Kao da smo srednje-afričko pleme, koje nema svog vlastitog narodnog imena, već samo biološki naziv, kao što ga ima kakva pasma ljubičica ili zečeva. Možda ćete o nama zbog obazrivosti. Da li zna čitav svet za naše poniženje? Da li će zaista saznati svet, da živi u kulturnoj Evropi narod, koji je bio sopstvenik i čuvar ovog blaga duže vremena nego što je trajalo hallstattsko i keltsko doba zajedno, koji je hiljadu i po godina pomagao čuvati na ovom teritoriju četirhiljadegodišnju vezu evropske kulture i civilizacije te je sa uspehom branio svojom krvlju; da je ovaj narod kao Ezav za činjiju graška prodao svoje pravo na blago kao prvorođeni sin, na blago, koje je poniklo iz njegove zemlje te bilo u njoj zakopano.

Zdaj, ko sem dokumentiral dovoljno potrebu po zakonu o zaštiti starin in zakon o muzejih, prosim Gospoda Ministra prosvete, da ta zakon čim prej predloži Narodnemu Predstavništvu.

Zdaj pa mi dovolite, gospodje senatorji, da se dotaknem še drugega predmeta, o katerem nameravam govoriti, to je o krizi privatnih tiskarn, o štamparijama.

Naše je privatno štamparstvo na ivici propasti. Sva štamparska preduzeća u glavnom su pasivna, poduzeće za poduzećem pada pod stečaj. Zbog toga skrećem pažnju svima nadležnim faktorima, osobito g. g. Ministrima prosvete i trgovine i industrije, na teški položaj, u kome se nalaze ova preduzeća. Šta je tome uzrok? Ja mislim, da nama ne sme biti irelevantna ekonomska propast naše štamparske industrije, jer je njom usko povezana i kulturna strana, jer baš štamparije su one, koje izdavaju same ili podupiru u najvećoj meri izdavanje knjiga, časopisa, revija itd.

Istina je, da državni faktori nisu posvećivali ovoj grani industrije pažnju u dovoljnoj meri. Mi vidimo, sa kakvom se grozničavom brzinom počelo sa osni-

vanjem novih štamparija kod sviju mogućih državnih ustanova i to bez svake realne potrebe, na štetu državnih finansija. Time se upropašćuju privatna poduzeća. Pravi razlozi za osnivanje ovih štamparija nikako nisu bili u državnom interesu. Osnovano je preko 45 državnih štamparija u koje se investiralo ogromne milione, dok na drugoj strani privatna poduzeća, u koja se uložilo ogromno narodno imanje, propadaju iz dana u dan.

Mi znamo, da država mora imati za svoje različite poverljive stvari državnu štampariju, kartografski zavod i vojnu štampariju, a nikako ne sme da bude, da se osnivaju državne štamparije prekobrojno svuda gde kogod to zaželi, jer one otimaju privatnim poduzećima još i onaj mali posao koji još imaju. Ono što nisu oduzele i okupirale državne štamparije, to su privatne banovinske štamparije, koje su osnovane i oduzele privatnim štamparijama još i ono malo posla što je ostalo.

Možda hoće neko kao razlog za opravdanje svega ovoga naglasiti, da je namera osnivanja državnih štamparija postignuće nekakve štednje u državnom proračunu. Ali mesto štednje nastupilo je veliko opterećenje i šteta po državu, jer sva ova poduzeća ne plaćaju nikakvih javnih poreza itd., ne plaćaju nikakve kirije za prostorije, nikakvih carina za uvoz carinskih predmeta iz inostranstva, ne uračunava se investirani kapital, besplatni dovoz i odvoz itd. — Većina ovih štamparija je bez stručnog vodstva i bez poznavanja prave kalkulacije, pošto ne dolaze u obzir sve javne dažbine, kojih su oslobođene. Cene štampanim stvarima u državnim štamparijama često ne podmiruju ni rashode za materijal te je zbog toga očevidno da moraju raditi sa deficitom. Na drugoj pak strani imaju privatne štamparije velike rashode, a posla pogotovo nikakvog, jer im sve oduzmu državne štamparije. U prvom su redu to dve štamparije: u Sarajevu štamparija državnih železnica i štamparija kaznionice u Staroj Gradiški.

Ako pomislimo da se čak u kaznioni osnovala štamparija, gde rade osuđenici od zore do mraka, na koji način mogu poduzeća, koja plaćaju sve moguće dažbine i svoje radnike, konkurirati ovakvoj kaznioničkoj štampariji? Baš pre par dana kazao je austrijski ministar na zboru zanatlija ovo: »Država, koja radi na tome, da sprovodi monopolizaciju zanata, ona je svoj vlastiti grobar, jer sigurno stoji, ako bude procvetala trgovina, zanatstvo i industrija, da će imati i država od toga najveće koristi«.

Da vidite vernu sliku, u kakvom se položaju nalazi štamparstvo u našoj državi zbog teške ekonomske krize na jednoj i zbog velike konkurencije državnih štamparija na drugoj strani. Mi imamo danas preko 50% grafičkih radnika nezaposlenih. U godini 1933 samo je radnička organizacija isplatila za svoje nezaposlene grafičko radništvo preko osam miliona dinara kao pomoć.

Država je počela i sa monopolizacijom školskih vežbanika, računa, nota etc. — Predviđena je već i monopolizacija školskih knjiga. Gospodo, na pogrešnom smo putu. Ako pogledamo samo školske vežbanke, vidimo da su one po kvalitetu mnogo gore i skuplje nego što su bile privatne i da naša deca često puta ne mogu pisati čitave nedelje i nedelje nikakvih školskih zadataka, pošto nisu blagovremeno primila vežbanke. Oduzeće se sada privatnim štamparijama i računi i različite note, a posle toga će doći i red na

školske knjige. Kakav će posao još ostati zanatliji, štamparu?

Mi vidimo danas glavne uzroke, koji su doveli naše štamparstvo u ovako kritičan položaj pored teške ekonomske krize, koja također nije poštedila štamparstvo, u nenormalno velikom broju državnih i samoupravnih štamparija.

Na području Beograda postoje ove državne štamparije: 1) Vojna Akademija, 2) Državna štamparija, 3) Vojno geografski institut, 4) Državna rečna plovidba, 5) Markarnica, 6) Intendantska akademija, 7) Druga muška gimnazija, 8) Ministarstvo građevina, 9) Ministarstvo finansija, 10) Generalna direkcija državnih železnica, 11) Poštanska štedionica, 12) Centralni higijenski zavod, 13) Vojna štamparija, 14) Dom maloletnika, 15) Dom sirotne dece, 16) Srednja tehnička škola, 17) Štamparija Narodne banke, 18) Tehnički fakultet, 19) Komanda mornarice, 20) Dom slepih (Invalidski dom), 21) Kaznionička štamparija u Mitrovici.

Na području Ljubljane: 1) »Poštna tiskarna«, 2) Železnička direkcija, 3) Čekovni ured, 4) Kaznionica u Mariboru.

Na području Sarajeva: 1) Državna štamparija, 2) Železnička direkcija, 3) Poštanska štedionica, 4) Kazneni zavod Zenica.

Na području Subotice: 1) Direkcija državnih železnica.

Na području Zagreba: 1) Zaklada tiskare Narodnih novina, 2) Tiskara vojnog okruga, 3) Knjigoveznica državnih železnica, 4) Tiskara čekovnog ureda, 5) Higijenski zavod, 6) Knjigoveznica kaznionice u Lepoglavi, 7) Tiskara u kaznionici Stara Gradiška, 8) Državno uzgajalište u Glini.

Na području Splita: 1) Državna štamparija na Cetinju, 2) Štamparija ratne mornarice — Šibenik, 3) Štamparija za arsenal u Tivtu, 4) Štamparija ratne mornarice — Gruž.

Banovinske štamparije: 1) Novi Sad, 2) Skoplje, 3) Ljubljana.

Sva ova poduzeća osnovana su u cilju, da oduzmu sve državne poslove kao i privatne radove sa najprljavijom konkurencijom.

Na temelju gore navedenog smatram za potrebno da zamolim Gospodina Ministra da blagovolji uvažiti: 1) da se sva štamparska državna preduzeća likvidiraju sem Državne štamparije, Markarnice. Kartografskog zavoda, Vojne štamparije i štamparije u Sarajevu; 2) da se zabrani svako novo osnivanje ili povećavanje starih državnih štamparija; 3) da se obustavi otimanje privatnih poslova i konkuriranje privatnim preduzećima, a svi državni radovi da se obave putem javnih licitacija; 4) da se odustane od monopolizacije različitih štampanih stvari kao i školskih knjiga. Ministarstvo prosvete neka odredi uslove privatnim nakladama, pod kojima će oni moći izdavati školske knjige.

Samo na ovaj način, gospodo senatori, moći ćemo smanjiti krizu u grafičkoj industriji. Ova kriza u štamparskoj industriji počela je već mnogo pre nego u drugim privrednim granama. Kada su bile mnoge industrije 1928 i 1929 još uvek u konjunkturi, u grafičkoj industriji opaža se već 1924 godine nezaposlenost, koja obuhvata danas 54% svijui grafičkih radnika, dok nezaposlenost kod ostalih profesija iznosi najviše 35%. Stručna organizacija grafičkih radnika razdelila je za razne pomoći u toku poslednjih 10 godina 50 miliona dinara, koje je sama sakupila. Danas je ne-

zaposleno grafičko radništvo iscrpeno, a iscrpeno je i radništvo, koje je zaposleno, jer žrtvuje četvrtinu svoje plate za podupiranje nezaposlenih drugova.

Broj državnih grafičkih poduzeća u našoj državi svakako je suviše velik i iznosi preko 40, a na teritoriji bivše Austrije bilo je svega pet grafičkih preduzeća. Danas daju školske knjige još dosta posla grafičkoj industriji, sa monopolizacijom povisio bi se opet samo broj nezaposlenih grafičkih radnika za najmanje 10%. Zato molim Gospodina Ministra prosvete, da uzme ove moje reči u rasmatranje i da posveti ovo me problemu punu pažnju.

Gospodje senatorji! Ne bom mnogo govoril, vendar imam še tretjo prošnjo, Gospod Minister, in to je naša univerzitetna biblioteka v Ljubljani. To biblioteko ki je danes licealna biblioteka, je treba vsekakor izpopolniti. Stališče, ki ga zavzamemo glede izpopolnitve naše univerzitetne biblioteke v Ljubljani, gospodje senatorji, to stališče je, če na kratko povem, državno stališče, nacionalno stališče ter socialno in zgodovinsko stališče, ako izpolnimo to svoje nalogo. Zato vas lepo prosim, Gospod Minister, da vam bo pri srcu ljubljanska univerzitetna biblioteka, naj pridejo polagoma svakoletne svote v proračun, da se uresniči te naša narodna želja, ki ni samo slovenska tem več jugoslovanska in v eminentnem državnem in nacionalnem interesu, saj veste, da gleda nas celo Primorje in koroški Slovenci. To je kulturna potreba in prosim Gospoda Ministra, da ne pozabi na njo.

Gospod Minister! Vaš predhodnik mi je osebno obljubil, da bo rešil tudi vprašanje absolventov srednjih tehniških šol. Mi imamo v Jugoslaviji osem ali devet tehniških srednjih šol in absolventi teh šol ne smejo na univerze oziroma tehnične fakultete, dasi jim zakon o srednji tehničnih šolah daje to pravico. (Medklic: Zakon ne daje toga prava!) Pač, zakon o srednjih tehničnih šolah to pravico daje, pač pa ne daje te pravice zakon o univerzah. Zato pa sem, Gospod Minister, prosil vašega predhodnika in on mi je to obljubil, da bo zakon o univerzah spremenil. Saj ne gre za takšno stvar. Gospodje senatorji, sam sem bil 12 let profesor na srednji tehniški šoli in imam učence ki so danes inženjerji v visoki službi. Lahko so dovršili tehniko na Dunaju, dovršili nemške tehnike, tehniko nemško in češko v Pragi in Brnu, tehniko v Franciji in dobili so tudi nostrifikacijo diplom. Saj vendar niso tuje države manj kulturne kakor mi in če jim one priznajo pravico do študija na univerzi, zakaj jim ne bi mi! Saj gre samo za 10% učencev, to je najboljših, saj slabiči ne grejo na univerze, in zato, Gospod Minister, nujno prosim, da se zakon spremeni, ker to ni harmonično, da zunaj lahko študirajo, doma pa ne smejo. Glasoval bom za proračun Ministrstva prosvete. (Pljesak i živo odobravanje).

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Jer se nije nitko više prijavio za reč, to oglašujem da je završena debata o V razdelu budžeta — Ministarstvo prosvete i prelazimo na glasanje. Molim g. izvestioca da izvoli čitati redom partije.

Izvestilac Ljudevit Gaj čita 191 partiju.

Pretsednik dr. Ljubomir Tomašić: Prima li Senat pročitani partiju 191? (Prima). Objavljujem da je partija 191 primljena. — Molim g. izvestioca da pročita partiju 192.

Za ovim je Senat, glasajući sedenjem i ustajanjem o svakoj pojedinoj partiji u smislu čl. 102 Ustava i § 67 Zakona o poslovnom redu u Senatu, primio ceo budžet rashoda Razdela V — Ministarstva

prosvete, i to od partije 192 do zaključno partije 306, a takode i predlog budžeta rashoda i prihoda državnih privrednih preduzeća u resoru Ministarstva prosvete.

Predsjednik dr. Ljubomir Tomašić: Prema tome, objavljujem da je Razdeo V budžeta — Ministarstvo prosvete — primljen.

Sa vašom privolom, gospodo senatori, zaključujem današnju sednicu i sledeću uričem za sutra, 25 marta, u 9 sati pre podne, sa dnevnim redom: nastavak pretresa u pojedinostima predloga budžeta državnih rashoda i prihoda sa predlogom Finansijskog zakona za godinu 1934/35.

Sednica je zaključena u 20 časova.